Избрани
Съчинения

П. Чепирино

○ ○ ○ ЛИТЕРАТУРНО-НАУЧНА БИБЛИОТЕКА ○ ○ № 1.

НОВИНИ ОТЪ НИКѪДѢ

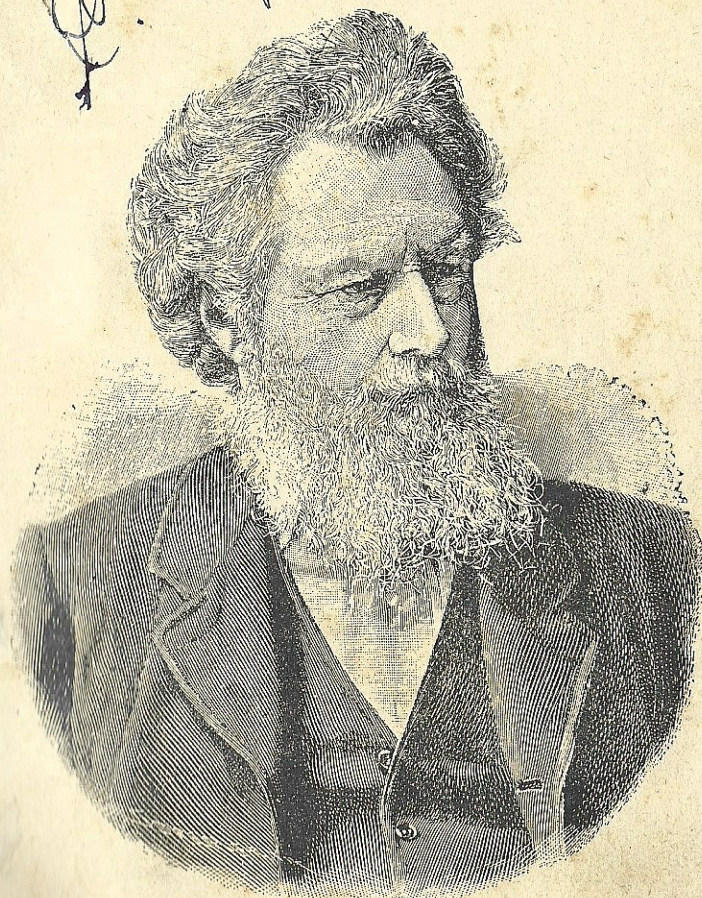

Уйлямъ Морисъ

Прѣвели Ст. Богданова и Г. Базаровъ.

Др. Акц Печатница „Свѣтлина“ — Ст.-Загора.

Уйлямъ Морисъ.

Английскиятъ художникъ Уйлямъ Морисъ се е родилъ въ 1834 год. Баща му, лондонски търговецъ, чрѣзъ сполучливи спекулации въ края на живота си, забогатѣлъ и оставилъ богатство на дѣцата си. Това позволило на Мориса да постѫпи въ Оксфордския университетъ (1852 г.). Тамъ той изучвалъ архитектура, сѣтне започналъ да рисува, но безъ успѣхъ: «липсваше движение въ неговитѣ лица». Въ 1858 год. обнародва първата си сбирка отъ поеми: The Defence of Guinevere, вдъхната отъ срѣдновѣковнитѣ романи и хроники.

Наскоро слѣдъ тия опитвания, Морисъ и нѣколко негови приятели — Мадоксъ Браунъ, Росети, Уебъ и Бърнъ Джонсъ — се сдружиха, за да приложатъ своитѣ естетически принципи, които се състояха въ възкресение на изкуството отъ епохата прѣди Възраждането и затова тѣхната школа се казва *прерафаелистка*. Началото бѣ скромно и ограничено съ фабрикуването на голѣми стъкла. Полека-лека почнаха да рисуватъ и изработватъ мобили, килими, тапети, и Морисъ се прѣдаде страстно на изучване забравенитѣ начини на приготовление, отъ прѣди въвеждането на машинитѣ: понѣкога съ разнищването нишка по нишка на нѣкоя стара бродерия той се мѫчеше да изнамѣри, по кой начинъ се е приготвяла. Той бѣше много способенъ за работа и работѣше много продължително. Неговитѣ литературни произведения, особно поемитѣ му, сѫ пространни, и само тѣ би били достатъчни, за да прочуятъ името му: буржуазната английска публика го познаваше почти само по тѣхъ. Той пѫтуваше често, посѣти и Исландия, защото се интересуваше отъ старитѣ скандинавски легенди, много отъ които обработи на модернъ езикъ.

Отъ 1878 год. насамъ Морисъ държа много сказки по изкуството и неговитѣ изгледи въ бѫдащето, особно прѣдъ работнишка публика. Сближаването му съ работницитѣ и особно личната му практика съ разни за-

наяти го накараха да стане социалистъ. Неговиятъ социализъмъ може да се покаже страненъ, тъй като той бѣ утопиченъ, защото Морисъ се интересуваше повече отъ цѣльта, отколкото отъ срѣдствата за нейното постигане. Въ «Новини отъ никѫдѣ»*), редомъ съ влиянието на Фурье, може да се забѣлѣжи и влиянието на Маркса върху мисъльта на Мориса. Не напразно Морисъ се яви като единъ отъ основателитѣ на Социалдемократическата Федерация въ Англия, отъ която прочемъ се откѫсна въ 1886 г., за да основе Социалистическата Лига. Слѣдъ разтурването на послѣдната, подъ влиянието на анархически елементи, Морисъ отново се повърна къмъ социалдемокрацията. На първия конгресъ на новия Работнишки Интернационалъ (Парижъ 1889) Морисъ присѫствува като делегатъ.

Съ чудесно великодушие Морисъ посвети богатството си за своитѣ художествени производства; слѣдъ врѣме обаче послѣднитѣ станаха много доходни прѣдприятия. Когато Морисъ стана социалистъ, неговитѣ сказки и вѣстникътъ, що основа («Обществено благо»), го накараха да напусне работилницата си и го вкараха въ голѣми разходи; тогава той прѣдостави по-голѣмата часть отъ управлението на прѣдприятието на двама свои съдружници, и то напрѣдна още повече. Тогава можа да се осѫществи желанието, което той лелѣеше прѣзъ цѣлия си животъ: артистическата печатница въ Келмскотъ биде основана, и той обнародва разкошно издание на Чосеровитѣ произведения. На смъртното си лѣгло той получи първия екземпляръ (1896 год.).

Той бѣ щастливецъ

*) „Новини отъ никѫдѣ“ излѣзоха въ 1891 г. подъ заглавие: „Новини отъ никѫдѣ или епохата на почивката, — нѣколко глави отъ единъ утопически романъ“. Българскиятъ прѣводъ е направенъ по руското издание и свѣренъ съ нѣмското и френското.

НОВИНИ ОТЪ НИКѪДѢ.

I.

Споръ и сънь.

Една вечерь, — каза приятельтъ ми, — въ нашата Лига се повдигна голѣмъ споръ по това, какво ще стане слѣдъ революцията, — споръ, който се завърши съ горещо излагане възгледитѣ на присѫствуващитѣ върху бѫдащето на прѣорганизираното общество.

Ако се вземе прѣдъ видъ прѣдмета на разговора, спорътъ носѣше доста миренъ характеръ, тъй като присѫствуващитѣ събесѣдници, привикнали на митинги и разисквания слѣдъ сказки, макаръ и да не слушаха мнѣнията единъ на други (което едвали можеше да се очаква отъ тѣхъ), то въ всѣки случай не се опитваха да говорятъ всички наведнъжъ, както винаги става въ обикновеното културно общество, когато се заприказва по интересна за всички тема. Тукъ имаше шесть души, слѣдователно шестима прѣдставители на шесть подраздѣления въ една партия; четирмата отъ тѣхъ бѣха привърженици на крайни, но различни анархически мнѣния. Единътъ отъ тѣхъ, — казва моятъ приятель, — човѣкъ, когото той, разбира се, отлично познаваше, — мълчащъ почти прѣзъ всичкото врѣме отначало, най-подиръ се намѣси въ спора, разпали се, развика се силно и

свърши съ това, че нарече всички други глупци; слѣдъ това се почна силна глъчка, въ врѣме на която споменатиятъ прѣдставитель, като каза много дружелюбно лека нощь на всички, запѫти се за у дома си, въ западната крайнина на града, като се ползваше съ пѫтищата за съобщения, къмъ които цивилизацията ни е накарала да свикнемъ. Седналъ въ парната вана на ревещето и недоволно човѣчество, — въ единъ вагонъ на подземната желѣзница, задъхвайки се, като всички други, отъ жега, въ сѫщото врѣме той съ ядъ си припомняше нѣкои чудесни и необорими аргументи, които му се струваше, че познава като петьтѣ пръсти на рѫката си, и които все пакъ забрави до единъ въ врѣме на спора. Но това състояние на духа му бѣ много добрѣ познато, за да го измѫчва дълго врѣме, и слѣдъ едно непродължително недоволство отъ себе си, задѣто си позволи да изгуби самообладанието си (което често се случваше съ него), той пакъ почна да мисли за главната тема на спора, все още чувствувайки незадоволеность и тѫга. „Да можехъ поне единъ единиченъ день да видя този животъ, — каза си той, — само единъ день".

Когато произнасяше тия думи, тренътъ се спрѣ на една станция, далечъ петь минути пѣшкомъ отъ кѫщата му, която се намираше по брѣга на Темза, малко по-нагорѣ отъ грозния висещъ мостъ. Той излѣзе отъ станцията все съ сѫщото чувство на незадоволеность и тѫга, като си бърборѣше: „Да можехъ да видя това, да можехъ" . . . Но не сварилъ още да пристѫпи нѣколко крачки къмъ Темза, и всѣко чувство на недоволство и огорчение сѣкашъ спадна отъ него.

Навънъ бѣ чудна нощь въ началото на зимата; въздухътъ бѣ тъкмо толкова прохладенъ, за да опрѣсни човѣка слѣдъ горещата стая и задушливия вагонъ на желѣзницата. Неотдавна подигналиятъ се сѣверозападенъ вѣтъръ очисти небето отъ всички облаци, съ изключение на едно двѣ свѣтли петна, които бавно се мърдаха по небето. Издигналъ се бѣ наполовинъ младиятъ мѣсецъ, и когато тръгналиятъ за у дома си пѣшеходецъ го зърна прѣзъ клонитѣ на високия старъ брѣстъ, той трудно можеше да си прѣдстави, че се намира въ едно жалко лондонско прѣградие. Струваше му се, че се разхожда изъ нѣкое чудесно селско кѫтче, — разбира се, много по-хубаво отъ всички познати нему затънтени села.

Той се приближи до брѣга и се спрѣ, загледанъ надъ низката стѣна върху освѣтената отъ мѣсеца рѣка, издигнатата вода на която, развълнувана и блѣскава, се носѣше къмъ Чисвикъ-Ейотъ. Що се отнася до грозния мостъ надолу по рѣката, той не го забѣлѣзваше или не мислѣше за него и само веднъжъ, — казва нашиятъ приятель, — направи му впечатление това, дѣто не вижда свѣтлина надолу по течението. Слѣдъ това той зави къмъ своята кѫща и влѣзе въ нея; и щомъ затвори вратата, въ него изчезна сетниятъ споменъ и за блѣскавата логика, и за мѫдрото прѣдвиждане, които тъй ярко пламтѣха въ неотдавнашния споръ; пъкъ и отъ самия споръ не се спази никаква слѣда, остана само нѣкаква смѫтна надежда за дни на миръ и спокойствие, за дни на ясна и чиста радость; и тази надежда го изпълваше съ бодрость.

Въ такова състояние той се тръшна на лѣглото и заспа, по своя навикъ, за двѣ минути; но (противъ своя навикъ) пакъ се събуди подиръ малко въ онова странно състояние, когато човѣкъ не може да склони очи, което налѣга и хора, не страдащи

отъ безсъница. Странно състояние — когато всички наши чувства нѣкакъ неестествено се възбуждатъ, когато всички жалки простжпки, които сме извършили нѣкога, всички несполуки и загуби въ нашия животъ упорито изплуватъ отгорѣ, за да се изправятъ на разглеждане отъ изостреиия умъ.

Той лежа, — казва нашиятъ приятель, — въ такова състояние, докато най-сетнѣ то почна да му се харесва, докато повѣстьта за неговитѣ нелѣпости почна да го забавлява, а всички събития, които той виждаше тъй ясно, се обърнаха въ много забавителна за него история.

Той чу, като удари часътъ единъ, сетнѣ два и три; слѣдъ това пакъ заспа. По-нататъкъ той се събуди още веднъжъ, и вече слѣдъ това събуждане съ него се случиха всички ония удивителни приключения, които, споредъ него, заслужватъ да бждатъ разправени на нашитѣ другари, а сжщо и на цѣлото общество, и той прѣдлага да се направи това сега. Но, казва той, по-добрѣ ще бжде, ако разправя всичко това въ първо лице, като че ли самъ азъ съмъ прѣживѣлъ всички тия събития; а за мене всичко това е толкова по-лесно и естествено, тъй като азъ разбирамъ чувствата и желанията на моя приятель по-добрѣ отъ всѣки другиго въ цѣлия свѣтъ.

II.

Утринна баня.

И така, азъ се събудихъ и видѣхъ, че съмъ отмахналъ отъ себе си одѣялото; нищо за чудене нѣмаше въ това, тъй като бѣ горещо и слънцето ярко свѣтѣше. Азъ скокнахъ, умихъ се и почнахъ да се обличамъ набързо, но въ такова мъгляво,

полузадрѣмало състояние, сѣкашъ съмъ спалъ дълго, дълго врѣме — и не мога да се отръся отъ съня. По-скоро по навикъ азъ прѣдполагахъ, че съмъ у дома си, въ собствената си стая, отколкото да виждамъ, че това е въ дѣйствителность така.

Когато се облѣкохъ, стана ми толкова горещо, щото азъ побързахъ да излѣзя отъ стаята и отъ кжщи; първото ми чувство, когато прѣсниятъ въздухъ ме обгърна и лѣкиятъ вѣтъръ ме лъхна въ лицето, бѣ чувството на радостно облекчение;

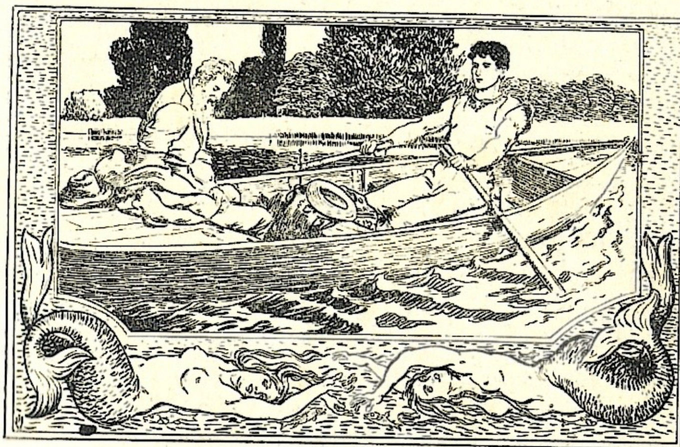

Утринна баня.

второто ми чувство, когато докарахъ въ редъ своитѣ мисли, бѣ безкрайно очудване: когато заспахъ миналата нощь, бѣ зимно врѣме, а сега, както показваха крайбрѣжнитѣ дървета, бѣ лѣто — едно чудесно слънчево утро, види се, въ началото на юний. При все това, отпрѣдѣ ми бѣ сжщата Темза, която лъщѣше подъ слънцето, съ сжщата издигната вода, както я видѣхъ въ прѣдвечерието, когато тя свѣтѣше подъ лунното сияние.

Азъ още не бѣхъ се отрѫсилъ отъ чувството на замаеность; и дѣто и да се намирахъ нея минута, едвали бихъ могълъ си дà ясенъ отчетъ за мѣстностьта; ето защо не е за чудене, че, въпрѣки познатия изгледъ на Темза, азъ чувствувахъ нѣкакво недоумѣние. Заедно съ това, менѣ не ми бѣше съвсѣмъ добрѣ и главата ми бѣ замаена. Като си спомнихъ, че нѣкои хора често пѫти наематъ лодка и се кѫпятъ врѣдъ рѣката, помислихъ си, че и азъ бихъ могълъ да се окѫпя. Май че е много рано, — казахъ си азъ, — но може би ще намѣря, кой да ме закара въ Бифинъ. Ала нѣмаше защо да ходя въ Бифинъ, нито даже да завия наляво къмъ него, тъй като въ тази минута азъ видѣхъ една скеля отпрѣдѣ си, срѣщу моята кѫща, тамъ, дѣто бѣ я построилъ моятъ съсѣдъ, само че тя имаше по-другъ изгледъ. Азъ слѣзохъ къмъ нея; между привързанитѣ тамъ лодки, върху кърмилото на една солидна, прѣдназначена очевидно за кѫпещи се, варка, бѣ се облегналъ единъ човѣкъ. Той ми кимна съ глава и ме поздрави, като че ли ме чакалъ, тъй че азъ скокнахъ въ лодката, безъ да кажа нито дума; той потегли, а азъ почнахъ да се събличамъ. Докато лодката плуваше, азъ гледахъ водата и не можахъ да се въздържа да не викна:

— Колко чиста е водата днеска!

— Тъй ли ви се вижда? — каза той, — Азъ не забѣлѣзвамъ това. Нали знаете, че въ врѣме на приливъ водата винаги става по-мѫтна.

— Хм . . . — забѣлѣзахъ азъ. — Случвало ми се е да я виждамъ много мѫтна и въ врѣме на отливъ.

Той не отговори нищо, но стори ми се, че се очуди малко нѣщо; а тъй като ний се намирахме тъкмо посрѣдъ течението, азъ се съблѣкохъ и се хвърлихъ въ водата безъ по-нататъшни разсѫждения.

Когато главата ми се показа надъ водата, азъ, то се разбира отъ само себе си, се обърнахъ по течението, и очитѣ ми по навикъ потърсиха моста; но онова, което видѣхъ, дотолкова ме порази, щото не можехъ да плувамъ и пакъ се потопихъ въ водата; а когато изплувахъ, забързахъ къмъ лодката; азъ чувствувахъ, че трѣба да задамъ нѣколко въпроса на лодкаря, — тъй странно необикновенъ бѣ за мене изгледътъ на онази часть отъ брѣга, която видѣхъ, когато си очистихъ очитѣ отъ водата, макаръ сега азъ съвсѣмъ вече бѣхъ се отървалъ отъ тежкото, сънливо настроение, и се чувствувахъ съвършенно бодъръ, съ опрѣснена глава.

Азъ стѫпихъ на стълбата, която той ми подхвърли; той ми подаде рѫка, за да ми помогне да се кача, и ний бързо потеглихме къмъ Чисвикъ, но слѣдъ това той дигна лопатитѣ, огледа се наоколо и каза:

— Малко трая кѫпането ви, съсѣде; но, може би, тази сутрина, слѣдъ нашето пѫтуване, водата ви се е показала студена?

Неговиятъ манеръ да говори имаше толкова малко общо съ обикновения манеръ на хамерсмитскитѣ лодкари, щото азъ втрѣнчено го изглеждахъ, прѣди да му отговоря:

— Моля ви се, спрете лодката; ще ми се да погледамъ малко.

— Добрѣ, — каза той, — тукъ е сѫщо тъй красиво, както въ Бърнъ-Елмсъ; по това врѣме, сутринь рано, навсѣкждѣ е хубаво. Менѣ ми се

харесва, дѣто ставате толкова рано; сега часътъ май нѣма още петь.

Ако изгледътъ на брѣга ме очуди, то въ още по-голѣмо очудване ме докара лодкарьтъ, — сега, когато азъ можехъ да го разгледамъ съ напълно опрѣснена глава и ясни очи.

Той бѣ хубавъ, младъ човѣкъ, съ извънредно веселъ и привѣтливъ изразъ на очитѣ, — изразъ, който тогава бѣ за мене още новъ, но къмъ който азъ скоро свикнахъ. Косата му бѣше тъмна и кожата мургава; той имаше здрава и хубава конструкция; виждаше се, че много е работилъ съ мускули, но въ вънкашностьта му нѣмаше нищо грубо, тежко, и той бѣ толкова чистъ, колкото може да бжде човѣкъ. Облѣклото му не приличаше на познатото ми съврѣменно работнишко облѣкло, но можеше да служи за моделъ на нѣкоя картина въ четирнайстия вѣкъ: то бѣ направено отъ тъмно-синьо, доста просто, но тънко сукно и безъ никакво петно. Кръстътъ му бѣ опасанъ съ коженъ коланъ, който се застѣгаше, както забѣлѣзахъ, съ чудесно изработена тока отъ дамаска стомана. Съ една рѣчь, той изглеждаше като мжжественъ, но много изященъ джентлменъ, който играе ролята на лодкарь само за развлечение, и азъ рѣшихъ, че така е и въ дѣйствителность.

Азъ чувствувахъ, че трѣба да завържа разговоръ, и, като посочихъ къмъ Серей, дѣто забѣлѣзахъ нѣколко понтони надолу по рѣката съ подемни машини къмъ брѣга, попитахъ:

— Какво тѣ правятъ тамъ? Ако бѣхме на Тея, щѣхъ да кажа, че ловятъ лососи; но тука ...

— Защо не, — отговори той, — тѣ тъкмо това правятъ. Дѣто има лososи, тамъ трѣба да се хвърлятъ мрѣжи, все едно въ Темза ли или въ Тея; но тѣ не винаги сж въ употрѣбление, лососътъ не ни трѣба всѣки день я.

Азъ искахъ да кажа: „Нима това е Темза?“ — но рѣшихъ да оставя по-добрѣ своето очудване за себе си и, като обърнахъ смаени очи къмъ изтокъ, отново се загледахъ въ моста и въ брѣговетѣ на лондонската рѣка. И наистина, имаше на какво да се очудвамъ! Макаръ на рѣката пакъ да имаше мостъ, а на брѣга кжща, — но какъ всичко наоколо бѣ се измѣнило отъ снощи насамъ! Нѣмаше вече нито сапунени фабрики съ тѣхнитѣ кумини, които бълваха димъ, нито фабрики за машини, нито оловени заводи; и западниятъ вѣтъръ откъмъ Тонкрофтъ не носѣше нито тракане, нито гърмелъ ... Ами мостътъ! Може нѣкога да съмъ мечталъ за такъвъ мостъ, но никога азъ не съмъ виждалъ нѣщо подобно; — дори Ponte Vecchio въ Флоренция не би могълъ да се сравни съ него. Удивително здравитѣ каменни арки, масивностьта на които не прѣчеше за изящностьта на формитѣ, бѣха достатъчно високи, за да пропущатъ свободно рѣчнитѣ кораби отъ разна голѣмина. На парапета се виждаха чудни, красиви постройки, които азъ смѣтнахъ за дюкени или палатки, украсени съ остри върхове и вѣтропоказатели. Камънитѣ бѣха поизбѣлѣли, но по тѣхъ нѣмаше нито слѣда отъ оня безобразенъ пушекъ, който съмъ привикналъ да виждамъ на всѣко лондонско здание година слѣдъ неговото построяване. Съ една дума, споредъ мене, чудесенъ мостъ!

Лодкарьтъ забѣлѣжи моя очуденъ, възхитенъ погледъ и продума, сѣкашъ въ отговоръ на моитѣ мисли:

— Да, мостътъ е красивъ, нали? Даже мостоветѣ нагорѣ по течението едвали сж по-изящни

отъ него, макаръ да сѫ по-малки, а мостоветѣ по течението едва ли сѫ по-величествени и стройни.

Неволно се изтръгна отъ устата ми въпросътъ:

— Колко годишенъ е?

— О, той не е много старъ, — каза лодкарьтъ, — той бѣ построенъ или, по-вѣрно, откритъ въ 2003 година. По-рано на неговото мѣсто имаше единъ простъ дървенъ мостъ.

Това число ми завърза устата тъй силно, сѣкашъ че ги заключиха съ куфаръ; азъ почувствувахъ, че се е случило нѣщо необяснимо, и се бояхъ да не се объркамъ съвършенно въ купъ отъ зададени въпроси и заплетени отговори, ако заприказвамъ. Азъ се помѫчихъ да приема равнодушенъ изгледъ и почнахъ безгрижно да гледамъ брѣговетѣ на рѣката, които можахъ да виждамъ до моста и малко по-нагорѣ, по цѣлата страна на сапуненитѣ фабрики. По двѣтѣ страни на рѣката, малко отстѫпвайки отъ водата, се простираха прѣхубавички, нисички, мънички кѫщици; повечето отъ тѣхъ бѣха построени отъ червени тухли, покрити съ керемиди, и имаха много приятенъ изгледъ: сѣкашъ животътъ имъ бѣ тѣсно свързанъ съ живота на тѣхнитѣ обитатели. Прѣдъ тѣхъ се разстилаше една безкрайна градина, която се спущаше направо къмъ водата; въ нея разкошно цъвтѣха цвѣтя, и тѣхното чудесно лѣтно благоухание се носѣше по водата. Задъ кѫщитѣ азъ виждахъ високи дървета, а надолу по течението извивкитѣ на рѣката приличаха на езера съ гористи брѣгове, — тъй гѫсто растѣха дърветата; и азъ казахъ високо, но сѣкашъ на себе си:

— Колко е хубаво! Харесва ми се, дѣто задъ Бърнъ-Елмсъ нѣма постройки.

Но щомъ тѣзи думи се изплъзнаха отъ езика ми, мене ме досрамѣ за тѣхъ, а моятъ спѫтникъ ме погледна полуусмихнатъ, смисълътъ на което стори ми се, че разбрахъ; за да скрия смущението си, азъ му казахъ:

— Моля ви се, изкарайте ме на брѣга; ще ми се да закуся.

Той кимна съ глава, съ едно силно движение обърна лодката, и съ три размаха ний бѣхме пакъ въ пристанището. Той изкокна отъ лодката. Азъ го послѣдвахъ и не се очудихъ много, като видѣхъ, че той очаква нѣщо, — разбира се, неизбѣжната монета, която обикновено се пада на другаря-гражданинъ зарадъ услугата му. Азъ бръкнахъ въ джеба си и казахъ: „Колко?“ — но все пакъ съ неловко чувство, като мислѣхъ, да не би паритѣ да ги прѣдлагамъ на джентлменъ.

Лицето му изрази очудване, и той каза:

— Колко ли? Не разбирамъ добрѣ, какво ме питате. Да не би, колко врѣме ще трае приливътъ? Ако е така, то ей-сегичка трѣба да се започне отливътъ.

Азъ се изчервихъ и отговорихъ съ запъване:

— Моля ви се, не се докачайте; азъ не искамъ да ви обидя; но колко трѣба да ви заплатя? Азъ съмъ чужденецъ, както виждате, и не познавамъ нито обичаитѣ, нито паритѣ ви.

Азъ извадихъ една пълна шепа пари отъ джеба си, както се прави въ чужда страна. Тука азъ видѣхъ, че среброто се е окислило и по цвѣтъ приличаше на плоча отъ гранитъ.

Изглеждаше, че той още се очудва, но никакъ не е докаченъ, — и съ любопитство разглеждаше монетитѣ. Азъ си помислихъ: въ края на краищата той все ще да е простъ лодкарь и навѣрно

сега прѣсмѣта, колко да вземе. Наглѣдъ той бѣше такъвъ харенъ момъкъ, щото азъ не бихъ пожалилъ да му дамъ нѣщо повечко. Идваше ми даже на умъ да го взема на единъ-два дена за водачъ, — такова разумно лице имаше той.

Но въ това врѣме новиятъ ми приятель каза замислено:

— Струва ми се, че се сѣщамъ, какво искате да кажите. Вий мислите, че съмъ ви услужилъ и че затова сте длъжни да ми дадете нѣщо, което азъ отъ своя страна не бихъ ималъ право да направя за съсѣда си, белки съ изключение на нѣкоя особна услуга отъ негова страна. Азъ съмъ почувалъ нѣщо за това, но извинявайте, ако ви кажа че намъ този обичай се вижда много тежъкъ и неудобенъ, и ний даже не бихме знаели, какъ да го изпълняваме. Както виждате, моето занятие е да карамъ лодката, щомъ нѣкой желае да се повози по рѣката, и азъ бихъ направилъ това за всѣкиго, така че би било смѣшно отъ моя страна да вземамъ нѣщо за това. Сетнѣ, ако единъ ми дадѣше нѣщо, то сжщо би почнали да ми даватъ втори, трети и тъй нататъкъ, и надявамъ се, нѣма да го смѣтните за глупость, ако ви кажа, че азъ рѣшително не бихъ знаелъ, кждѣ да дѣна такава маса приятелски подаръци.

И той се засмѣ съ високъ гласъ и весело, сѣкашъ мисъльта за получаване на заплата му се виждаше много забавителна, така че, въпрѣки здравия му изгледъ, азъ се усъмнихъ въ неговия разсждъкъ и не можехъ да не се порадвамъ на своето изкуство да плавамъ, тъй като ний се намирахме много близо до дълбокия и бързъ потокъ. Но той се държеше съвсѣмъ не като лудъ.

— Що се отнася до вашитѣ монети, тѣ сж любопитни, макаръ и да не сж много стари; струва ми се, че всички сж отъ врѣмето на кралица Виктория; вий би могли да ги дадете въ нѣкой не твърдѣ богатъ музей. Въ нашия музей има много такива монети; освѣнъ това, има твърдѣ много и по-стари, много красиви монети, докато монетитѣ отъ XIX вѣкъ сж грозни, — нали? Имаме една монета отъ врѣмето на царь Едуардъ III; кральтъ е на единъ корабъ, а наоколо му малки леопарди и бѣла лилия, много фина работа; трѣба да ви кажа, — продължи той съ лека усмивка, — че азъ обичамъ да работя съ злато и скжпоцѣнни метали, — ей-тази тока е мое издѣлие.

Безъ съмнѣние, азъ съмъ ималъ донѣйдѣ плахъ изгледъ подъ влиянието на моитѣ съмнѣния относително здравето му. Той изведнъжъ промѣни разговора и каза съ приятелски тонъ:

— Но азъ виждамъ, че съмъ ви уморилъ, и искамъ извинение. По много признаци разбирамъ, че сте чужденецъ и идвате, види се, отъ страна, която никакъ не прилича на Англия; затова, вмѣсто да ви отрупвамъ изведнъжъ съ разни свѣдения за нашата страна, по-добрѣ ще бжде да ви опознаня съ нея малко по-малко. Освѣнъ това, ще го имамъ за голѣма любезность отъ ваша страна, ако ми позволите да бжда вашъ проводникъ въ този новъ за васъ свѣтъ, щомъ азъ прьвъ съмъ се олучилъ на пжтя ви. Много ще ме задължите съ това, макаръ наистина всѣки може да ви послужи за водачъ, и мнозина много по-добрѣ отъ мене.

Не, той съвсѣмъ не миришеше на Кони-Хъчъ*). При това азъ лесно бихъ могълъ да се отърва отъ

*) Лудница близо до Лондонъ.

него, ако той дѣйствително излѣзеше лудъ, и затова отговорихъ:

— Това прѣдложение е много любезно отъ ваша страна, но неудобно ще ми бѫде да го приема, ако — азъ искахъ да кажа: ако не позволите да ви заплатя както трѣба, — но, като се бояхъ да не прѣдизвикамъ пакъ Кони-Хъчъ, измѣнихъ края на фразата. — Боя се, че ще ви откѫсна отъ вашата работа или развлечение.

— О, — каза той, — моля ви се, не се безпокойте, това ще ми даде просто случай да услужа на единъ мой приятель, комуто се ще да поработи тукъ вмѣсто мене. Той е йоркширски тъкачъ и се е поуморилъ както отъ своя станъ, така и отъ математиката си, — все работа на затворено, както виждате. Та той ме помоли да му дамъ нѣкаква работа на открито. Ако мислите, че мога да ви бѫда полезенъ, то, моля ви се, вземете ме за водачъ, — и той прибави: — Наистина, азъ обѣщахъ да ида по коситба при едни близки приятели, но има недѣля дотогазъ, пъкъ знаете ли що — и вий можете да дойдете съ мене; ще се запознаете съ прѣкрасни хора и ще видите, какъ живѣятъ въ Оксфордското графство. Ако искате хуба́вичко да изучите нашата страна, вий мѫчно ще намѣрите по-добъръ случай.

Азъ смѣтнахъ за свой дългъ да му поблагодаря, каквото ще и да става.

А той весело добави:

— Отлично, значи, рѣшено е. Азъ ще викна ей-сега моя приятель, и той живѣе на хотела, като васъ, и ако още не е станалъ, то трѣба да стане, утрото е тъй слънчево и ясно.

Съ тия думи той извади отъ коланя си единъ сребъренъ рогъ, взе двѣ-три остри, но приятни

ноти, и веднага отъ кѫщата, която се намираше на мѣстото на прѣдишното мое жилище, къмъ насъ се запѫти други младежъ. Той нѣмаше нито здравия изгледъ, нито якото тѣлосложение на моя приятель-лодкарь; бѣ малко нѣщо блѣденъ, съ възчервеникава коса и не толкова строенъ, но изразътъ на лицето му бѣ сѫщо тъй щастливъ и дружелюбенъ, както и на неговия приятель. Когато той усмихнатъ дойде при насъ, азъ съ удоволствие видѣхъ, че трѣба да се откажа отъ моята теория за „Кони-Хъчъ" относително лодкаря, тъй като двамина луди не би могли да се държатъ

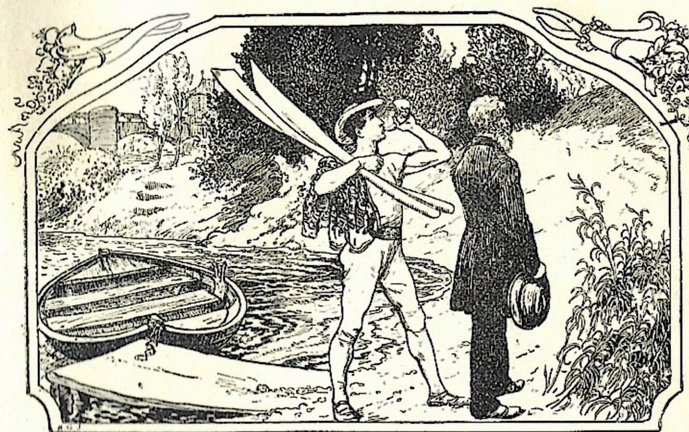

Дикъ зове своя приятель Бобъ.

помежду си тъй, както тѣ се държаха, прѣдъ единъ здравъ човѣкъ. Неговото облѣкло бѣ отъ сѫщата кройка, както и на първия, но и малко по-весела, блузата му бѣ свѣтло-зелена, съ златенъ шевъ на гърдитѣ, а коланътъ му отъ тъкано сребро.

Той много вѣжливо ме поздрави и, като кимна весело глава на своя приятель, каза:

— Е, Дикъ, какво има тази сутрина? Ще се залавямъ ли днеска за моята или, по-вѣрно, за твоята работа? Сънувахъ, че ловихме риба на рѣката.

— Ти ще заемешъ днеска моето мѣсто, Бобъ, — каза моятъ лодкарь, — пъкъ ако намѣришъ, че е много тежко за тебе, ще те смѣни Джорджъ Брайтлингъ, и той търси работа и живѣе тука наблизо. Ето единъ чужденецъ, който иска да ми достави удоволствието да ме вземе за водачъ, за да се опознае съ нашата страна; ти ще разберешъ, че азъ нѣма да изпусна такъвъ единъ случай; затова още сега се залавяй на работа. И безъ това азъ скоро щѣхъ да ти я отстжпя, тъй като подиръ нѣколко дни трѣбаше да ида по коситба.

Новодошлиятъ почна радостно да търка ржцѣ и, като се обърна къмъ мене, каза ми приятелски:

— Вий двама съ Дика трѣба да бждете доволни, харенъ день ви чака, както и мене. Но хубаво ще направите, ако дойдете съ мене и похапните нѣщо, защото вижъ че сетнѣ така се увлечете, щото ще забравите за ядене. Вий навѣрно сте стигнали въ хотела вчера, когато азъ вече съмъ спѣлъ?

Азъ кимнахъ съ глава, като не искахъ да влизамъ въ дълги и широки обяснения, които все едно за нищо нѣмаше да послужатъ и въ които, право да си кажа, самиятъ азъ почнахъ да се съмнявамъ. И тримата ний се запжтихме къмъ хотела.

III.

Хотелътъ и закуската въ него.

Азъ останахъ малко надирѣ отъ тѣхъ, за да погледамъ кжщата, която, както ви казахъ, се издигаше на мѣстото, дѣто по-рано се намираше моето жилище.

Тя бѣ едно дълго здание, обърнато къмъ улицата съ задната си стѣна, съ продълговати, стигащи почти до земята прозорци. То бѣ красиво построено отъ червени тухли съ тенекиенъ покривъ, а високо надъ прозорцитѣ му се простираха редица фигури отъ горена глина, много добрѣ направени и отличаващи се съ сила и опредѣленость, което азъ никога не забѣлѣзвахъ по-рано въ найновата скулптура. Азъ отведнъжъ познахъ, какъвъ бѣ сюжетътъ на тѣзи скулптурни изображения, тъй като той ми бѣ добрѣ извѣстенъ.

Но на всичко това азъ можахъ да посветя не повече отъ минута, тъй като ний вече се намѣрихме въ една зала съ подъ отъ мраморна мозайка и съ високъ таванъ отъ греди. Отъ другата страна на кжщата нѣмаше прозорци, но въ стаитѣ водѣха низки сводови арки, задъ които се виждаше градината; стѣната надъ тѣхъ бѣше украсена съ фрески, (споредъ мене) и сюжетитѣ на живописьта бѣха еднакви съ скулптурнитѣ украшения на вънкашната стѣна; тукъ всичко бѣ много красиво и отъ много якъ материалъ, и макаръ зданието да не бѣ особено голѣмо (може би, малко по-малко отъ Grosby Hall), то даваше онова бодро усѣщане на просторъ и спокойствие, което винаги дава на здравъ човѣкъ хубавата архитектура, стига той да отбира отъ нея.

Въ тази прѣлестна стая, която, както се научихъ, била залата на хотела, шетаха насамъ-нататъкъ три млади жени. Тъй като тѣ бѣха първитѣ сжщества отъ женски полъ, които азъ видѣхъ въ тази пълна съ събития сутрина, то се разбира, че азъ много внимателно ги изгледахъ и намѣрихъ въ края на краищата, че тѣ сж сжщо тъй хубави, както градинитѣ, архитектурата и прѣдставителитѣ на мжжкия полъ. Що се отнася до облѣклото имъ, на което, то се знае, сжщо обърнахъ внимание, то азъ бихъ казалъ, че тѣ бѣха красиво наметнати, огънати съ дрехитѣ си, а не служеха за закачане на модни стоки; че тѣ бѣха облѣчени както подобава на жени, а не опнати като кресла, както много дами въ днешно врѣме. Накъсо казано, тѣхното облѣкло бѣ нѣщо срѣдно между стария класически костюмъ и най-простото облѣкло въ четирнайсетия вѣкъ, макаръ и да не бѣ тѣхно подражание: платътъ бѣ свѣтълъ и лекъ, както се слѣдваше по сезона. Колкото до самитѣ жени, тѣ имаха такъвъ добъръ и щастливъ изразъ на лицето, такова стройно и красиво тѣлосложение, такъвъ здравъ и силенъ изгледъ, щото бѣ приятно да ги гледашъ. Всички тѣ бѣха поне хубавички, а едната отъ тѣхъ съ правилни и красиви черти на лицето. Тѣ веднага дойдоха весело при насъ, безъ ни най-малко да се стараятъ да си придадътъ смутенъ изгледъ, и тритѣ ми стиснаха ржката, сѣкашъ бѣхъ тѣхенъ приятель, който токущо се връща отъ далеченъ пжть; но азъ не можехъ да не забѣлѣжа, че тѣ въпросително ми изгледаха облѣклото: азъ бѣхъ облѣченъ съ дрехитѣ, съ които ме завари прѣдвечерието, а пъкъ конте никога не съмъ билъ.

Една-двѣ думи отъ страна на Роберта тъкача, — и тѣ ни уловиха за ржцѣтѣ и ни заведоха при масата, въ най-хубавия кжтъ на залата, дѣто ни бѣ приготвена закуска, а когато седнахме, едната отъ тѣхъ изкокна и скоро се върна съ голѣма китка отъ рози по изгледъ и по качество много различни отъ произвежданитѣ въ Хамерсмитъ, но много прилични на розитѣ отъ нѣкоя стара селска градина. Сетнѣ тя се завтече въ буфета и пакъ се върна съ една много изящна ваза; сложи въ нея цвѣтята и украси съ тѣхъ нашата трапеза. Друга една отъ тѣхъ, която сжщо бѣ излѣзла, се върна съ огромно зѐлено листо, напълнено съ не съвсѣмъ узрѣли ягоди, седна при масата и каза: „Ето, най-сетнѣ! Азъ мислихъ за тѣхъ тази сутрина, прѣди да стана; но видѣхъ чужденеца въ нашата лодка, Дикъ, и съвсѣмъ ги забравихъ, така че другитѣ ме изпрѣвариха. При все това, нѣкои отъ останалитѣ сж много хубави, и по-хубави нийдѣ не ще намѣрите въ Хамерсмитъ тази сутрина".

Робертъ я помилва приятелски по главата, и ний почнахме нашата закуска, която бѣ твърдѣ проста, но много добрѣ приготвена и съ голѣмъ вкусъ сложена на трапезата. Особно хубавъ бѣ хлѣбътъ; нѣколко сорта имаше отъ него: като почнешъ отъ грубия, черенъ селски хлѣбъ, който азъ най-много обичамъ, и свършишъ съ тънкия и дългъ като пржчка пшениченъ хлѣбъ, цѣлъ отъ кора, приличенъ на който съмъ ялъ въ Туринъ.

Но когато сложихъ въ устата си първия кжшей, обърна ми вниманието единъ издѣланъ съ златни букви надписъ на дъска въ една рамка, подобно дъскитѣ, които въ Оксфордската зала се наричаха „почетна дъска"; познатото название въ

надписа ме застави да го прочета цѣлия. Той гласѣше:

„Гости и съсѣди, на мѣстото на този хотелъ едно врѣме се намираше читалнята на Хамерсмитскитѣ социалисти. Пийнете една чашка въ тѣхна паметъ. Май 1962 г.“

Мѫчно мога да ви кажа, какво азъ почувствувахъ, когато прочетохъ тия думи; мисля, че вълнението се е отразило и на лицето ми, тъй като двамата мои приятели съ любопитство ме изгледаха, и за кратко врѣме се въдвори мълчание помежду имъ.

Сетнѣ тъкачътъ, който не бѣ такъвъ свѣтски човѣкъ като лодкаря, ме попита малко грубичко:

— Гостенино, ний не знаемъ, какъ ви казватъ: мога ли да ви попитамъ за името ви?

— Защо не? — казахъ азъ, — но азъ самъ започвамъ да се съмнявамъ въ името си; наричайте ме Гестъ*), това е фамилията ми, и прибавете при това Уйлямъ.

Дикъ ласкаво ми кимна съ глава; но сѣнката на безпокойствие прѣмина по лицето на тъкача и той каза:

— Надявамъ се, че ще ме простите за моитѣ въпроси; ще ли ми кажете, отдѣ сте? Азъ имамъ сериозни основания да се интересувамъ отъ това поради литературни причини.

Дикъ забѣлѣзано го бутна съ крака си подъ масата, но той никакъ не се смути и съ нетърпение очакваше моя отговоръ. Азъ насмалко щѣхъ да се измамя да кажа: „отъ Хамерсмитъ“, но ми мина прѣзъ ума, въ каква ли бърканица на всевъзможни недоразумения ще ни въвлече този отговоръ, и, слѣдъ като помълчахъ малко, за да из-

*) Гостенинъ.

мисля нѣкоя лъжа, която да отговаря на обстоятелствата и въ която да има часть отъ истина, азъ казахъ:

— Виждате, че отдавна не съмъ билъ въ Европа, така че всичко ми се вижда много странно; но азъ съмъ се родилъ и расълъ около Енингската гора, значи, около Уолземстоу и Уудфортъ.

— Хубавичко мѣсто, — намѣси се Дикъ, — много хубаво мѣсто, особно сега, когато дърветата пакъ порастнаха слѣдъ голѣмото събаряне на домоветѣ въ 1955 година.

Непоправимиятъ тъкачъ каза: „Драгий съсѣде, тъй като вий отдавна вече познавате тази гора, и не можете ли ни каза, дали е вѣрно, че въ деветнайсетия вѣкъ дърветата ги подрѣзвали?“

Този въпросъ докосна моята страсть къмъ археология и естествена история, и азъ се уловихъ въ примката, безъ вече да му мисля, дѣ съмъ и откадѣ съмъ. Азъ почнахъ да разправямъ, а едно отъ момичетата, най-хубавото, което разхвърляше по пода лавандови клони и други миризливи трѣви, се приближи, за да послуша, и се спрѣ отзадѣ ми, като сложи на рамото ми рѫката си, въ която държеше растение, извѣстно подъ името матичина; неговиятъ силенъ, сладъкъ мирисъ възбуди въ мене спомени за ранитѣ дни на моето дѣтинство въ Уудфордската градина съ голѣмитѣ сини сливи, които растѣха до стѣната надъ една пѫтека, обрасли съ миризлива трѣва, — една позната всѣкиму асоциация на впечатленията.

Азъ се увлѣкохъ. „Когато бѣхъ момче, и много години слѣдъ това, съ изключение само на малко мѣсто около кѫщицата на кралица Елисавета и освенъ Високитѣ Буки, цѣлата гора се състоеше отъ подрѣзвани букове, размѣсени съ гѫсти иглолистни.

Но когато Лондонската корпорация я пое въ своитѣ ржцѣ, прѣди двайсеть и петь години, подстригването, което бѣ едно отъ старитѣ общински права, се прѣкрати, и дърветата бѣха оставени да растатъ на свобода. Но сега отъ много години вече азъ не съмъ виждалъ гората, съ изключение само на веднъжъ, когато съ другари ходихъ на разходка въ Високитѣ Буки. Тогава азъ бѣхъ неприятно поразенъ, като видѣхъ, че тамъ всичко се е застроило и измѣнило. И за мене е една приятна новина, дѣто постройкитѣ сж спрѣни, както казвате, и дърветата сж пакъ порасли, — само че знаете ли . . .

Но тукъ азъ изведнъжъ си спомнихъ годината, която Дикъ спомена, и се спрѣхъ, малко нѣщо смутенъ. Любознателниятъ тъкачъ не забѣлѣза моето смущение и каза набързи, сѣкашъ самъ съзнавайки, че нарушава правилата на добрия тонъ: „Моля ви се, на колко сте години?“

Дикъ и хубавичкото момиче се изкискаха, извинявайки, тъй да се каже, поведението на Роберта съ неговата ексцентричность, и Дикъ каза засмѣно:

— Млъкни, Бобъ; не е вѣжливо да се разпитватъ така гоститѣ. Твоитѣ учени занятия тѣ изхабяватъ. Ти ми напомняшъ недозрѣлитѣ радикали въ калпавитѣ стари романи, които, както казватъ авторитѣ имъ, се мжчили да прѣмахнатъ всички добри манери въ диренето си на утилитарни знания. Истина, азъ почвамъ да мисля, че ти толкова си набъкалъ главата съ математика и всички тия стари идиотски книги по политическа икономия (ха, ха), че просто си забравилъ, какъ да се държишъ. Дѣйствително, врѣме е вече да

подишашъ прѣсенъ въздухъ, за да издухашъ паеджината отъ мозъка си.

Тъкачътъ добродушно се разсмѣ, а момичето се доближи до него, помилва го по бузата и каза: „Горкото момче! то така се родило“.

Азъ бѣхъ малко нѣщо смутенъ, но сжщо се смѣехъ, донѣйдѣ за компания, донѣйде отъ удоволствие, което изпитвахъ всрѣдъ това безметежно щастие и добро настроение; и прѣди Робертъ да свари да се извини, азъ казахъ:

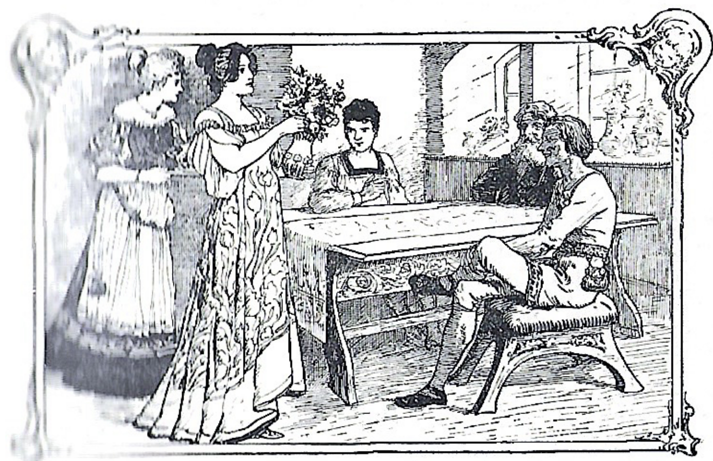

На закуска.

— Но, съсѣди (и азъ подхванахъ тази дума), азъ никакъ не отбѣгвамъ да отговоря на въпроси, когато мога да сторя това. Разпитвайте ме колкото щете; това ще ми достави удоволствие. Ако искате, азъ ще ви разправя всичко, що зная за Епингската гора, дѣто съмъ ходилъ още въ дѣтинството си. Що се отнася до годинитѣ ми, азъ не съмъ прѣкрасна дама я, както виждате, та защо

тогава да ви ги не кажа? Скоро ще навърша петдесеть и шеста.

Въпрѣки токущо държаната му лекция за добритѣ манери, тъкачътъ не можа да си сдържи очудването, а на другитѣ неговата наивность се показа толкова забавна, щото смѣхътъ трепна на лицето имъ, макаръ отъ вѣжливость тѣ се мѫчеха да се сдържатъ; азъ погледахъ смутено ту него, ту тѣхъ, и най-сетнѣ рекохъ:

— Кажете ми, моля ви се, какво има? Знаете ли, менѣ ми се ще да се поуча отъ васъ. Моля ви, не се смѣйте, но ми кажете, какво има?

Тогава тѣ се разсмѣха, и азъ се присъединихъ къмъ тѣхъ по казанитѣ причини. Най-сетнѣ хубавичката жена каза нѣжно:

— Горкото момче е май възгрубичко! Но, видите ли, азъ мога да ви кажа, какво си е помислилъ той: нему му се струва, че по вънкашность вий изглеждате по-старъ отъ годинитѣ си. Но нѣма що да се очудвате тука, тъй като вий сте пѫтникъ и навѣрно идвате отъ нѣкоя страна, дѣто социалнитѣ условия на живота сѫ още много лоши. Често чуваме да казватъ, и то съ пълно право, че който живѣе между нещастни хора, устарява много рано. Казватъ сѫщо, че южна Англия я бива за дълго спазване на младостьта. — Тя се изчерви и каза: „Колко години ми давате на мене?“.

— Колко ли? — отговорихъ азъ, — чувалъ съмъ, че на жената трѣба да се даватъ толкова години, колкото изглежда по вънкашность, и затова, като не желая, нито да ви лаская, нито да ви обидя, азъ бихъ казалъ, че сте на двайсеть години.

Тя весело се разсмѣ и каза:

— Ехъ, сега съмъ наказана зарадъ комплимента, който си изпросихъ, тъй като трѣба да ви

кажа истината: азъ съмъ на четирсеть и двѣ години.

Азъ очудено я изгледахъ и пакъ чухъ нейния музикаленъ смѣхъ, но колкото и да се вглеждахъ въ нея, азъ не можахъ да намѣря нито една бръчка на лицето ѝ; брадичката ѝ бѣше гладка като слонова кость, бузитѣ ѝ пълни, валчести и устнитѣ алени като триндафилитѣ, които тя донесе; нейнитѣ прѣкрасни рѫцѣ, запършени за работене, бѣха силни и съ безукорна форма, като почнешъ отъ рамото и свършишъ съ китката. Тя се поизчерви подъ моя погледъ, макаръ да ме смѣтна за осемдесетгодишенъ старецъ. За да туря край на това, азъ рекохъ:

— Виждате, че старата пословица се оправдава, и азъ не трѣбаше да ви давамъ поводъ да отговаряте на нескроменъ въпросъ.

Тя пакъ се засмѣ и рече:

— Е, момчета, стари и млади, азъ трѣба сега да се заловя на работа. Имаме тука една работа, и ми се ще да я завърша по-скоро, тъй като вчера започнахъ да чета една интересна, стара книга и искамъ да продължа прочита ѝ тази сутрина; и така, до виждане засега.

Тя ни махна съ рѫка и тръгна съ лека походка къмъ другата страна на залата, отнасяйки съ себе си, както казва Скотъ, и часть отъ слънцето отъ нашата трапеза.

Когато тя излѣзе, Дикъ каза:

— Не искате ли сега вий да зададете единъ-два въпроса на нашия приятель? Вашъ е редътъ.

— Много ще ми е драго да отговоря, — продума тъкачътъ.

— Моитѣ въпроси, сѫръ, — казахъ азъ, — нѣма да бѫдатъ много мѫчни; чувамъ, че сте тъ-

качъ, и ми се ще да ви разпитамъ за този занаятъ, тъй като се интересувамъ или, по-вѣрно, интересувалъ съмъ се отъ него.

— О, — отговори той, — страхъ ме е, че въ това отношение не мога да ви бѫда много полезенъ. Азъ се занимавамъ само съ чисто механическо тъкане, и въ това отношение не съмъ повече отъ единъ простъ занаятчия, не като Дика. Освѣнъ съ тъкане, азъ се занимавамъ малко нѣщо съ печатане на машина и пиша самъ, но азъ малко познавамъ изящното печатане; прочемъ, машинното печатане почна да отпада, заедно съ изчезване ужасната болесть на книгописането, така че азъ заловихъ други занятия, къмъ които имахъ наклонность, и почнахъ да изучвамъ математиката; азъ пиша сѫщо единъ видъ антикварна книга за мирната и приватната, тъй да се каже, история на края на деветнайсетия вѣкъ, по-скоро за да дамъ картина на страната до началото на междуособията, отколкото за нѣщо друго. Ето защо ви разпитвахъ за Епингската гора. Да ви се призная, вий ме очудихте, макаръ свѣденията, които ми дадохте, да сѫ много интересни. Други нѣкой пѫть, когато го нѣма Дика, надявамъ се да поговоримъ подробно по това. Зная, че той ме смѣта за книгоѣдецъ и ме прѣзира, задѣто рѫцѣтѣ ми не сѫ достатъчно изкусни, Но отъ това, що съмъ челъ по литературата на деветнайсетия вѣкъ (а пъкъ доста съмъ челъ), менѣ ми е съвършенно ясно, че това е единъ видъ отмъщение, задѣто тогава хората сѫ имали грубостьта да прѣзиратъ всѣкиго, който е можелъ да си служи съ рѫцѣтѣ. Но, Дикъ, старий ми другарю, ne quit nimis. Не го прѣкалявай.

— О, — каза Дикъ, — нима азъ не съмъ достатъчно добъръ? Нима азъ не съмъ най-снизходителния човѣкъ на свѣта? Азъ винаги съмъ доволенъ, съ условие наистина, да не ме каратъ да уча математика или вашата нова наука за естетиката, а да ме оставятъ да се занимавамъ съ практическа естетика, съ моето злато и стомана, съ духалото и съ мъничкото си хубаво чукче. Но ето че иде другъ единъ любитель на въпроси, другъ гостенинъ. Е, Бобъ, ти трѣбва да ми напомнешъ да го защитя.

— Ела тука, Бофинъ, — викна той, слѣдъ като помълча малко, — тука сме ний, стига да сме ти нужни!

Азъ погледнахъ прѣзъ рамо и въ слънчевата свѣтлина, която изпълняше залата, видѣхъ нѣкакъвъ блѣсъкъ и сияние. Тогава азъ се обърнахъ и можехъ свободно да се любувамъ на чудесната фигура на единъ човѣкъ, който бавно се движеше по улицата; облѣклото му бѣ толкова затъкано съ злато, разкошно и изящно въ сѫщото врѣме, щото слънчевитѣ лѫчи се отражаваха по него, като по златна ризница. Високъ, съ тъмна коса, той бѣше поразително красивъ; лицето му имаше сѫщо такъвъ добъръ изразъ, както и на другитѣ, но съ високомѣренъ донѣкѫдѣ изгледъ, какъвто много личната красота обикновено придава и на мѫжетѣ, и на женитѣ. Той се приближи и съ усмивка седна при нашата маса, като изтегна дългитѣ си крака и прѣхвърли рѫка върху облѣгалото на стола съ оная спокойна грация, безъ никаква афектираность, която винаги обладаватъ високитѣ и стройнитѣ хора. Той бѣ въ пълния разцвѣтъ на живота си, но все пакъ, имаше изгледъ на щастливо дѣте, което

токущо е получило нова играчка. Той привѣтливо ми се поклони и каза:

— Виждамъ, че вий сте оня гостенинъ, за когото Ана токущо ми разправи; пристигнали сте отъ нѣкоя далечна страна и не знаете нищо, нито за насъ, нито за нашитѣ наредби. Осмѣлявамъ се да мисля, че не ще се откажите да ми отговорите на нѣкои въпроси, тъй като, видите ли . . .

Но тука Дикъ го прикѫсна:

— Не, моля ти се, Бофинъ, остави го засега на мира. Нали искашъ да бѫде приятно и добрѣ на нашия гостенинъ. А какъ може да бѫде така, ако го отрупашъ съ всевъзможни въпроси, когато той самъ е поразенъ отъ обичаитѣ и хората, при които е изпадналъ? Не, не, азъ искамъ да го заведа тамъ, дѣто той самъ да задава въпроси и да получава отговори: при моя прадѣдо въ Блумсбери; вѣрвамъ, че никой нѣма да има нѣщо противъ това. И така, вмѣсто да ни дотегвашъ, по-добрѣ ще направишъ, ако идешъ при Джемсъ Аленъ и докарашъ една кола, тъй като азъ самъ искамъ да го закарамъ; кажи, моля ти се, на Джемса да ми даде стария Сивчо, тъй като азъ много по-добрѣ управлявамъ лодка отколкото конь. Хайде, по-скоро, старий приятелю, и не се отчайвай, — нашиятъ гостенинъ ще се опази за тебе и за твоитѣ разкази.

Азъ съ изумление погледнахъ Дика, тъй като се очудихъ, дѣто може съ такова нагледъ важно лице да се отнася тъй фамилиарно, за да не кажа безцеремонно; азъ бѣхъ увѣренъ, че този г. Бофинъ, въпрѣки фамилното му име, което ми бѣ добрѣ познато отъ Дикенса, е най-малко сенаторъ на този страненъ народъ. При все това, той стана и рече: „Добрѣ, старий друже, както ти искашъ; днеска азъ нѣмамъ работа, и макаръ (съ снизходителенъ поклонъ къмъ мене) трѣба да се откажа отъ удоволствието да поговоря съ нашия ученъ гостенинъ, но азъ сѫщо мисля, че трѣба по-скоро да се срѣщне съ твоя почтенъ роднина. При това, може би той ще бѫде повече въ състояние да отговаря на моитѣ въпроси, когато получи отговоръ на своитѣ“. Съ тия думи той се обърна и излѣзе отъ залата.

Когато отмина доста надалече, азъ казахъ:

— Не ще ли бѫде нескромно да попитамъ, кой е този Бофинъ? — Неговото име ми напомня много приятнитѣ часове, когато съмъ челъ Дикенса.

Дикъ се засмѣ.

— Да, да, — рече той, — и намъ сѫщо. Неговото сѫщинско име, разбира се, не е Бофинъ, а Хенри Джонсонъ, но ний го наричаме Бофинъ на шега, донѣйдѣ защото той е метачъ, донѣйдѣ защото се облича много контешки и се гизди съ толкова злато, сѣкашъ е нѣкакъвъ срѣдневѣковенъ баронъ. Негова работа, щомъ това му се харесва! Но, видите ли, ний сме негови близки приятели, и затова можемъ да се пошегуваме съ него.

Азъ си прѣхапахъ езика извѣстно врѣме, а Дикъ продължи:

— Той е отличенъ момъкъ, и вий навѣрно ще го обикните, ала има той една слабость — губи си врѣмето да пише старомодни романи и много се гордѣе, задѣто ималъ правдивъ мѣстенъ колоритъ, както той го казва; а тъй като той мисли, че сте пристигнали отъ нѣкой затънтенъ кѫтъ на земното кѫлбо, дѣто народътъ е нещастенъ, и затова сте интересенъ за романиститѣ, той смѣта да ви използва за нѣкои свѣдения. О, тука той нѣма да се смили надъ васъ! Прѣдупрѣждавамъ ви, да си го знайте.

— Е, Дикъ, — каза тъкачътъ съ недоволенъ тонъ, — азъ намирамъ, че романитѣ му сѫ много хубави.

— Разбира се, че ти така ще мислишъ, — каза Дикъ, — все сте отъ единъ долъ за дрѣнки. Математиката и антикварниятъ романъ си приличатъ. Но ето го, че пакъ иде.

И дѣйствително Златниятъ Метачъ ни повика отъ вратата на залата; ний станахме и излѣзохме прѣдъ входа, дѣто чакаше каляска, впрегната съ силенъ конь; не можахъ да не обърна внимание на тази каляска. Цвѣтътъ ѝ бѣ свѣтълъ, тя бѣ удобна и безъ оная отвратителна вулгарность, съ която се отличаваха каляскитѣ въ наше врѣме, особно тъй нареченитѣ „елегантни каляски“. Ний се качихме на нея, Дикъ и азъ. Момичетата излѣзоха на вратата да ни изпратятъ и ни махнаха съ рѫка на прощаване, тъкачътъ любезно ни кимна съ глава, метачътъ се поклони съ грацията на трубадуръ. Дикъ дръпна юздитѣ и ний потеглихме.

IV.

Пазарьтъ.

Ний оставихме рѣката и скоро излѣзохме на голѣмия пѫть, който прѣсича Хамерсмитъ. Но азъ едвали бихъ могълъ да узная, дѣ се намираме, ако не знаехъ, че идваме откъмъ рѣката; Кралската улица вече я нѣмаме, и пѫтьтъ минаваше прѣзъ огрѣти отъ слънцето ливади и полета, прилични повече на градини. Крикъ *), който ний трѣбаше да прѣсичаме, бѣ освободенъ най-сетнѣ отъ водосточнитѣ трѫби, и, като минавахме по

*) Притокъ на Темза.

единъ красивъ мостъ, ний виждахме чистата, надигнала се отъ прилива вода, съ много весели варки отъ най-разнообразна форма. Наоколо бѣха накацали кѫщи, едни край пѫтя, други край полетата, съ прѣлестни пѫтечки до тѣхъ, и заградени съ гѫсти градинки. Всички тѣ бѣха красиво построени отъ много солиденъ материалъ, но имаха селски изгледъ и приличаха на кѫщи на заможни селени; много отъ тѣхъ бѣха отъ червени тухли, като крайбрѣжнитѣ кѫщи, но повечето бѣха дървени и мазани, което въ съединение съ тѣхната

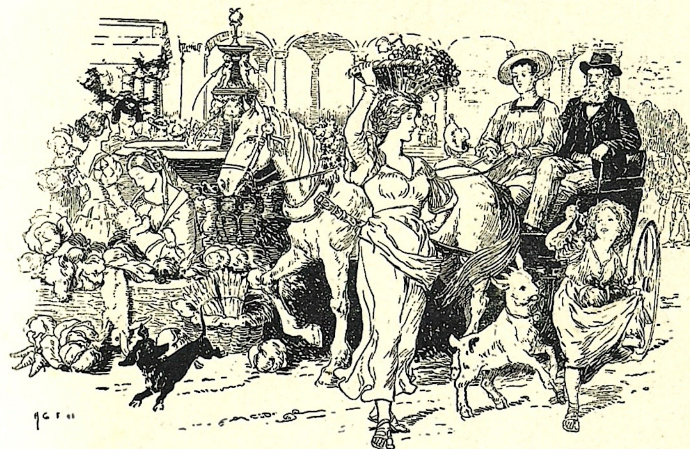

На пазаря.

архитектура имъ придаваше срѣдневѣковенъ изгледъ; и менѣ взе да ми се струва, че се намирамъ въ четирнайсетия вѣкъ; това чувство се увеличаваше още повече, благодарение костюма на минувачитѣ, въ облѣклото на които нѣмаше нищо „съврѣменно“. Почти всички бѣха гиздаво облѣчени, особно женитѣ, които бѣха толкова привлекателни и тъй красиви, че азъ едвамъ се удържахъ

да не обърна вниманието на моя спжтникъ върху това обстоятелство. Виждахъ понѣкога замислени лица, върху които лежеше печатътъ на едно особно благородство, но нито на едно не забѣлѣзахъ азъ ни сѣнка отъ скръбь (а пъкъ доста много свѣтъ срѣщнахме); всички бѣха весели и не се мжчеха да скриятъ своята веселость.

Менѣ ми се стори, че познавамъ Бродуей, по разположението на пжтищата, които се събираха тамъ. По сѣвѣрната страна се намираха редица здания и дворци, ниски, но красиво построени и украсени съ различни орнаменти, което съставляваше рѣзъкъ контрастъ съ безпретенциознитѣ кжщици, разпръснати наоколо. Надъ тѣзи ниски здания се издигаха тенекияниятъ покривъ, колонитѣ и високитѣ стѣни на една огромна постройка съ чудесна, разкошна архитектура, за която мога да кажа само, че тя съединяваше въ себе си всичко добро отъ готическия стилъ на сѣверна Европа съ мавританския и византийския стилъ, макаръ и да не бѣ робско подражание нито на единъ отъ тѣхъ. Отъ другата, южната страна на пжтя се издигаше едно осможгълно здание съ високъ покривъ, което напомняше малко нѣщо Баптистерията въ Флоренция, но само съ тази разлика, че бѣ заградено съ пристройка въ видъ на аркада или колонада; и то бѣ украсено съ разни видове орнаменти.

Всички тѣзи здания, внезапно изпъкнали отпрѣдѣ ни посрѣдъ прѣлестнитѣ полета, бѣха не само чудно хубави въ архитектурно отношение, но въ тѣхъ се чувствуваше освѣнъ това такъвъ изобликъ на животъ, щото азъ изпаднахъ въ едно необикновено настроение; никога по-рано не съмъ изпитвалъ азъ нѣщо подобно. Насмалко щѣхъ да се изсмѣя съ гласъ отъ радость. Съсѣдътъ ми сѣкашъ забѣлѣза това и ме гледаше съ умилно любопитство. Ний срѣщнахме цѣла върволица отъ талиги, на които седѣха здрави, красиви хора, мжже, жени и дѣца, всички въ свѣтли облѣкла. По всѣка вѣроятность тѣ отиваха на пазарь, тъй като талигитѣ имъ бѣха отрупани съ разни примамливи селски продукти.

— Нѣма нужда да питамъ, пазарь ли е това, — попитахъ азъ, — и самъ виждамъ, че е така; но защо ли е толкозъ разкошенъ? И какъвъ е оня чудесенъ дворецъ, и това здание откъмъ южната страна?

— О, — отговори той, — този е нашиятъ Хамерсмитски пазарь, и менѣ ми е драго, дѣто той толкова ви се хареса, тъй като ний дѣйствително се гордѣемъ съ него. Зданието въ срѣдата е нашето зимно събрание; лѣтосъ се събираме на полетата надолу по течението срѣщу Бърнъ-Елнсъ. Зданието отъ дѣсната страна е нашиятъ театъръ. Вѣрвамъ, ще ви се хареса.

— Мога ли да бжда толкова глупавъ, че да не ми се хареса, — казахъ азъ.

Той се изчерви малко нѣщо и отговори:

— Менѣ ми е много драго това, тъй като и азъ съмъ вложилъ тамъ своя работа: азъ направихъ голѣмата врата отъ дамаскинска бронза. Днесъ ще я разгледаме, по-късно, тъй като сега трѣба да бързаме. Що се отнася до пазаря, то днесъ не е пазаренъ день, та по-добрѣ е и неговото разглеждане да отложимъ за други пжть, тогава ще видите тамъ повече хора.

Азъ му поблагодарихъ и казахъ:

— Нима тия хора сж селени? Какви хубави жени!

Тукъ азъ видѣхъ една прѣкрасна жена, съ тъмна коса, съ бѣлъ цвѣтъ на лицето, облѣчена въ красиво свѣтлозелено облѣкло, което тъкмо подхождаше за горещия лѣтенъ день; тя ласкаво ми се усмихна и, както ми се стори, още по-ласкаво се усмихна на Дика. Азъ млъкнахъ за минута, сетнѣ продължихъ:

— Питамъ за това, защото не виждамъ тука истински селени, които очаквахъ да срѣщна на пазаря, — разбирамъ селени, които да продаватъ нѣщо.

— Не мога да разбера,—отговори той, — какви хора сте очаквали да срѣщните тука, не ми е ясно сжщо, какво вий разбирате подъ думата „селени". Ей-тия сж нашитѣ съсѣди, а ония — живѣятъ въ долината на Темза. На нашитѣ острови има мѣстности, дѣто климатътъ е по-студенъ и по-дъжделивъ отколкото тука, и затова облѣклото на тамошнитѣ хора е по-просто и изгледътъ имъ е по-суровъ и грубъ отъ нашия; но на мнозина тѣ се повече харесватъ отъ насъ: у тѣхъ намиратъ повече характеръ. Но това е работа на вкуса. Въ всѣки случай, браковетѣ между тѣхъ и насъ сж винаги сполучливи, — прибави той замислено.

Азъ го слушахъ, но очитѣ ми гледаха не него, а хубавичкото момиче съ една голѣма кошница зеленъ грахъ; то токущо се скри прѣзъ портата, и мене ме обхвана чувството на тжга, което изпитваме понѣкога, когато случайно срѣщнемъ на улицата красиво и интересно лице и не се надяваме вече да го срѣщнемъ повторно.

Най-сетнѣ азъ продумахъ:

— Знаете ли, що ми идва на ума: тука азъ не виждамъ никакви бѣдни, нито едного.

Той зяпна, очудено ме изгледа и каза:

— Разбира се, че нѣма; бѣднитѣ прѣдпочитатъ да седатъ въ кжщи или да се разхождатъ въ градината. Но сега, доколкото зная, болни нѣма. Ами защо мислите да срѣщните болни по пжтя?

— Не, не, — казахъ азъ, — думата ми не е за болни. Азъ искамъ да кажа бѣдни, разбирате ли, сиромаси хора.

— Не, — отговори той, съ весела усмивка, — просто нищо не мога да разбера. Вий непрѣмѣнно трѣба да поприказвате съ моя прадѣдо, той ще ви разбере по-добрѣ отъ мене. Хайде, карай, Сивчо!

Той дръпна юздитѣ, и колата бързо потегли къмъ изтокъ.

V.

Дѣца по пжтя.

Задъ Бродуей кжщитѣ отъ двѣтѣ страни на пжтя станаха по-малко. Ний прѣминахме прѣзъ едно мъничко, хубавичко поточе, което шуртѣше по обраслата съ дървета мѣстность, и отидохме до другия пазарь и градското кметство, както бихме нарекли такова здание. Макаръ всичко наоколо ми бѣ непознато, но азъ се досѣщахъ, дѣ се намираме, и не се очудихъ много, когато спжтникътъ ми каза накъсо:

— Кенсингтонскиятъ пазарь.

Слѣдъ това ний навлѣзохме въ една малка улица съ кжщи по двѣтѣ ѝ страни или, по вѣрно, съ по единъ дългъ домъ (дървенъ, мазанъ) отъ двѣтѣ страни, съ красива арка за пѣшеходци.

Дикъ заприказва:

— Това е собствено Кенсингтонъ. Тука винаги има твърдѣ много хора, тъй като всички обичатъ силно тази романтична гора; и натуралиститѣ я посѣщаватъ, тъй като тука сѫ останали още доста диви мѣста. На югъ тя не се простира особно надалече, но отива на сѣверъ и на западъ прѣзъ Падингтонъ, спуща се малко къмъ Нотингъ-Хилъ и по-нататъкъ; една тѣсна ивица отъ нея минава прѣзъ Кинслендъ къмъ Стокъ-Нюингтонъ и Клептонъ, дѣто тя се разстила по хълмоветѣ надъ Лиепскитѣ блата, отъ другата страна на които, както знаете, се намира Епингската гора, която се слива съ тая. Мѣстото, дѣто пристигнахме сега, се казва Кенсингтонски градини, но защо „градини“, не зная.

Щѣше ми се да кажа: „пъкъ азъ зная“, — но наокнло ми имаше толкова нѣща, които не познавахъ, щото смѣтнахъ за по-добрѣ да прѣмълча.

Пѫтьтъ минаваше сега прѣзъ една чудесна гора. Откъмъ сѣверната страна растителностьта бѣше по-силна; даже дѫбоветѣ и кестънитѣ бѣха доста високи; имаше и други дървета, между които азъ забѣлѣзахъ много явори и смоковници, достигащи огромна величина.

Бѣ чудно хубаво въ тази прохладна сѣнка, а деньтъ бѣ горещъ, както подобава лѣтно врѣме; хладинката и сѣнката потопиха моя възбуденъ мозъкъ въ сладостни блѣнове, и менѣ ми се струваше, че вѣчно ще пѫтувамъ въ тази благоуханна прохлада. Изглеждаше, че и другарьтъ ми споделяше моитѣ чувства и все повече и повече забавяше коня, поемайки аромата на зелената гора, между който особно личеше мирисътъ на папрата.

Но колкото романтична и да бѣше Кенсингтонската гора, тя не бѣ пуста. Ний срѣщахме

много хора, които пѫтуваха по различни направления или просто се разхождаха изъ пѫтя. Между послѣднитѣ имаше много дѣца отъ шесть-седемь до шестнайсеть-седемнайсеть години. Тѣ ми се видѣха особно красиви прѣдставители на своята раса и изглеждаше, че се веселятъ отъ сърдце и душа; мнозина отъ тѣхъ седѣха около мъннчки палатки по трѣвата; тукъ-тамѣ горѣха огнове съ закачени надъ тѣхъ котли, по цигански. Дикъ ми каза, че изъ гората има пръснати кѫщици, и ний дѣйствително видѣхме една-двѣ. Той каза, че тѣ били много малки и приличали на тъй нареченитѣ котеджи отъ ония врѣмена, когато въ страната имало още роби, — но сѫ много хубави и удобни за лѣтно врѣме.

— Тукъ трѣба да има твърдѣ много дѣца, — казахъ азъ, като посочихъ младежьта около пѫтя.

— О, — отговори той, — тукъ има дѣца не само отъ най-близкитѣ кѫщи, отъ кѫщитѣ въ гората, но въобще отъ околноститѣ. Тѣ често пѫти устройватъ такива разходки лѣтно врѣме, по цѣли седмици прѣкарватъ въ гората съ разни забавления и живѣятъ въ палатки, както виждате. Ний удобряваме напълно това, тѣ се научватъ всичко да вършатъ сами и изучаватъ дивитѣ горски създания; и, знаете ли, колкото по-малко врѣме прѣкарватъ тѣ въ кѫщи, толкози по-добрѣ за тѣхъ. Трѣба да ви кажа, че и отъ възрастнитѣ мнозина се селятъ въ гората; но тѣ избиратъ по-гѫсти гори, като Виндзорската и Динската, или сѣвернитѣ пустини. Като оставимъ настрана всички други удоволствия, това имъ дава възможность да се занимаятъ поне отмалко съ тежка, груба работа, която, съ съжаление трѣба да ви кажа, все повече намалява прѣзъ послѣднитѣ петдесеть години.

Той млъкна, сетнѣ прибави:

— Разправямъ ви всичко това, защото виждамъ, че трѣба да отговарямъ на вашитѣ въпроси, за които мислите, даже когато не ги казвате съ гласъ; но моятъ роднина ще ви разправи по-подробно за всичко това.

Азъ почувствувахъ, че трѣба да напусна своята замисленость, и, за да не изпадна въ неловко положение, а да кажа нѣщо, продумахъ:

— Да, цѣлата тази младежь ще се залови по-бодро за своитѣ занятия, когато мине лѣтото и тя пакъ трѣба да се върне въ училището.

— Училище ли? — очуди се той. — Какво разбирате подъ тази дума? Азъ не виждамъ, какво общо може да има то съ дѣцата. Наистина, ний сме чували за училище по развъждане на селди, за училище по живописьта, и въ този смисълъ би могли, речи го, да говоримъ за училище на дѣцата; но, — прибави той усмихнатъ, — азъ трѣба да си призная, че не ви разбирамъ.

„Дяволъ да го вземе! — помислихъ си азъ, — не мога да си отворя устата, безъ да изпадна въ нѣкое ново усложнение“. Азъ не чувствувахъ желание да посветявамъ моя приятель въ истинската етимология на тази дума, и си помислихъ, че по-добрѣ е да не говоря за „фермитѣ за произвеждане на момчета“, както обикновено наричахъ училищата, толкова повече, че таквизъ вече нѣмаше, както се досѣщахъ. И така, слѣдъ извѣстно колебание азъ казахъ:

— Употрѣбихъ тази дума въ смисълъ на възпитателна система.

— Възпитание ли? — каза той, като се мжчеше да вникне въ тази дума. — Азъ зная достатъчно латински, за да разбера, че тази дума трѣба

да произлиза отъ educere*), и чувалъ съмъ я; но никога азъ не съмъ срѣщалъ човѣкъ, който да може да ми обясни достатъчно ясно, какво тя значи;

Можете си прѣдстави, колко низко падна въ моето мнѣние новиятъ ми приятель, когато чухъ това открито признание; и азъ казахъ съ извѣстно прѣнебрѣжение:

— Подъ думата възпитание се разбира системата за обучение на младежьта.

— Ами защо не и на възрастнитѣ? — попита Дикъ и стрѣлна съ очи. — Но мога да ви увѣря, — продължи той, — че нашитѣ дѣца се учатъ независимо отъ това, дали прѣкарватъ тѣ „система на обучение“ или не. Какво приказвамъ! Нито едно не можете намѣри между ония тамъ дѣца, което да не знае да плава, било то момче или момиче, и всѣко едно умѣе да ѣзди мъничкитѣ горски пони, — ей-тамъ едно припуска! Всичкитѣ умѣятъ да готвятъ госба; по-якитѣ могатъ да косятъ; мнозина умѣятъ да покриватъ здания и да приготвятъ дърводѣлски издѣлия; всички умѣятъ да гледатъ дюкени. Мога да ви кажа, че тѣ знаятъ маса работи.

— Да, но тѣхното умствено възпитание, образованието на тѣхния умъ, — забѣлѣзахъ азъ, като прѣведохъ любезно моята фраза.

— Гестъ, — каза той, — може би вий не сте учили всички тия нѣща, за които азъ говорихъ; и ако това е така, то прѣстанете да мислите, че за тѣхъ не се изисквало особно изкуство и не трѣбало никакво умствено напрѣгане, — вий ще измѣните своето мнѣние, щомъ видите, какъ работи на покрива нѣкой дорсетширски момъкъ. Но, доколкото азъ ви разбирамъ, вий говорите за

*) Educato (възпитавамъ).

книжно обучение; що се отнася до него, то е твърдѣ просто. Много отъ дѣцата, като виждатъ книги наоколо си, научватъ се да четатъ на четирегодишна възрасть, а чувалъ съмъ, че не винаги е било така. Що се отнася до писането, ний не обичаме, когато тѣ много рано започватъ да цапатъ хартията (макаръ тѣ все пакъ я цапатъ по малко), тъй като това ги привиква на лошъ почеркъ. Пъкъ за какво е нужно това, когато тъй лесно и просто може да се напечата? Но вий разбирате, че добрия почеркъ ний цѣнимъ, и мнозина сами прѣписватъ своитѣ книги или даватъ да ги прѣписватъ. Думата ми е за книги, които сж нужни въ малко екземпляри — поеми и други такива, както знаете. Ала азъ се отклонихъ; но трѣба да ме извините, тъй като азъ съмъ заинтересуванъ въ тази работа; самъ азъ съмъ добъръ прѣписвачъ.

— Добрѣ, — казахъ азъ, — да се повърнемъ за дѣцата; когато тѣ се научатъ да четатъ и да пишатъ, учатъ ли тѣ още нѣщо — напримѣръ езици?

— Разбира се, — отговори той. — Понѣкога даже по-рано, прѣди да се научатъ да четатъ, тѣ вече говорятъ по френски, тъй като този езикъ го говорятъ най-близкитѣ ни съсѣди отъ оная страна на канала; тѣ скоро се научватъ и по нѣмски, — езикъ, на който говорятъ огромно число хора на материка. Ето главнитѣ два езика, на които ний говоримъ на нашитѣ острови, заедно съ английския, валиския или ирландския езикъ. И дѣцата много скоро научватъ езицитѣ, тъй като всички възрастни ги знаятъ. Освѣнъ това, съсѣдитѣ ни отъ оня брѣгъ често довеждатъ тука своитѣ дѣца. Малкитѣ играятъ заедно и се учатъ едни отъ други.

— Ами старитѣ езици? — попитахъ азъ.

— Обикновено тѣ изучватъ гръцки и латински заедно съ съврѣменнитѣ езици, ако искатъ да знаятъ послѣднитѣ по-сериозно, а не само да бъбрятъ на тѣхъ.

— Ами история? — попитахъ азъ. — Какъ ний изучвате историята?

— Но, — отговори той, — щомъ човѣкъ знае да чете, той чете каквото му се харесва; той лесно може да намѣри нѣкого, който да му посочи най-добритѣ книги по прѣдмета, що го интересува, или да му обясни каквото самъ не може да разбере отъ книгитѣ.

Въ гората

— Добрѣ, — казахъ азъ, — но какво друго научаватъ тѣ? Мисля, че не всички изучаватъ история, нали?

— Не, не, — отвърна той, — нѣкои съвсѣмъ не се занимаватъ съ нея; и азъ даже не допускамъ, че мнозина я изучватъ. Чувалъ съмъ отъ дѣда си, че хората особно се интересували отъ историята въ тежки, размирни и бурни периоди; а у насъ, нали знайте, — прибави моятъ приятель

съ добродушна усмивка, — нѣма нищо подобно. Нѣкои изучаватъ фактитѣ относително разнитѣ събития и взаимнодѣйствието между причинитѣ и слѣдствията, тъй че знанието цъвти у насъ; други пъкъ, както чухте вече относително Боба, посвещаватъ врѣмето си на математика. Никога не трѣба да се изнасилва личниятъ вкусъ.

Азъ забѣлѣзхъ:

— Да не искате да кажете, че дѣцата учатъ всичко това?

Той отговори:

— Зависи отъ туй, какво разбирате подъ думата дѣца; и трѣба сжщо да помните, че тѣ се различаватъ помежду си. Обикновено до петнайсетата си година тѣ не четатъ много, ако не се смѣтатъ различнитѣ повѣсти и разкази: ний не харесваме ранната страсть къмъ четене: при все това, срѣщатъ се дѣца, които *искатъ* да четатъ още отъ малки; може би това не е добрѣ за тѣхъ, но безполезно е да имъ се забранява; много често тази страсть не трае дълго врѣме, и къмъ двайсетата си година тѣ влизатъ въ реда. Видите ли, дѣцата въобще обичатъ да подражаватъ на по-възрастнитѣ, а щомъ виждатъ че възрастнитѣ, се занимаватъ съ такава необходима и интересна работа, като строенете на кжща, постилането на улица или разработването на градина, то и тѣ искатъ да работятъ сжщото; тъй че, струва ми се, нѣма какво да се боимъ, че ще имаме твърдѣ много книжни учени.

Какво мажехъ да кажа? Азъ стояхъ и мълчахъ, отъ страхъ да не направя нѣкоя нова неловкость. Освѣнъ това, докато стариятъ конь теглѣше полека, азъ напрѣгахъ зрѣнието си и нетърпеливо очаквахъ, кога ще дойдемъ въ сжщинския

Лондонъ; искаше ми се да зная, какво е станало съ него.

Но другарьтъ ми не можа изведнъжъ да привърши съ разговора и продължи, като че ли размисляше:

— Най сетнѣ, азъ не зная, ще има ли нѣкаква врѣда за тѣхъ, ако даже станатъ книжни учени. Приятно е да глецашъ, какъ тия учени всѣкога сж доволни отъ работата си, къмъ която други не особно се домогватъ. При това тѣзи учени сж обикновено мили хора: тѣ сж такива добри и кротки, такива скромни и въ сжщото врѣме всѣкога се стремятъ да научатъ всичко онова, което тѣ самитѣ знаятъ. Въ сжщность менѣ много ми се харесватъ всички ония учени, съ които сымъ се срѣщалъ.

Думитѣ му ми се показаха до толкова оригинални, че ми се щѣше да му задамъ още единъ въпросъ, но въ това врѣме тъкмо стигнахме върха на една издигнатина; долу задъ дълга пжтека отдѣсно видѣхъ едно величествено здание, очертанията на което ми бѣха познати, и азъ викнахъ;

— Вестминстерското абатство!

— Да, — каза Дикъ, — Вестминстерското абатство — или онова, което е останало отъ него.

— Какъ! Какво сте го направили? — съ ужасъ викнахъ азъ.

— Какво сме го направили ли? — отговори той. — Нищо, само го реставрирахме. Външниятъ му изгледъ бѣ се развалилъ отпрѣди много вѣкове; що се отнася до вжтрѣшния изгледъ, той е възстановенъ сега въ всичката му красота, слѣдъ като го очистили прѣди стотина години отъ лошитѣ паметници на глупцитѣ и робитѣ, които го отрупвали, споредъ думитѣ на дѣда.

Повървѣхме още малко, и отново като погледнахъ надѣсно, казахъ малко съ нерѣшителенъ тонъ:

— Какъ, това Парламентътъ ли е! Още ли си служите съ него?

Той се закиска и извѣстно врѣме не можеше да се спре; сетнѣ ме потупа по рамото и каза:

— Разбирамъ ви, съсѣде; васъ трѣба да ви очудва, дѣто не сме го съборили: азъ зная малко нѣщо за него; единъ мой старъ роднина ми даде да прочета книги, дѣто се разправятъ страннитѣ комедии, които сж се разигравали тамъ. Да си служимъ съ него ли! Да, разбира се; той служи, тъй да се каже, за допълнителенъ пазарь, а сжщо и за складъ на продуктитѣ за торене на нивитѣ, което е много удобно, тъй като се намира при вода. Струва ми се, че въ началото на нашата епоха се канили да го съборятъ; но, както съмъ чувалъ, едно чудновато дружество отъ археолози, което нѣкога имало голѣми заслуги, рѣшително възстанало противъ неговото разрушване; съборени били много други здания, които се смѣтали за безполезни и даже врѣдни отъ обществено гледище; това дружество дѣйствувало тъй енергично и привеждало такива убѣдителни доводи, щото удържало побѣда; и азъ трѣба да кажа, въ края на краищата, че ми е много драго това, тъй като, видите ли, ако не друго, то тия лоши, стари здания служатъ поне за контрастъ на новитѣ здания, които строимъ ний, и още повече изтъкватъ тѣхната красота. Въ тази мѣстность вий ще видите още нѣколко стари постройки: кжщата, въ която живѣе моятъ дѣдо, напримѣръ, и обширното здание, което се казва съборна черква св. Павелъ. И, видите ли, ний нѣмаме право да се оплакваме отъ малкото тия жалки постройки, тъй като винаги

имаме възможностьта да строимъ на други мѣста; ний нѣма защо да се грижимъ и изкуствено да ги създаваме тази приятна работа, тъй като винаги много работа отварятъ и новитѣ здания, даже когато нѣмаме намѣрение да ги правимъ много украсени. Напримѣръ, просторътъ вжтрѣ въ зданието ме докарва до такъвъ възторгъ, доставя ми такваз наслада, щото, за да го достигна, готовъ съмъ, струва ми се, да пожертвувамъ простора на полетата. Сетнѣ, орнаментитѣ, — съ които, както навѣрно всѣки ще се съгласи, лесно може да се злоупотрѣби въ частнитѣ кжщи, — никога не сж излишни въ голѣмитѣ здания, пазаритѣ и други такива. Прочемъ азъ лудѣя за архитектурата, както казва моятъ прадѣдо, и дѣйствително мисля, че човѣшката енергия трѣба да дири изходъ главно въ това искуство, тъй като тука азъ не виждамъ прѣдѣлъ на своята работа, докато всички други изкуства иматъ опрѣдѣлени граници.

VI.

Дребни покупки.

Като разговаряхме по този начинъ, ний излѣзохме отъ гората на една къса улица съ красиво построени кжщи; моятъ спжтникъ я нарече Пикадили; долнята часть на кжщитѣ азъ бихъ нарекълъ дюкени, ако не ме спираше обстоятелството, че тия хора, доколкото можахъ да забѣлѣжа, съвсѣмъ не познаваха изкуството да купуватъ и продаватъ. Стокитѣ бѣха изложени откъмъ най-хубавата имъ страна, като че ли нарочно да привлечатъ хората, а послѣднитѣ стояха и гледаха, влизаха и излизаха съ вързопи въ ржцѣ, като че тукъ се водѣше сжщинска търговия. Отъ двѣтѣ страни

на улицата се простираше една галерия съ сводове за пѣшеходцитѣ, както въ нѣкои стари италиански градове. Когато изминахме половината улица, азъ видѣхъ едно грамадно здание, само по външния изгледъ на което азъ можехъ вече да се досѣтя, че то служи за центъръ на нѣщо и има извѣстно обществено назначение.

— Това, както виждате, е пакъ пазарь, — каза Дикъ, — но той е построенъ малко по-иначе отъ другитѣ; всичкитѣ горни етажи на тия кжщи служатъ за хотелъ, защото тукъ се събиратъ отъ врѣме на врѣме хора отъ всички страни; населението тука е много гжсто, както виждате, а мнозина много обичатъ тълпата, макаръ за себе си азъ не мога да кажа това.

Азъ не можахъ да не се усмихна при мисъльта, колко дълго се крѣпи традицията. Духътъ на Лондонъ още господствуваше тука и това бѣше центъръ — умственъ центъръ, доколкото знаехъ. При все това азъ нищо не казахъ, а само помолихъ Дика да караме по-полека, тъй като изложенитѣ въ дюкенитѣ нѣща ми се виждаха извънредно красиви.

— Да, — продължи той, — тука има много изящни работи, и пазарьтъ въобще е прѣдназначенъ за красиви прѣдмети, тъй като Парламентскиятъ пазарь, дѣто се продава зеле, рѣпа и други подобни нѣща заедно съ бира и просто вино, е близко оттука.

Сетнѣ той съ любопитство ме погледна и добави:

— Може би, вий желаете да си купите нѣщо, както се казва?

Съ синитѣ си вѣхти дрехи азъ прѣдставляхъ, както забѣлѣзахъ, чуденъ контрастъ съ прѣмѣненитѣ граждани, които срѣщахме. Струваше

ми се, че тия наглед незаети съ работа хора ме гледаха като нѣщо диво, и азъ нищо нѣмахъ противъ, ако можехъ се освободи и отъ моя изгледъ на казначей отъ марината въ оставка. Но въпрѣки всичко, което бѣхъ чулъ, азъ пакъ пъхнахъ ржка въ джеба си, въ който, за голѣмо съжаление, не намѣрихъ нищо металическо, ако се не смѣтатъ два ржждясали стари ключове; тука азъ си спомнихъ, че въ врѣме на нашия разговоръ въ Хамерсмитския хотелъ азъ извадихъ отъ джеба си

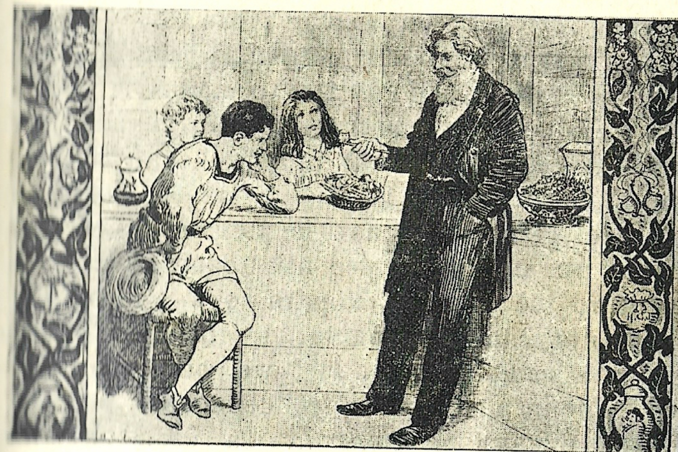

Въ дюкеня.

всички пари, за да ги покажа на хубавичката Ана, и ги оставихъ тамъ на масата. Лицето ми се вкисна значително, и Дикъ, който ме гледаше, попита донѣйдѣ рѣзко:

— Е, Гестъ! Какво ви стана? Да не ви е ужилила оса?

— Не, — отговорихъ азъ, — забравилъ съмъ нѣщо.

— Че какво отъ това, — каза той, — каквото и да сте забравили, вий можите да си го доставите отъ този пазарь, тъй че нѣма какво да се безпокоите.

Въ това врѣме азъ успѣхъ да дойда на себе си и, като си спомнихъ за чуднитѣ обичаи въ тази страна, нѣмахъ желание отново да слушамъ лекция по политическа икономия и за монетитѣ въ врѣмето на Едуарда; ето защо азъ само промърморахъ:

— Дрехи . . . Мога ли да си купя други? Нали виждате . . . Какъ мислите по това?

Той нагледъ нѣмаше никакво намѣрение да ми се смѣе, но каза въвсѣмъ сериозно:

— А, колкото засега, не си купувайте нови дрехи. Знайте ли, моятъ прадѣдо е антикваръ, и той ще бѫде много доволенъ да ви види така, както сте. И сетнѣ, — азъ не искамъ да ви уча, — но менѣ ми се струва, че ако се облѣчете както всички, то ще лишите хората отъ удоволствието да изучватъ вашия костюмъ, а това не би било добрѣ отъ ваша страна. Не сте ли съгласни съ това? — попита той съвсѣмъ сериозно.

Азъ никакъ *не смѣтахъ* за своя длъжность да се излагамъ за смѣхъ на хората, които се покланятъ на красотата, но видѣхъ че имамъ работа съ нѣкакъвъ си закоренѣлъ прѣдразсѫдъкъ и че не трѣба да се скарвамъ съ новия си приятель. Затова азъ само отговорихъ:

— О, разбира се, разбира се.

— Е добрѣ тогазъ, — каза той съ доволенъ тонъ, — вий можите да разгледате всичко, което се намира въ тия дюкени; помислете си, не ви ли трѣба нѣщо?

— Мога ли да си доставя тютюнъ и лула?

— Разбира се, — каза той. — И за какво ли мисля, та и досега не съмъ се сѣтилъ да ви прѣдложа? Не напразно Бобъ всѣкога ми казва, че ний, непушачитѣ, сме голѣми егоисти; май че той има право. Но ето и тютюнъ.

Той дръпна юздитѣ, слѣзе и азъ го послѣдвахъ. Една хубава жена, облѣчена въ разкошни дрехи, обшити съ цвѣтя, бавно прѣмина, надничайки къмъ прозорцитѣ. Дикъ се обърна къмъ нея:

— Моме, ще бѫдите ли тъй добри да подържите коня, докато ний отидемъ въ дюкена?

Тя умилно кимна съ глава и почна да милва коня съ хубавата си рѫчица.

— Какво хубаво сѫщество! — казахъ азъ на Дика, когато влѣзохме.

— Кой, стариятъ Сивчо ли? — отвърна той съ лукава усмивка.

— Не, не, — отвърнахъ азъ, — не Сивчо, а дамата.

— Да, тя е хубава, — каза той. — Добрѣ че тукъ има много хубавици, така че всѣки младежъ може да си избере момиче по вкуса си. Страхъ ме е че по-рано ний би трѣбало да се биемъ за тѣхъ. Но азъ не искамъ да кажа, — добави той, като стана изведнъжъ сериозенъ, — че това понѣкога не се случва и сега. Ний знаемъ, че любовьта не всѣкога бива разумна, а развалеността и себелюбието се срѣщатъ по-често отколкото нравствеността. — И той добави съ още по-мраченъ тонъ:

— Едвамъ прѣди единъ мѣсецъ случи се едно нещастие, което коствува живота на двама мѫже и на една жена; тогава всѣкакво веселие изчезна за извѣстно врѣме у насъ. Но сега не ме питайте за това. Ще ви разкажа послѣ.

Въ това врѣме ний вече влѣзохме въ единъ дюкенъ или барака съ тезгяхъ и лавици по стѣнитѣ; всичко бѣше много чисто, безъ всѣкаква претенция на разкошъ, но всичко друго не се отличаваше отъ онова, което съмъ свикналъ да виждамъ. Тамъ стояха двѣ дѣца — мургаво момче на дванайсеть години, което четѣше една книга, и хубаво момиченце една година по-възрастно, което сжщо четѣше задъ тезгяха; очевидно, тѣ бѣха братъ и сестра.

— Здравѣйте, малки съсѣди, — каза Дикъ. — Моятъ приятель желае да получи лула и тютюнъ, можите ли му услужи?

— О, да, разбира се, — бързо каза момиченцето съ донѣйдѣ смѣшна важность.

Момчето подигна глава и втрѣнчи погледъ въ моето чуждестранно облѣкло, но изведнъжъ се зачерви и се обърна, като че ли разбра, че се държи не съвсѣмъ прилично.

— Драгий съсѣде, — каза момичето съ важно изражение на дѣте, което играе на дюкень, — какъвъ тютюнъ желаете?

— Латакия, — отговорихъ азъ, чувствувайки се, като че вземамъ участие въ дѣтинската игра, и съмнявайки се, дали ще получа нѣщо, показвахъ се, че вѣрвамъ.

Но момичето взе отъ лавицата задъ себе си една хубава кошничка, отиде до една бъчовка, насипа тютюнъ въ кошничката, и я турна прѣдъ мене на тезгяха, така че азъ можехъ да го помириша и да видя, че това бѣ дѣйствително отлична латакия.

— Но вий не го прѣтеглихте, — казахъ азъ; — а колко мога да си взема?

— Съвѣтвамъ ви да си напълните кесия, — отговори момичето, — защото на друго мѣсто вий нѣма да намѣрите латакия. Дѣ ви е кесията?

Азъ се разтърсихъ и намѣрихъ парче басма, което ми служеше за тютюнева кесия. Но момиченцето я погледна съ извѣстно прѣзрѣние и каза:

— Драгий съсѣде, азъ мога да ви дамъ нѣщо по-хубаво отъ този басмянъ парцалъ.

Тя се завтече и скоро се върна, но, минавайки покрай момчето, пошепна му нѣщо на ухото; то кимна съ глава и излѣзе. Момичето, като държеше и обръщаше въ ржцѣтѣ си хубаво изработената кесия отъ червенъ сафтянъ, каза:

— Ето какво избрахъ за васъ, и вий трѣба да го вземете, кесията е хубава, и въ нея много може да се събере.

Сетнѣ то почна да я пълни съ тютюнъ и, като я сложи отпрѣдѣ ми, каза:

— Сега ви е нужна една лула, но вий трѣба да ми помогнете да ви я избера, ей-сега токущо донесоха три много хубави.

То отново изчезна и се върна съ голѣма лула, много изкусно издѣлана отъ нѣкакво си жилаво дърво и обкована въ злато съ малки лъскави камъчета. Съ една рѣчь, това бѣше най-красивата дребулия, която нѣкога съмъ виждалъ, малко нѣщо прилична на хубаво японско издѣлие отъ този родъ, но само че още по-хубаво.

— Боже мой! — казахъ азъ, когато я разглеждахъ, — това е нѣщо много скжпо за мене, пъкъ и за когото и да било другъ, съ изключение може би на всесвѣтския императоръ. При това, ще я изгубя, азъ всѣкога губя лулитѣ си.

Момичето се смути и каза:

— Нима тя не ви се харесва, съсѣде?

— О, не, — отговорихъ азъ, — разбира се, тя ми се харесва.

— Въ такъвъ случай вземете я, — каза то, — и не се безпокойте, че ще я изгубите. Какво отъ това, че я загубите? Навѣрно другъ ще я намѣри и ще си послужи съ нея, а вий можите да си доставите друга.

Азъ взехъ лулата отъ ржцѣтѣ на момичето, за да я видя, и, безъ да се сѣтя, като я разглеждахъ, казахъ:

— Но колко трѣба да заплатя за такова нѣщо?

Дикъ си турна ржката на рамото ми, когато казвахъ тия думи, и, като се обърнахъ, срѣщнахъ погледа му, комическото изражение на който ме прѣдпазваше отъ по-нататъшна проява на изчезналитѣ търговски наклонности; азъ се изчервихъ и си прѣхапахъ устната, а момичето ме гледаше съ дълбока сериозность, като че ли азъ бѣхъ чужденецъ, който се бърка въ думитѣ, тъй като очевидно то нищо не разбра.

— Много ви благодаря, — продумахъ азъ найсетнѣ съ чувство и турнахъ лулата въ джеба си, но все пакъ съ извѣстно съмнѣние, дали нѣма да ме пипнатъ за якàта.

— Много ни е приятно, че ви виждаме, — ми каза момиченцето, мжчейки се доколкото е възможно да подражава манеритѣ на възрастнитѣ, което бѣ у него прѣлестно. — Голѣмо удоволствие е да услужвамъ на такъвъ милъ старъ джентлменъ, като васъ, особно като виждамъ, че сте пристигнали отъ далечно мѣсто.

— Да, мила моя, — отговорихъ ѝ, — азъ направихъ дълго пжтешествие.

Въ това врѣме, когато отъ вѣжливость произнесохъ тази лъжа, въ дюкеня влѣзе момчето и носѣше въ ржцѣ табла, на която имаше едно шише и двѣ много хубави чаши.

— Съсѣди, — каза момичето (което водѣше цѣлия разговоръ, тъй като братъ му навѣрно бѣ много срамливъ), — моля ви се, пийнете по една чашка, прѣди да си тръгните, — гости като васъ не се случватъ всѣки день.

Слѣдъ това момичето сложи таблата на тезгяха и тържествено напълни чашитѣ съ златисто вино.

Азъ пихъ. Деньтъ бѣше горещъ и менѣ ми се пиеше. „Нима, помислихъ си, рейнското грозде и досега още не е изгубило своя ароматъ“, защото ако азъ нѣкога съмъ пилъ хубаво щайнбергско вино, то бѣ оная сутрина; и азъ на ума си рѣшихъ да попитамъ Дика, като какъ тъй си доставятъ такова прѣкрасно вино, когато вече нѣма селени, принудени да пиятъ грубитѣ вина вмѣсто тънкитѣ, приготвяни отъ тѣхъ зарадъ другитѣ.

— Нима нѣма и вий да пийнете по една чашка съ насъ, мили малки съсѣди? — попитахъ азъ.

— Азъ не пия вино, — отговори момичето, — азъ повече обичамъ лимонада, но желая ви здраве!

— Азъ пъкъ повече обичамъ бира съ джинджифилъ, — каза момчето.

„Да, да, — помислихъ си азъ, — дѣтскитѣ вкусове не сж се измѣнили много“.

Слѣдъ това ний се простихме съ тѣхъ и излѣзохме отъ дюкеня. За мое съжаление, както при внезапнитѣ прѣвръщания въ сънищата, вмѣсто прѣкрасната жена, единъ високъ старецъ държеше нашия конь. Той ни обясни, че момичето не могло да чака и че той го замѣстилъ, и, като видѣ, какъ се вкиснаха нашитѣ лица, той ни смигна и се засмѣ, тъй че не ни оставаше друго, освѣнъ и ний да се засмѣемъ заедно съ него.

— Кждѣ отивате? — попита той Дика.

— Въ Блумсбери, — отговори Дикъ.

— Азъ бихъ дошълъ съ васъ, ако не искате само двама да пѫтувате.

— Добрѣ, — каза Дикъ, — кажете ми, кога трѣба да слѣзите, азъ ще се спра заради васъ. Хайде, да вървимъ.

Ний отново потеглихме и азъ попитахъ, всѣкога ли дѣцата замѣстятъ възрастнитѣ на пазаря.

— Много често, — отговори той, — ако само не се случи да иматъ работа съ тежки стоки, но, разбира се, не постоянно. Дѣцата сами обичатъ да се занимаватъ съ това, и то е полезно за тѣхъ, защото тѣ иматъ работа съ различни видове стоки и научаватъ, какъ се правятъ, отклѫдѣ се донасятъ и други подобни, а освѣнъ това тази работа е толкова лека, че всѣки може да я върши. Казватъ, че въ първитѣ дни на нашата епоха имало много хора, които страдали отъ нравствената болесть, наречена *Лѣность,* тъй като тѣ били прѣки потомци на ония хора, които въ лошитѣ врѣмена карали другитѣ да работятъ за тѣхъ — на ония хора, които въ историческитѣ книги наричатъ робовладѣлци или господари на работницитѣ. Тия именно хора, страдащи отъ *Лѣность, всичкото* си врѣме прѣкарвали въ дюкенитѣ, защото за нищо друго не ги бивало. Азъ даже мисля, че нѣкога тѣ, навѣрно, сж били *задължени* да се занимаватъ съ тоя видъ работа, защото всички тѣ, особно женитѣ, били толкова грозни и произвеждали такива грозни дѣца, че съсѣдкитѣ не можели да ги търпятъ; за борба противъ тази болесть били взети най-рѣшителни мѣрки. За щастие, мога да ви кажа, че всичко това вече мина; болестьта или изчезна, или сѫществува въ такава мека форма, щото отъ едно малко лѣкуване прѣминава. Понѣкога тази

болесть я казватъ меланхолия и отщяване отъ живота. Смѣшни казвания, нали?

— Да, — казахъ азъ, съ дълбоко очудване. Но тука се намѣси старецътъ:

— Да, всичко това е истина, съсѣде, азъ видѣхъ нѣкои отъ тия нещастни жени, вече бабички. Но баща ми познавалъ много отъ тѣхъ, когато тѣ били млади, и той казва, че тѣ съвсѣмъ не приличали на млади. Прѫститѣ имъ били тънки като куки, рѫцѣтѣ имъ — като клѣчки, талиитѣ имъ — като прищвъкнати чаши, и при това съ изсъхнали устни, съ остри нослета и блѣдни бузи. И тѣ всѣкога се чувствували обидени, каквото и да имъ кажите, каквото и да имъ направите. Не е за чудене, дѣто тѣ раждали грозни дѣца, защото никой не е могълъ да ги залюби, освѣнъ прилични на тѣхъ мѫже.... Горкитѣ! — той се спрѣ и изглеждаше, че спомня цѣлия си миналъ животъ, послѣ каза: — И знаете ли, съсѣди че нѣкога всички много тревожеше тази болесть — *Лѣностьта*; едно врѣме ний изгубихме много трудъ, за да намѣримъ срѣдство за нейното излѣкуване. Не ви ли се е случвало да четете нѣкоя медицинска книга по този въпросъ?

— Не, — отговорихъ азъ, тъй като старецътъ се обърна къмъ мене.

— Та така, продължи той, — едно врѣме мислѣха, че това е остатъкъ отъ старата, срѣдневѣковна болесть — проказата; изглежда, че е била много заразителна, тъй като мнозина болни отъ нея сж прѣкарали усамотенъ животъ, и тѣмъ имъ прислужвали особна класа болни хора, облѣчени съ особни дрехи, за да се отличаватъ отъ другитѣ. Тѣ носѣли, между другото, гащи отъ вълнено кадифе, материя, която слѣдъ нѣколко години почна да се казва плиса.

Всичко това изглеждаше много интересно, и азъ искахъ да накарамъ стареца да се разприказва. Но Дикъ, стори ми се, бѣ недоволенъ отъ всички тия разкази за миналото; наистина, азъ подозирахъ, че той искаше да ме заведе при прадѣда си, доколкото е възможно непокжтнатъ. Въ края на краищата той се засмѣ и каза:

— Извинете ме, съсѣди, но азъ не мога да се стърпя. Я си прѣдставете: хората не обичали да работятъ! — това е много смѣшно. Та даже ти, старъ конь, обичашъ да поработвашъ понѣкога, — каза той умилно, като поглади съ камшика стария конь. — Каква смѣшна болесть! Сполучливо сж я нарекли меланхолия!

И той отново високо се разсмѣ, извънредно високо, както си помислихъ, за неговитѣ обикновено толкова хубави манери; и азъ се засмѣхъ съ него за компания, но само прѣзъ зжби, защото, както можите си прѣдстави, азъ съвсѣмъ не намирахъ смѣшни ония хора, които не обичатъ да работятъ.

VII.

Трафалгарскиятъ скверъ.

Сега азъ отново почнахъ внимателно да гледамъ наоколо, тъй като ний минахме пазаря Пикадили и се намирахме въ една мѣстность, застроена съ изящни, украсени съ орнаменти, кжщи, които азъ бихъ нарекълъ вили, ако бѣха грозни и съ смѣшни украшения, което не бѣше въ дадения случай. Всѣка кжща се намираше въ градина, добрѣ наредена и насадена съ цвѣтя. Косоветѣ весело пѣеха въ градинскитѣ дървета, отъ които почти

всички, съ изключение на лавровото дърво тукъ-тамѣ и нѣколко липи, изглеждаха да бждатъ овощни; тука имаше твърдѣ много черешови дървета, сега почти цѣли покрити съ череши, и когато минавахме покрай нѣкоя градина, дѣца и млади момичета ни прѣдлагаха кошници съ чудесни плодове. Между всички тия кжщи и градини невъзможно бѣше, разбира се, да се забѣлѣжатъ слѣди отъ старитѣ улици, но менѣ ми се струваше, че главната улица бѣ останала сжщата, както и по рано.

Ний излѣзохме на широко, открито пространство, малко наведено на югъ, слънчевата страна на което бѣ насадена съ плодни дървета, и найглавно, доколкото можахъ да видя, съ зарзали, въ срѣдата на които се издигаше едно хубаво, весело, дървено зданийце, украсено съ картини и позлатена рѣзба, което имаше изгледъ на павильонъ. Отъ южната страна на тази градина се протакаше дългъ пжть съ сѣнчести, стари крушови дървета, въ края на който се виждаше високата кула на едноврѣмешния Парламентъ.

Странно усѣщане ме обхвана; азъ си затворихъ очитѣ отъ слънцето, което ослѣпително свѣтѣше надъ градинитѣ, и въ една минута прѣдъ мене прѣминаха видѣнията на миналото. Голѣмо пространство, заобиколено съ високи грозни кжщи, съ грозна черкова въ жгъла и неизказано лошо, украсено съ кубе, здание задъ мене; пжтьтъ, напълненъ съ задушаваща се, възбудена тълпа, между която изпъкваха омнибуси, прѣпълнени съ зрители. Въ срѣдата постланъ скверъ съ фонтанъ, по него нѣколко души облѣчени въ сини дрехи, и множество странни, грозни бронзови изображения (едно на върха на висока колона). Този скверъ се пазѣше откъмъ пжтя съ четире реда здрави

мѫже, облѣчени съ сини дрехи, а откъмъ южната страна се виждаха шлемоветѣ на кавалеристи, смъртно блѣдни въ драчината на студения ноемврийски день.

Азъ отново отворихъ очи къмъ слънчевата свѣтлина, огледахъ се наоколо и възкликнахъ между тия шепнещи помежду си дървета и миризливи цвѣтя:

— Трафалгарскиятъ скверъ!

— Да, — каза Дикъ, който отново дръпна юздитѣ, — той е. Не ще ми се види чудно, ако вий намѣрите смѣшно това название, но, въ края на краищата, нѣма защо да се измѣня то, тъй като названието на изчезналото безумие не врѣди. Но понѣкога азъ мисля, че ний би трѣбвало да му дадемъ друго име за споменъ на голѣмата битка, която е станала на сѫщото това мѣсто въ 1952 година, — *това* било много важно събитие, ако само историцитѣ не лъжатъ.

— Което тѣ обикновено правятъ, или поне сѫ правили, - забѣлѣза старецътъ. — Напримѣръ, какво ще кажите по това, съсѣди? Азъ четохъ единъ разбърканъ разказъ въ книгата — ехъ, че глупава книга! — *История на социалната демокрация* отъ Джемса, за битката, която е станала тука около 1887 година (азъ лошо помня числа). Часть отъ народа, казва тази история, потеглила насамъ, за да направи сборъ, а лондонското правителство, или съвѣтъ, или комисия, или друго нѣкакво събрание отъ жестоки, недоразвити глупци, нападнало тѣзи граждани (както тѣ тогава сѫ казвали) съ орѫжие въ рѫка. Това е много смѣшно, за да бѫде истина; освѣнъ това, споредъ изложението на историята, нищо по-нататъкъ не се е

случило; разбира се, всичко това е много смѣшно и не може да бѫде истина.

— Не, — отвърнахъ азъ, — вашиятъ мистеръ Джемсъ има пълно право. Всичко това е съвсѣмъ вѣрно, съ изключение само на това, че тука не е имало битка, а просто на безорѫжния и миренъ народъ нападнали неприятели, въорѫжени съ тоежки.

— Ами тѣ понесоха ли това? — каза Дикъ, и за пръвъ пѫть на неговото всѣкога добродушно лице азъ видѣхъ неприятно изражение.

Азъ отговорихъ, като се изчервихъ:

— Ний *трѣбаше* да понесемъ това, ний нищо не можехме да направимъ.

Старецътъ втрѣнчено ме изгледа и каза:

— Изглежда, че вий много знаето по това, съсѣде. И нима дѣйствително е истина, че нищо не е излѣзло отъ това?

— Стана това, отговорихъ азъ, — че огромно число хора бѣха хвърлени въ затвора.

— Кой? Побойницитѣ ли? — попита старецътъ. — Горкитѣ!

— Не, не, — отговорихъ азъ, — бититѣ.

Старецътъ продума много сериозно?

— Приятелю, мисля, че сте прочели нѣкой сборникъ съ лъжи и много лесно сте повѣрвали всичко.

— Увѣрявамъ ви, — казахъ азъ, — че казвамъ чистата истина.

— Да, да, вѣрвамъ че вий тъй мислите, съсѣде, — забѣлѣза старецътъ; — но азъ не мога да разбера, защо говорите това съ такава увѣреность.

Тъй като азъ не можехъ да кажа защо, то си прѣхапахъ устната. Въ това врѣме Дикъ, който стоеше съ смръщени вѣжди, замисленъ, каза кротко, но жаловито:

— Колко е странно да си помисли човѣкъ, че тукъ е имало сжщо такива хора като насъ, че тѣ сж живѣли въ тази прѣкрасна и щастлива страна, имали сж, както прѣдполагамъ, сжщо такива чувства и привързаности, като насъ и сж можели все пакъ да вършатъ такива ужасни нѣща.

— Да,—заговорихъ азъ съ поучителенъ тонъ, — но въ края на краищата даже въ него врѣме имаше извѣстно облекчение въ сравнение съ онова, което го прѣдшествуваше. Нима не сте чели за срѣдновѣковния периодъ, за жестокоститѣ на неговитѣ углавни закони, и какъ въ ония врѣмена на хората сѣкашъ е доставяло удоволствие да мжчатъ своитѣ ближни? — Дори своя Богъ тѣ бѣха обърнали въ единъ видъ мжчитель и тъмничеринъ.

— Да, — каза Дикъ, — за този периодъ сжщо има хубави книги, нѣкои отъ които азъ съмъ челъ. Но що се отнася до по-голѣмото облекчение въ деветнайсетия вѣкъ, азъ не виждамъ нищо подобно. Въ края на краищата срѣдневѣковнитѣ хора сж постжпвали според съвѣстьта си; вашата бѣлѣжка за тѣхния Богъ е напълно справедлива; тѣ сами сж били готови да понесатъ онова, което сж налагали на другитѣ; когато хората отъ деветнайсетия вѣкъ сж били лицемѣрни и, показвайки се за хуманни хора, мжчили сж ония, които сж могли да мжчатъ, и сж ги хвърляли въ затворъ безъ всѣкаква причина, само защото тѣ сж били такива, каквито сж ги заставяли да бждатъ тѣхнитѣ господари-тъмничери. О, ужасно е ца се помисли това!

— Но, може би, — забѣлѣзахъ азъ, — тѣ не сж знаели, какво нѣщо е затворъ.

Дикъ изглеждаше че е възбуденъ и даже сърдитъ.

— Толкозъ по-срамно за тѣхъ, — каза той,— когато вий и азъ знаемъ това толкова години по-късно. Мислите ли, че тѣ не сж знаели, каква врѣда принасятъ на обществото даже най-добритѣ затвори, а тѣхнитѣ затвори далечъ не сж били добри.

— Но нима вий сега никакъ нѣмате затвори? — попитахъ азъ.

Ала щомъ като се изплъзнаха изъ устата ми тия думи, азъ разбрахъ, че направихъ грѣшка, тъй като Дикъ цѣлъ пламна и се намръщи, а старецътъ, изглеждаше очуденъ и опечаленъ, и послѣ Дикъ, каза ядосано, макаръ още да се сдържаше·

Прокарватъ пжть.

— Боже мой! Какъ можете да задавате такъвъ въпросъ? Нима азъ не ви казахъ, че ний знаемъ, какво нѣщо е затворъ, по достовѣрни описания на много правдиви книги и съ помощьта на нашето собствено въображение? А нима вий сами не обърнахте вниманието ми, че хората по

улицитѣ и пжтищата изглеждатъ щастливи? А какъ тѣ биха могли да иматъ щастливъ изгледъ, ако знаеха, че съсѣдитѣ имъ лежатъ въ затвора, а тѣ спокойно понасятъ подобно нѣщо? Ако въ тъмницата имаше затворници, то това не би могло да се скрие отъ хората, — тъй както може да се скрие едно случайно прѣстжпление, защото послѣдното се извършва не съ обмислено намѣрение и не въ присжствието на нѣколко души, които хладнокръвно помагатъ на убиеца, както това става обикновено въ затвора. Затвори! О, не! не! не!

Той се спрѣ, успокои се малко и продължи съ дружелюбенъ тонъ:

— Извинявайте! Азъ не трѣбаше да се горещя толкова, щомъ затворитѣ вече не сжществуватъ: страхъ ме е, че вий ще си помислите лошо за мене, задѣто изгубихъ самообладанието си. Разбира се, не можеше да се очаква, че вий, пристигнали отъ далечни страни, бихте познавали всички тия работи. А сега боя се, че ви причинихъ безпокойство.

До извѣстна степень той дѣйствително ме обезпокои, но той бѣ тъй великодушенъ въ своята горещина, че азъ още повече го обикнахъ и казахъ:

— Не, азъ съмъ виновенъ, задѣто съмъ толкова глупавъ. Позволете ми да промѣня прѣдмета на разговора и да ви попитамъ, какво е онова стройно здание, което се вижда въ края на яворовата алея?

— А, — каза той, — това е едно старо здание, построено около половината на двайсетия вѣкъ и, както виждате, съ страненъ, не особно хубавъ фантастиченъ стилъ; но въ него има много хубави работи, по-голѣмата часть сж картини, нѣкои сж много стари. То се казва Национална Галерия; азъ понѣкога се чудя, какво значи това название. Каквото и да било, но сега всички мѣста, дѣто се пазятъ рѣдки картини, се казватъ Национални Галерии, може би по подражание на тази. Отъ само себе си се разбира, че такива галерии има много изъ цѣлата страна. Азъ не искахъ да го освѣтлявамъ, чувствувайки, че тази задача би била много мжчна, и, като извадихъ вѣликолѣпната си лула, почнахъ да пуша, а стариятъ конь отново заприпка. Когато потеглихме, азъ забѣлѣзахъ:

— Тази лула е много грижливо изработена дреболия, а вий всички въ тази страна изглеждате тъй разумни, и вашата архитектура е толкова хубава, че азъ просто се чудя, какъ можете да се занимавате съ такива дреболии.

Като казахъ това, азъ помислихъ че отъ моя страна е неблагодарность да говоря така, слѣдъ като получихъ такъвъ хубавъ подаръкъ, но Дикъ сѣкашъ не забѣлѣза моята невъзпитаность и отговори:

— Че защо, не мога да разбера, — това е хубавичко нѣщо; никой не е дълженъ да го прави, щомъ не иска; но азъ не разбирамъ, защо да не го прави оня, който иска. Разбира се, ако нѣмахме достатъчно гравьори, то всички би трѣбало да се занимаватъ съ архитектура, и тогава тѣзи „дреболии“ (каква хубава дума) не биха ги работили; но тъй като ний имаме твърдѣ много хора които могатъ да гравиратъ, — въ дѣйствителность почти всички, — и тъй като работа има малко или, по-вѣрно казано, ний се боимъ, че ще бжде малко, то не прѣнебрѣгваме и тази дребна работа.

Той помълча малко, като че ли смутенъ, послѣ лицето му отново се проясни и той каза:

— Най-сетнѣ вий трѣба да се съгласите, че тази лула е много хубавичка съ тия мъничкй човѣчета подъ дърветата, изрѣзани тъй чисто, тъй мило, — може би съ твърдѣ много украшения за една лула, но все пакъ тя е много красива.

— Може би, много скжпа за нейната цѣль, — казахъ азъ.

— Какво искате да кажете? — попита той, — не ви разбирамъ.

Азъ тъкмо се канѣхъ, макаръ съ извѣстна неувѣреность, да му обясня това, ний пристигнахме при вратата на едно голѣмо, струпано здание, въ което, както ми се стори, се работѣше.

— Какво е това здание? — попитахъ азъ. За мене бѣ удоволствие да видя, между всички тия странни нѣща, какво да е нѣщо, което поне отъ малко да прилича на онова, съ което съмъ свикналъ. — Това, струва ми се, е фабрика?

— Да, — каза той, — струва ми се, че разбирамъ, какво искате да кажете, тъкмо то е; но сега ний ги наричаме не фабрики, а дружествени работилници: тукъ се събиратъ желаещитѣ да работятъ наедно.

— Прѣдполагамъ, — забѣлѣзахъ азъ — че тукъ се ползуватъ съ нѣкакъвъ механически двигатель.

— Не, не, — отговори той. — Защо ще се събиратъ хората наедно, за да се ползуватъ отъ механически двигатель, когато всички могатъ да го иматъ при себе си, тамъ дѣто живѣятъ. Не, хората се събиратъ въ дружественитѣ работилници за ржчна работа, при която съвмѣстниятъ трудъ или е необходимъ, или е по-удобенъ; такава работа често пжти е много приятна. Тука, напримѣръ, работятъ грънчарски и стъклени издѣлия, — нà, може да видите куминитѣ. Несъмнѣно, по-

удобно е да иматъ пещи отъ по-голѣмъ размѣръ, и освѣнъ тѣхъ необходимо е да иматъ много други принадлежности за тази работа. Такива работилници, разбира се, има много; тъй като иначе оня, който желае да се занимава съ стъкларство или съ грънчарство, би трѣбало да живѣе на едно опрѣдѣлено мѣсто, или да се откаже отъ работата, която му се харесва.

— Азъ не виждамъ пушекъ отъ куминитѣ, — казахъ азъ.

— Пушекъ ли, — зачуди се Дикъ, — защо искате да видите димъ?

Азъ си прихапахъ устнитѣ, а той продължи:

— Вжтрѣ е много хубаво, макаръ и да е сжщо тъй просто, както и отвънъ. Що се отнася до самото занятие, то грънчарството е много весела работа; надуването на стъклото е по-уморителенъ трудъ, но мнозина все пакъ много обичатъ тази работа, и азъ не се очудвамъ: човѣкъ изпитва особно усѣщане на сила, когато има работа съ горящъ металъ, — при извѣстенъ навикъ, разбира се. Тука има всѣкога много работа, — каза той усмихнато, защото, колкото прѣдпазливо и да държишъ тия прѣдмети, тѣ все едно ще се счупятъ рано или късно, работата всѣкога ще се намѣри.

Азъ мълчахъ, вдаденъ въ мисли.

Тука тъкмо стигнахме до една група отъ мжже, които поправяха пжтя, и това малко ни забави, но никакъ не ме ядоса; всичко, което виждахъ досега, ми правѣше впечатление на лѣтенъ празниченъ день, и менѣ ми се искаше да видя тѣзи хора на дѣйствителна, необходима работа. Тѣ бѣха свършили почивката си и тъкмо почваха да работятъ, когато стигнахме; тракането

на чуковетѣ разгони моята замисленость. Имаше около дванайсеть все здрави, млади хора, които изглеждаше, че никакъ не се отекчаваха отъ своята работа и ми напомняха по вънкашностьта си нѣкогашни оксфордски студенти отъ плавателно дружество. Горнитѣ имъ дрехи, грижливо сгънати, лежаха покрай пжтя подъ надзора на едно шестгодишно хлапе, което, съ ржка обгърнала шията на едно голѣмо куче, имаше такова безгрижно и щастливо изражение, като че цѣлиятъ слънчевъ день бѣше създаденъ само за него. Като погледнахъ на купчината сложени дрехи, азъ забѣлѣзахъ блѣсъкъ отъ злато и сребро, съ които тѣ бѣха украсени, и заключихъ отъ това, че мнозина отъ тия работници иматъ сжщия вкусъ като златниятъ метачъ отъ Хамерсмитъ. Отзадѣ имаше една голѣма кошница, която напомняше за пасти и вино; нѣколко млади жени стояха тука и гледаха работата или работещитѣ; и едната, и другитѣ еднакво заслужваха внимание; съ могжщъ размахъ на ржката тѣ удряха върху камънитѣ, работата просто кипѣше, и мжчно бѣше да си прѣдстави човѣкъ дванайсеть по-хубави и снажни мжже. Тѣ весело се смѣеха и говорѣха помежду си и съ женитѣ, но изведнъжъ ржководительтъ на работата подигна очи и видѣ, че пжтьтъ ни е запришенъ. Той сложи чука си и извика: „Другари, помогнете на съсѣдитѣ да минатъ". Слѣдъ това другитѣ сжщо спрѣха работата и, като ни заобиколиха, почнаха да помагатъ на стария конь, тикайки колелетата по разровения пжть, а слѣдъ това, като хора заети съ интересна работа, заловиха се отново съ своето занятие, като ни пожелеха усмихнати добъръ пжть; и, прѣди Сивчо да потегли съ

своя тръстъ, отново се чу тракането на чуковетѣ. Дикъ ги погледна прѣзъ рамо и каза:

— Върви имъ днеска; този спортъ е много добъръ: кой въ единъ часъ ще изкара повече работа съ чука: Виждамъ, че тия съсѣди си отбиратъ отъ работата. Не само сила е нужна, за да се справи човѣкъ бързо съ тази работа, нали, гостенино?

— Мисля, че е така, — отговорихъ азъ, — но да ви кажа правото, азъ никога не съмъ опитвалъ на нея силата на ржцѣтѣ си.

— Истина ли? — сериозно забѣлѣжи той, — много жално, това е много добра работа за закрѣпване на мускукитѣ, и азъ я обичамъ, макаръ да намирамъ, че втората седмица е по-приятно да се работи отколкото първата. Не защото азъ хубаво я изпълнявахъ, — помня, че другаритѣ обикновено ми се присмиваха, когато работѣхъ, и ми тънаникаха: „Хайде, дълбай, чукай, прѣгъни си кръста, наведи се".

— Това не е остроумно, — отвърнахъ азъ.

— Е, — каза Дикъ, — всичко ти се струва на шега, когато работата е интересна, а другаритѣ се подсмиватъ; ний се чувствуваме тъй добрѣ.

Азъ отново мълчаливо се замислихъ.

VIII.

Единъ старъ приятель.

Сега ний завихме въ една чудесна алея отъ явори; клонитѣ на високитѣ дървета почти се сплитаха надъ главата ми, а отъ двѣтѣ страни задъ дърветата се протакаха редица отъ построени една до друга кжщи.

— Това е Дългата Нива,*) — продума Дикъ,— то трѣба да е било нѣкога ниви; колко странно е, че мѣстата толкова се измѣняватъ и все пакъ запазватъ старитѣ си имена! Погледнете, колко тѣсно сж кжщитѣ една до друга! И все още се строи, вижте!

— Да, — каза старецътъ, — но азъ мисля, че нивитѣ сж били застроени още прѣди срѣдата на деветнайсетия вѣкъ. Чувалъ съмъ, че тука била най-гжсто населената часть отъ града. Но трѣба вече да слѣзя; азъ дойдохъ да посѣтя единъ приятель, който живѣе въ градинитѣ задъ Дългата Нива. Прощавайте, гостенино, на добъръ часъ!

Той скокна отъ колата и закрачи бодро, като младъ човѣкъ.

— Какъ мислите, на колко години ще да е този съсѣдъ? — попитахъ азъ Дика, когато го изгубихме прѣдъ очитѣ си. Виждахъ, че е старъ, но той бѣ якъ и силенъ като джбъ; азъ още не бѣхъ виждалъ такъвъ старецъ.

— Близо деветдесеть години, вѣроятно, — отговори Дикъ.

— Колко дълговѣченъ ще да е вашиятъ животъ! — рекохъ азъ.

— Да, — отвърна Дикъ, — ний надминахме значително седемтѣ десетилѣтия на старата еврейска Библия. И сетнѣ, нали знайте, че то се е писало за Сирия, за една гореща и пѣсъчлива страна, дѣто хората живѣятъ по-бързо, отколкото въ нашия умѣренъ климатъ. Макаръ да не мисля, че обстоятелството, дѣ живѣе човѣкъ, може да има голѣмо значение, стига само той да е здравъ и щастливъ. Но сега ний сме тъй близо до мѣстото, дѣто живѣе моятъ старъ роднина, че по-добрѣ ще

*) Име на една голѣма улица въ Лондонъ.

бжде, мисля, да оставите всички ваши въпроси за него.

Азъ кимнахъ съ глава въ знакъ на съгласие; слѣдъ това ний завихме налѣво и тръгнахме по едно прѣлестно мѣсто покрай гжсти градини, прѣпълнени съ рози, по които азъ се сѣтихъ, че тукъ трѣба да е била улица Ендель. Ний я прѣминахме и Дикъ отново спрѣ за минутка коня, когато излѣзохме до една широка, права улица съ мѣркащи се тукъ-тамѣ кжщи. Той махна съ ржка надѣсно и налѣво и каза: — Отъ тая страна е Холбърнската улица, отъ оная Оксфордската. Тукъ едно врѣме бѣ най-важната часть на едно гжсто населено прѣдградие, което лежеше вънъ отъ стѣнитѣ на римския срѣдневѣковенъ градъ; много благородни феодали отъ срѣднитѣ вѣкове, както сме чували, имали грамадни кжщи отъ двѣтѣ страни на Холбърнския пжть. Вий ще да помните, че кжщата на епископа отъ Или*) се споменува въ Шекспироката драма „Краль Ричардъ III“; нѣкои развалини сж се запазили и досега. Но този пжть нѣма вече онова значение сега, когато цѣлиятъ старъ градецъ съ всичкитѣ си стѣни е изчезналъ.

Той отново дръпна юздитѣ, и азъ неволно се усмихнахъ при мисъльта, колко малко значение деветнайсетиятъ вѣкъ, рѣзкитѣ отзиви за който вече чувахъ, имаше за този човѣкъ, който е челъ Шекспира и не е забравилъ срѣднитѣ вѣкове.

Ний прѣсѣкохме пжтя, минахме една малка и тѣсна алея между градинитѣ и отново излѣзохме на широкъ пжть, отъ едната страна на който се издигаше дълго и високо здание, обърнато къмъ улицата съ задната си страна и което, както вед-

*) Градъ въ Кембриджското графство съ стара съборна черкова

нага видѣхъ, трѣбаше да има обществено назначение. Срѣщу него имаше едно широко пространство покрито съ зеленина, безъ ни най-малки признаци отъ стѣни или каквато и да била ограда. Азъ погледнахъ прѣзъ зеленината на дърветата и видѣхъ добрѣ познатитѣ ми колони: това бѣше просто стариятъ ми приятель, Британскиятъ музей. Въпрѣки всички странни нѣща, които видѣхъ, азъ просто се замаехъ, но прѣмълчахъ и оставихъ Дика да говори. Той каза:

— Ето тамъ е Британскиятъ музей, дѣто моятъ прадѣдо почти че живѣе; затова азъ нѣма да ви говоря много за него. Зданието отлѣво е Музейниятъ пазарь, и добрѣ ще бѫде, мисля, да се отбиемъ тамъ за една-двѣ минути; Сивчо трѣба да си почине и да се назоби; прѣдполагамъ, че ще прѣкарате съ моя роднина голѣма часть отъ деня; и, право да ви кажа, тамъ има едно лице, което азъ особно искамъ да видя и съ което ще имамъ, може би, много дългъ разговоръ.

Той се зачерви и въздъхна, но не съ особно удоволствие, както забѣлѣзахъ; азъ нищо не възразихъ, и той насочи коня къмъ арката, отдѣто ний излѣзохме на широкъ постланъ четирежгъленъ площадъ съ голѣма смоковница на всѣки жгълъ и съ плискащъ фонтанъ въ срѣдата. Близо до фонтана бѣха разперени нѣколко палатки отъ пъстро платно, а наоколо ни се движеха хора, повечето жени и дѣца, които разглеждаха изложенитѣ стоки. Главниятъ фасадъ на зданието около площада бѣ украсенъ съ колонада, съ фантастична, но могжща архитектура, на която азъ не можехъ достатъчно да се нарадвамъ. Тука сжщо нѣкои се разхождаха, други стояха на пейкитѣ и четѣха.

Дикъ ми каза: — Тука днесъ, както и навсѣкждѣ, нѣма голѣмо оживление; въ петъкъ тукъ всичко бива пълно съ хора, а слѣдъ обѣдъ при фонтана обикновено свири музика. При все това, ще има, мисля, какво да погледаме слѣдъ обѣдъ.

Като минахме площада и арката, стигнахме до единъ голѣмъ, прѣкрасенъ оборъ, дѣто вкарахме нашия конь, сипахме му овесъ и пакъ се върнахме на пазаря; Дикъ, както ми се стори, бѣше малко нѣщо замисленъ.

Азъ забѣлѣзахъ, че никой не можеше да се сдържи да не ме изгледа внимателно; и, като сравнявахъ тѣхното облѣкло съ моето, не се очудвахъ на това; но когато срѣщаха погледа ми, тѣ умилно ме поздравяваха.

Ний направо влѣзохме въ двора на музея, дѣто нищо не бѣ се измѣнило, само липсваше оградата и наоколо шумѣха дървета. Гължби се въртѣха около зданието и кацаха по украшенията на фасада, както съмъ виждалъ това едно врѣме.

Дикъ, както изглеждаше, все повече и повече се задълбочаваше въ себе си, по не можа да се стърпи да не направи бѣлѣжка относително архитектурата, и каза:

— Много грозно, старо здание, нали? Мнозина настояваха да се събори и да се построи ново; може би ще направимъ това, когато нѣмаме работа. Но моятъ прадѣдо ми казва, че това би било не съвсѣмъ добра постжпка. Тукъ се намиратъ чудни съкровища отъ старитѣ врѣмена, освѣнъ това огромна библиотека съ много книги, необикновено красиви, нѣкои отъ които служатъ като скжпъ споменъ, текстове на стари писания и прочее. Страхътъ да се турне всичко това въ движение спаси зданието. Както ви казахъ по-рано,

даже не е злѣ да се запазятъ нѣкои спомени отъ онова, което нашитѣ прадѣди сѫ смѣтали за кра-красиви здания. Тукъ е вложено много трудъ и материалъ.

— Да, истина е, — отговорихъ азъ, — съгласенъ съмъ съ васъ. Но сега не е ли по-добрѣ да побързате по-скоро при вашия прадѣдо?

Азъ не можехъ да не забѣлѣжа, че той се бави нарочно. Той каза: — Да, ей-сега ще влѣземъ. Моятъ роднина е твърдѣ старъ, за да работи много въ музея; но въ течение на дълги години той бѣше тамъ пазачъ на книгитѣ; и сега по-голѣма часть отъ врѣмето си прѣкарва тука; менѣ даже ми се струва — добави той усмихнато, — че прадѣдо ми гледа на книгитѣ като на часть отъ себе си; а на себе си като на часть отъ тия книги.

Той още се позабави, послѣ се изчерви, взе ме подъ рѫка и съ думитѣ: — Хайде да влѣземъ! — заведе ме до вратата на една отъ квартиритѣ, които служеха по-рано за помѣщение на длъжностнитѣ лица.

IX.

За любовьта.

— Вашиятъ роднина не придава особно значение на хубавитѣ здания; по всѣка вѣроятность, — казахъ азъ, когато влѣзохме въ мрачната, класическа кѫща, грижливо измита и изчистена, но лишена отъ всѣкаква украса, ако не се смѣтатъ нѣколкото голѣми саксии съ юнски цвѣтя, пръснати тукъ-тамѣ.

— О, не зная,—отговори Дикъ разсѣено.—Той е вече старъ, прѣхвърлилъ е сто и пета година,

и разбира се, че не му се иска да се мърда. Но той би могълъ да живѣе въ по-хубва кѫща, само да поиска; той, както и всички други, не е длъженъ да живѣе на едно мѣсто. Тука, Гестъ.

Той ме заведе горѣ и отвори една врата на хубава стая отъ старъ типъ, наредена, както и цѣлата кѫща, съ малко, само най-необходими мебели, и то много прости, даже груби, но много яки и нагледъ грижливо работени, добрѣ замислени, но неумѣло изкарани. Въ дъното на стаята задъ писалищна маса на голѣмо джбово меко кресло стоеше едно дребно старче. То бѣ облѣченъ въ нѣщо като нордфолска фанела отъ синь много изтърканъ софъ, съ панталони отъ сѫщата материя и сиви вълнени чорапи. Старецътъ скокна отъ креслото и викна съ много силенъ за възрастьта му гласъ: — Добрѣ дошълъ, Дикъ, момчето ми. Клара е тукъ и ще ѝ бѫде много драго да те види, бѫди по-смѣлъ.

— Клара тука ли е? — проговори Дикъ. — Ако ца знаехъ, не бихъ довелъ . . . Тоесть искахъ да кажа, азъ бихъ . . .

Той бѣше смутенъ, сконфузенъ, главно защото, очевидно, не искаше азъ да се чувствувамъ излишенъ. Но старецътъ, който отначало не ме забѣлѣза, дойде му на помощь; като се приближи до мене, той ми каза съ умиленъ гласъ:

— Извинете, азъ не забѣлѣзахъ, че Дикъ е довелъ гостенинъ; той е много обемистъ, както виждате, и може да скрие задъ себе си човѣка. Много ми е драго, че ви виждамъ! При това, увѣренъ съмъ, че вий ще ме позабавлявате съ разкази за чуждитѣ страни, тъй като виждамъ, че сте пристигнали отвѫдъ морето, отъ много далечни страни.

Той ме поизгледа, замисли се и въ измѣнения му гласъ прозвуча смущение, когато ме попита:

— Мога ли да ви попитамъ, откждѣ сте дошли, тъй като вий, разбира се, сте чужденецъ?

Азъ отговорихъ отклончиво:

— Азъ съмъ живѣлъ обикновено въ Англия, сега отново се върнахъ тука, и тази нощь прѣкарахъ въ Хамерсмитския хотелъ.

Той мълчаливо ми се поклони, но бѣше, както ми се стори, недоволенъ отъ моя отговоръ. Що се отнася до мене, азъ го разглеждахъ съ по-голѣмо внимание, отколкото позволява приличието, тъй като неговото лице, прилично на сбръчкана ябълка, ми се стори странно познато, сѣкашъ съмъ го виждалъ по-рано, като въ огледало, — си казахъ на ума.

— Но, — каза старецътъ, — откждѣто и да сте дошли, вий се намирате при приятели. И азъ виждамъ, че моятъ роднина Ричардъ Хамондъ има такова изражение, като че ли той ви е довелъ при мене, за да направя нѣщо за васъ. Нали така, Дикъ?

Дикъ, който ставаше все повече и повече разсѣенъ и съ безпокойство се озърташе къмъ вратата, продума:

— Да, дѣдо. Нашиятъ гостенинъ намира много промѣни и не може да ги разбере, пъкъ и азъ не мога; ето защо намислихъ да го доведа при тебе, тъй като ти знаешъ повече, отколкото който и да било други, за всичко, което се е случило прѣзъ послѣднитѣ двѣстѣ години. — Какво е това?

И той отново се обърна къмъ вратата. Ний чухме стжпки; вратата се отвори, въ стаята влѣзе една много хубава млада жена, внезапно се спрѣ, като видѣ Дика, изчерви се като божуръ но безъ да снема погледъ отъ него. Дикъ втрѣнчено я

гледаше, искаше му се да ѝ подаде ржка, и цѣлото му лице трепна отъ вълнение.

Но старецътъ не имъ позволи дълго врѣме да стоятъ въ такава трепетно смущение и каза засмѣно съ мила старческа усмивка:

— Дикъ, дѣте мое, и ти, Кларо, струва ми се, че ний, двама старци, ще ви прѣчимъ, тъй като вий навѣрно за много работи искате да поприказвате помежду си. По-добрѣ ще е да отидите горѣ въ стаята на Нелсона; зная, че той излѣзе; и той токущо украси стѣнитѣ съ срѣдневѣковни книги, тъй че стаята ще бжде достатъчно удобна за васъ и за вашето възобновено щастие.

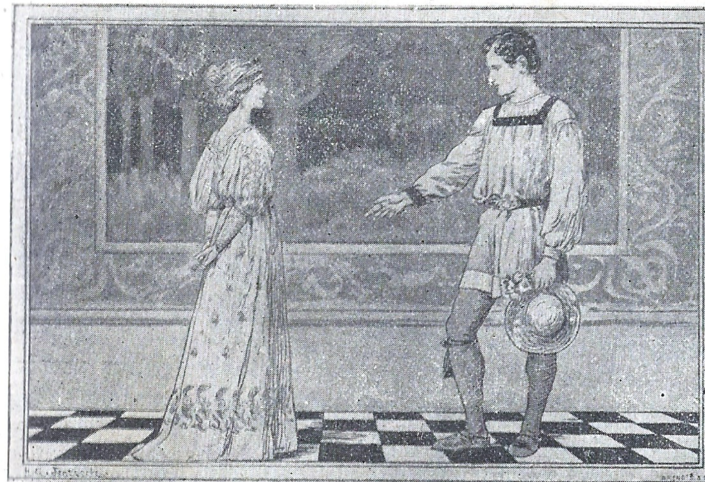

Дикъ и Клара.

Момичето протегна ржка на Дика и излѣзе съ него наедно, и безъ да го гледа, но лесно можеше да се види, че тя се изчерви отъ щастие, а не отъ ядъ, тъй като любовьта много по-слабо може да се владѣе, отколкото гнѣвътъ.

Когато вратате се затвори слѣдь тѣхъ, старецътъ се обърна къмъ мене и каза усмихнато:

— Право да ви кажа, драгий ми гостенино, вий много ще ме задължите, ако накарате да ми се развърже езикътъ. Азъ много обичамъ да приказвамъ, и отъ година на година все повече и повече; и макаръ да е приятно да виждамъ наоколо си тая младежь, която тъй сериозно се отнася къмъ своята любовь, като че ли отъ нейнитѣ цѣлувки зависи цѣлиятъ свѣтъ (макаръ понѣкога и да така), но азъ не мисля, че моитѣ разкази могатъ много да ги интересуватъ. Послѣднята жетва, новородено дѣте, ново работене на пазаря — ето тѣхната история. Не така бѣ, като си помисля, когато бѣхъ младъ, когато ний нѣмахме такова спокойствие и благоденствие, както днеска, — да, да! Безъ да ви отрупвамъ съ въпроси, ще си позволя да ви попитамъ, трѣба ли да гледамъ на васъ като на изслѣдватель, който не е достатъчно запознатъ съ нашитѣ нови жизнени условия, или пъкъ като на пжтникъ, пристигналъ отъ далечна страна, дѣто условията на живота сж съвсѣмъ различни отъ нашитѣ, — знаете ли нѣщо за насъ или нищо не знаете?

Въ врѣме на този разговоръ той ме гледаше втрѣнчено, съ все по-голѣмо очудване въ очитѣ, и азъ отговорихъ съ тихъ гласъ:

— За вашия животъ ми е извѣстно само онова, което можахъ да забѣлѣжа по пжтя отъ Хамерсмитъ дотука, и по нѣкои въпроси, които зададохъ на Ричардъ Хамонда, но повечето отъ тѣхъ той не можа да разбере.

Старецътъ се усмихна.

— И така, — каза той, — азъ трѣба да говоря съ васъ, като че ли . . .

— Като че ли азъ съмъ отъ друга планета, — отвърнахъ азъ.

Старецътъ, който сжщо се казваше Хамондъ, усмихна се, кимна съ глава и, като обърна креслото си къмъ мене, покани ме да седна на единъ тежъкъ джбовъ столъ, а като видѣ, че разгледвамъ това чудно издѣлие, каза:

— Да, азъ съмъ много привързанъ къмъ миналото, къмъ *моето* минало, — разбирате ли? Тѣзи мебели принадлежатъ къмъ отдавна миналото врѣме на моето дѣтинство; баща ми самъ ги е работилъ. Ако тѣ бѣха правени прѣзъ послѣднитѣ петдесеть години, то разбира се, че щѣха да бждатъ по-добрѣ изработени, но азъ не мисля, че повече щѣха да ми се харесватъ отколкото сега. Въ ония дни ний токущо бѣхме почнали да се възраждаме: тѣ бѣха бурни, размирни врѣмена. По вий виждате, колко съмъ приказливъ; задавайте ми въпроси, въпроси, драгий гостенино, за каквото обичате. Щомъ като *трѣба* да говоря, то направете така, щото да се възползувате отъ разговора съ мене.

Азъ помълчахъ една минута и послѣ казахъ малко нервно:

— Извинете ме, ако бжда малко неучтивъ, но Ричардъ бѣше тъй любезенъ къмъ мене, единъ съвсѣмъ чуждъ човѣкъ, че мене ме интересува всичко, което се отнася до него, и азъ много бихъ желалъ да задамъ единъ въпросъ, който се отнася до него.

— Е, — каза Хамондъ, — ако той не бѣ „любезенъ“, както се изразявате, къмъ единъ съвсѣмъ чуждъ човѣкъ, то на него биха почнали да гледатъ като на страненъ човѣкъ и хората май че биха

почнали да странятъ отъ него. Но питайте, питайте! Не се страхувайте да питате.

— Това хубаво момиче . . . — попитахъ азъ, — да не иска да се жени за него?

— Да, — каза старецътъ. — Той вече бѣше женenъ за него, и сега за мене е почти несъмнѣно, че той пакъ иска да се ожени за него.

— Истина ли? — попитахъ азъ, като се очудвахъ, какво би могло да значи всичко това.

— Ето цѣлата имъ история, — каза стариятъ Хамондъ, — много къса, а сега, надявамъ се, и щастлива. Отначалото тѣ прѣкараха наедно двѣ години; и двамата бѣха още много млади; а сетнѣ тя си втълпи въ главата, че обича другиго, и напусна бѣдния Дикъ, — казвамъ *бѣдния,* защото той не си намѣри друга. Но това не трая дълго врѣме, само една година. Послѣ тя дойде при мене, тъй като бѣше свикналъ да споделя съ мене всички свои скърби, и почна да ме разпитва, какъ е Дикъ, щастливъ ли е и прочее. Азъ веднага разбрахъ, каква е работата, и казахъ, че той е много нещастенъ и не е добрѣ, — но това не бѣше истина. За останалото вий се сѣщате. Клара разговаря днесъ съ мене надълго, но Дикъ ще ѝ помогне по-добрѣ. Ако той не бѣ дошълъ случайно днесъ, азъ щѣхъ да го повикамъ утрѣ.

— Боже мой, — казахъ азъ. — Ами иматъ ли дѣца?

— Да, — отвърна той, — двѣчки. Сега тѣ живѣятъ при една отъ дъщеритѣ ми, при която прочемъ и Клара прѣкарва по-голѣма часть отъ врѣмето си. Азъ не я изпущахъ понеже бѣхъ увѣренъ, че тѣ пакъ ще се съберать. Дикъ е отличенъ момъкъ, той взе всичко това много близко до сърдцето си. Видите ли, той не е любилъ други пжть, както тя. Всичко това азъ се мжчехъ да изгладя, — не веднъжъ съмъ ималъ работа съ подобни истории.

— А, — казахъ азъ, — разбира се, че вий не сте искали да ги допусните до разводъ. Струва ми се, че такива процеси често пжти ставатъ у васъ.

— Вий прѣдполагате една безмислица, — отговори той. — Азъ зная, че едно врѣме е имало такива глупѣйши истории, като разводитѣ. Но помислете хубавичко, почти въ всички случаи работата се е отнасяла до имотнитѣ отношения. А азъ мисля, драгий гостенино, — каза той усмихнато, — че макаръ да сте отъ друга планета, но при единъ най-бѣгълъ погледъ върху нашата страна ще забѣлѣжите, че у насъ вече не могатъ да ставатъ караници заради нѣкакви имоти.

И наистина, пжтуването ми отъ Хамерсмитъ до Блумсбери, щастливиятъ и спокоенъ животъ, който видѣхъ навсѣкждѣ, като не говоря за покупкитѣ, достатъчно ми показаха че „свещеното право на собственостьта“, както сме свикнали да го наричаме, вече не сжществуваше.

Азъ стояхъ и мълчахъ, а старецътъ отново продължи прѣкжснатата нишка на разговора:

— Ако ли вече не може да става свада заради имоти, то какво остава да прави сждътъ въ тия процеси? Страненъ сждъ, който би сключвалъ контрактъ за любовьта и чувството. Ако това нѣщо би било възможно, като reductio ad absurdum, за да се придаде по-голѣма сила на контракта, то у насъ сега това би било просто безумие.

Той отново млъкна за момента и сетнѣ продължи:

— Трѣба да разберете веднъжъ за винаги, че ний измѣнихме всичко това или, по-вѣрно, възгледитѣ ни върху работи отъ тоя характеръ се

измѣниха сжщо така, както и ний самитѣ, прѣзъ тия двѣстѣ години. При все това ний не се самоизлъгваме и не смѣтаме, че сме турили край на всички страдания, които могатъ да се случатъ между половетѣ. Ний знаемъ, че трѣба да се съобразяваме съ нещастието на мжжа или жената, които вематъ физиологическата страсть за истинско чувство или за приятелство, смекчавацо пробуждането отъ скоропрѣходнитѣ илюзии, но ний не сме толкова глупави да увеличаваме това нещастие съ низки разправии заради имота или положението, или съ лошо отнасяне къмъ дѣцата, които сж плодъ на любовьта или желанието.

Той отново помълча малко, послѣ каза:

— Първата ли любовь съ героическата й вѣра въ вѣчностьта на това чувство и бързо настжпващето разочарование; необяснимото ли желание на човѣкъ въ зрѣла възрасть да бжде всичко за нѣкоя си жена, човѣшката красота и необикновена доброта на която той въздига до свръхчовѣшко съвършенство и прави отъ нея единственъ прѣдметъ на своитѣ стремежи; или, най-сетнѣ, разумното желание на сериозенъ и мислещъ човѣкъ да стане интименъ приятель на нѣкоя хубава и умна жена, въплощение на красотата и разкоша; все едно — упивайки се отъ духовна радость и наслада, които ни доставятъ тѣзи чувства, ний трѣба сжщо така да се подчинимъ и на страданията, които често пжти ги съпровождатъ; спомнете си стиховетѣ на древния поетъ (азъ добрѣ помня нѣкои прѣводи отъ деветнайстия вѣкъ):

For this the Gods have fashioned man's grief and evil day.
That still for man hereafter might be the tale and the lay*).

N.

*) Боговетѣ затова ни изпращатъ и мжка и тежки скърби, за да се сплитатъ отъ тѣхъ и приказки и пѣсни за човѣка.

Да, да, не изглежда да се е прѣкратила поезията и всички скърби да сж прѣсъхнали.

Той млъкна, и азъ не нарушихъ мълчанието му. Най-сетнѣ той отново почна:

— Но вий трѣба да знаете, че ний, хората отъ новото поколѣние, сме силни, здрави и живѣемъ свободно; ний прѣкарваме врѣмето си въ разумна борба съ природата, развивайки не една, а всички страни на нашето азъ, и черпимъ нашитѣ удоволствия въ живота на цѣлия свѣтъ. Ний се

Прадѣдото.

гордѣемъ, че не правимъ себе си центъръ, не прѣдполагаме, че свѣтътъ трѣба да прѣстане да сжществува, щомъ единъ човѣкъ е нещастенъ; затова ний смѣтаме за глупость или, ако искате, даже за прѣстжпление да се прѣувеличаватъ всички тѣзи въпроси на чувството и чувственостьта. Сжщо така ний малко сме склонни да се занимаваме съ нашитѣ сърдечни скърби, както и съ нашитѣ тѣ-

лесни недостатъци, и смѣтаме, че покрай любовнитѣ работи има и други удоволствия. Трѣба да помните сѫщо, че ний сме дълговѣчни; и затова красотата у женитѣ и у мѫжетѣ не е тъй скоротечна, както въ ония врѣмена, когато умирахме подъ брѣмето на страданията, създадени отъ самитѣ насъ. Ний отхвърлихме отъ насъ всички тѣзи мѫки; може би едноврѣмешнитѣ сантименталисти щѣха да сметнатъ нашия начинъ на дѣйствие за негероиченъ, мрѫсенъ, но ний мислимъ че такова отношение е необходимо и напълно човѣчно. Отъ една страна, ний освободихме нашитѣ любовни отношения отъ всѣкакви търговски смѣтки, отъ друга страна — отъ *изкуствено* подигнатата страсть. Естествената страсть, глупостьта на незрѣлъ юноша или даже на възрастенъ човѣкъ, увлѣченъ отъ нѣщо, ний признаваме и не се срамуваме много отъ нея; но що се отнася до условното чувство или сантименталностьта, то, приятелю мой, може би азъ съмъ старъ и се лъжа, но драго ми е, че се освободихме отъ *нѣкои* глупости на стария свѣтъ.

Той се спрѣ, като че очакваше моя отговоръ, но азъ мълчахъ, и той отново почна:

— Поне, ако страдаме отъ тиранията и непостоянството на нашата природа или отъ нашата неопитность, ний никога не се прѣвземаме и не лъжемъ. Ако настѫпи раздѣла тамъ, дѣто нагледъ не е била възможна, то, значи, така трѣба да бѫде; но не трѣба да има никакъвъ прѣдлогъ, за да се запазятъ връзкитѣ, които въ дѣйствителность не сѫществуватъ; ний не принуждаваме сѫщо така ония хора, които не сѫ способни на постоянство, да изповѣдватъ вѣчностьта на чувството, ако тѣ въ дѣйствителность не признаватъ това. Това

не е нужно сега, когато нѣма вече чудовищната търговия съ чувственитѣ удоволствия. Не ме разбирайте въ лоша смисъль. Вий, струва ми се, не се възмутихте, когато ви казахъ, че нѣмаме сега сѫдилища за сключване контрактъ за любовь или страсть; но хората сѫ тъй странно създадени, че васъ може би неприятно ще ви порази, ако ви кажа, че у насъ нѣма така сѫщо и законитѣ на общественото мнѣние, което често пѫти замѣняше сѫдилищата и бѣше още по-глупаво и деспотично. Не искамъ да кажа, че и у насъ понѣкога не сѫ осѫждали поведението на съсѣдитѣ, ако то е съмнително и лошо. Но ний нѣмаме неизмѣнни условни правила, споредъ които се осѫжда; нѣмаме Прокрустово лѣгло, по мѣрката на което да обезобразявате вашитѣ убѣждения и вашия животъ; нѣма лицемѣрно отлѫчване, на което хората би трѣбало да осѫждатъ, било по неразумна привичка, било отъ таенъ страхъ и тѣ отъ своя страна да се подложатъ на отлѫчване ако тѣ бѫдатъ недостатъчно твърди въ своето лицемѣрие. Какво има, възмущава ли ви това?

— Не-е, — казахъ азъ съ извѣстно колебание. — Всичко се е измѣнило толкова много сега.

— Въ всѣки случай, — продължи той, — мога, струва ми се, да твърдя едно нѣщо: каквото и да бѫде това чувство, то е правдиво, и него го изпитватъ всички, а не само една класа на особно изтънчени хора. Увѣренъ съмъ сѫщо, както току-що ви говорихъ, че сега мѫжетѣ и женитѣ несравнено по-малко страдатъ отъ любовь, отколкото едно врѣме. Но извинявайте, задѣто тъй нашироко говоря по тоя въпросъ. Прочемъ, вий сами ме молихте да се отнасямъ къмъ васъ, като къмъ човѣкъ отъ друга планета.

— Разбира се, много ви благодаря за това, — казахъ азъ. — Мога ли ви попитамъ сега за положението на жената въ вашето общество?

Той се разсмѣ отъ все сърдце, както рѣдко се смѣятъ хора на неговитѣ години, и отговори:

— Не напразно азъ се ползувамъ съ репутацията на познавачъ на историята. И менѣ ми се струва, че азъ дѣйствително познавамъ „еманципаторското женско движение" въ деветнайсетия вѣкъ. Но съмнявамъ се, че нѣкой би могълъ сега да го разбере.

— Защо? — попитахъ азъ, докаченъ малко нѣщо отъ неговия смѣхъ.

— Защото, — каза той, — както и сами ще видите, това е единъ отдавна забравенъ споръ. Мѫжетѣ сега нѣматъ възможность да властвуватъ надъ женитѣ, нито пъкъ женитѣ надъ мѫжетѣ, както е било въ миналитѣ врѣмена. Женитѣ работятъ онова, което сѫ въ състояние да извършатъ и което повече имъ се харесва, а мѫжетѣ не чувствуватъ отъ това нито зависть, нито обида. Това е станало толкова обикновено нѣщо, че менѣ ме е просто срамъ да говоря по него.

— Ами законитѣ? . . . — попитахъ азъ. — Каква роля играятъ — въ всичко това?

Хамондъ се усмихна и отговори:

— Мисля, че ще бѫде по-добрѣ да почакате отговора на тоя въпросъ, ний въобще трѣба да се докоснемъ до законодателството. И въ тази областъ за васъ ще има много нови работи.

— Добрѣ, — продължихъ азъ, — но по поводъ на женския въпросъ? Видѣхъ въ хотела, че женитѣ прислужватъ на мѫжетѣ. Това като че ли е реакция, нали?

— Нима тъй? — каза старецътъ. Да не смѣтате домакинството за едно нищожно занятие, което не заслужва никакво уважение? Струва ми се, такова е било мнѣнието на напрѣдничевитѣ жени въ деветнайсетия вѣкъ и на тѣхнитѣ привърженици. Ако и вий мислите така, то мога да ви обърна вниманието на една норвежка народна приказка, която се казва: „Какъ единъ мѫжъ се занимавалъ съ домакинство" или нѣщо подобно; въ края на приказката, слѣдъ разни несполуки, стопанинътъ и кравата съ всички сили почнали да се теглятъ единъ други на една връвь, — той като се хваналъ за куминя, а тя полуовиснала на покрива, който, споредъ обичая въ тази страна, се прави отъ чимъ и се спуща много ниско до земята. Струва ми се, че кравата злѣ си изпатила. Разбира се, подобно нещастие не може да се случи съ такъвъ високо образованъ човѣкъ като васъ, — добави той усмихнатъ.

Азъ се почувствувахъ въ неловко положение отъ тази груба шега. Пъкъ и отношението му къмъ послѣдната часть на въпроса ми се стори непочтително.

— Какъ така, приятелю, — заговори той, — не знаете ли, че на една умна жена прави удоволствие, когато кѫщата ѝ е добрѣ наредена и всички наоколо сѫ щастливи и благодарни ней? А сетнѣ, нали знаете, че на всички се харесва да бѫдатъ подъ управлението на една хубавичка жена, това е единъ отъ най-приятнитѣ способи за флиртъ. Вий не сте толкова стари, че да не помните това. Азъ толкова добрѣ помня.

И старецътъ отново се усмихна, а послѣ високо се разсмѣ.

— Извинете, — продължи той малко по-късно. — Да не помислите нѣщо лошо, азъ само се смѣя

на този глупавъ обичай отъ деветнайсетия вѣкъ, особено разпространенъ между тъй нареченитѣ образовани хора, да проявяватъ пълно незнание относително готвенето, защото тѣ смѣтаха това много низко за високия си разумъ. Безполезни идиоти! Ето напримѣръ азъ съмъ „ученъ човѣкъ", както обикновено ни наричатъ насъ чудацитѣ, а много добрѣ мога да готвя.

— И азъ сжщо мога, — забѣлѣзахъ азъ.

— Отлично, струва ми се сега, че вий ще ме разберете по-добрѣ, отколкото би могло да се помисли по думитѣ ви или по вашето мълчане.

— Може би, — отвърнахъ азъ. — Но менѣ ми се вижда чудно, дѣто хората могатъ съ такъвъ интересъ да се отнасятъ къмъ обикновенитѣ житейски занятия. И азъ ще ви задамъ единъ два въпроса по това. Но менѣ ми се иска отново да се повърна къмъ въпроса за положението на жената въ вашата страна. Вий сте изучвали въпроса за „еманситацията" на жената въ деветнайсетия вѣкъ; помните ли, че много отъ „напрѣдничевитѣ" жени сж се стремили да освободятъ най-интелигентнитѣ прѣдставителки на своя полъ отъ раждане на дѣца?

Старецътъ отново стана много сериозенъ.

— Помня това странно безумие, — каза той, — резултатъ, както и всички безумия на онова врѣме, отъ господството на една класа надъ друга. Какво мислимъ за това сега ли, питате вий? — Лесно е да се отговори на този въпросъ, приятелю. Материнството у насъ се ползва, разбира се, съ голѣмо уважение; — и нима може да бжде другояче? Естественитѣ и необходими мжки, които прѣживяватъ майкитѣ, служатъ за ново закрѣпване на съюза между мжжа и жената, вишъ сти-

мулъ на любовь и уважение, което се признава отъ всички. Що се отнася до другото, то спомнете си, че всички *изкуствени* мжки на материнството сега вече не сжществуватъ. Майката сега вече нѣма никакви тревожни грижи за бждащето на дѣцата си. Тѣ могатъ да бждатъ, разбира се, по-добри или по-лоши; тѣ могатъ да не осжществятъ високитѣ ѝ надежди; безпокойства отъ подобенъ характеръ съставляватъ часть отъ скръбьта и радостьта, неизбѣжно сплитащи се съ човѣшкия животъ, но поне тя е избавена отъ страха (който едно врѣме бѣ много основателенъ), че изкуствената непълноправность ще постави дѣцата ѝ подолу отъ мжжа или жената; тя знае, че тѣ ще живѣятъ и дѣйствуватъ съобразно своитѣ способности. Въ миналото „обществото" слѣдваше закона на еврейския богъ и заедно съ „ученитѣ" въ него врѣме прѣнасяше грѣховетѣ на бащитѣ върху дѣцата. Въпросътъ, какъ да се спре този процесъ, какъ да се унищожи жилото на наслѣдственостьта, съставляваше предметъ на дълги и старателни грижи на всички мислещи хора въ днешно врѣме. Сега, виждате ли, обикновената здрава жена (а у насъ почти всички жени сж здрави и, най-малко поне, привлекателни) уважаватъ като носителка и възпитателка на дѣцата, желаятъ я като жена, обичатъ я като другарь, а тя, нѣмайки вече основание да се безпокои за бждащето на дѣцата си, обладава много по-голѣмъ матерински инстинктъ, отколкото нещастната робиня — майката на робитѣ въ миналитѣ врѣмена; или даже нейната сестра отъ вишитѣ класи, възпитана въ искуствено незнание на естественитѣ закони, движеща се въ атмосферета на лъжлива срамливость, смѣсена съ непрѣодолимо сладострастие.

— Вий се горещите, — забѣлѣзахъ азъ, — но виждамъ, че имате право.

— Да, — продума той, — азъ искамъ още да ви обърна вниманието на всички прѣдимства на нашия миренъ животъ. На какво сте мнѣние за вънкашностьта на хората, които срѣщнахте днесъ?

— Никога не бихъ повѣрвалъ, че въ една цивилизувана страна могатъ да се срѣщнатъ толкова много хора съ такава красива външность.

Той издаде тържествуващъ викъ:

— Какъ, нима ний сме още цивилизувани? — каза той. — Що се отнася до нашата вънкашность, то английската и келтската раса, която главно е господствувала тукъ, не е много красива. Но струва ми се, че ний я усъвършенствувахме. Познавамъ едного, който има огромна колекция отъ портрети, отпечатани отъ фотографии прѣзъ деветнайсетия вѣкъ; когато ги разглеждашъ и сравнявашъ съ лицата отъ днешно врѣме, то по-голѣмата красота на нашитѣ лица се хвърля веднага въ очи. Но мнозина намиратъ, че би било много фантастично да се поставя красотата въ прѣка зависимость отъ свободата и отъ доброто положение на нѣщата, за които токущо говорихме; тѣ мислятъ, че дѣтето, което се е родило отъ естествена и свободна любовь между мѫжа и жената, даже ако тая любовь е мимолетна, може по-скоро да разчита да бѫде хубаво въ всѣко отношение, особено откъмъ тѣлесна красота, отколкото когато се роди отъ почтенъ комерчески бракъ или отъ нещастни, умиращи въ бѣдность, роби прѣзъ миналото врѣме. Тѣ казватъ, че радостьта зарежда радость. Вий какво ще кажите?

— Напълно съмъ съгласенъ, — отвърнахъ азъ.

X.

Въпроси и отговори.

— Е, — каза старецътъ, като се настани поудобно въ креслото си, — можете да продължавате своитѣ въпроси; вече ви отговорихъ доста надълго на първия.

Азъ рекохъ:

— Бихъ искалъ да чуя двѣ думи по това — какъ е поставено възпитанието у васъ, макаръ и да слушахъ вече отъ Дика, че вий оставате дѣцата на пълна свобода и не ги учите по нищо, — съ една дума, довели сте възпитанието до такова съвършенство, че съвсѣмъ сте го прѣмахнали.

— Значи, вий вече сте получили нѣкои свѣдения, — отговори той. — Но азъ разбирамъ вашия възгледъ по възпитанието, възгледа на миналото, когато „борбата за сѫществуване“, както се изразяваха тогава (т. е. борбата за парче хлѣбъ у робитѣ отъ една страна и за голѣми привилегии у робовладѣлцитѣ отъ друга), ограничаваше „възпитанието“ на повечето хора съ тѣснитѣ рамки на не съвсѣмъ вѣрни свѣдения; тѣхъ ги втълпяваха въ главата на новака по жизнения пѫть, все едно дали той ще или не ще, дали му се харесва или не, и всичко това се дъвчеше и смилаше отново и отново отъ хората, които въ сѫщность никакъ не се интересуваха отъ него, а тѣ отъ своя страна го приподнасяха на други, които сѫщо така никакъ не се интересуваха.

Азъ засмѣно спрѣхъ стареца, който почваше да се сърди:

— Но *васъ* въ всѣки случай не сѫ ви учили така. Затова може да поокротите гнѣва си.

— Вѣрно, вѣрно, — каза той, като се усмихна. — Благодаря, че ме спрѣхте да се не ядосвамъ. Азъ винаги си въображавамъ, че живѣя въ оня периодъ, за който говоря. Но хайде да приказваме по-спокойно. Вий мислите, че нашитѣ дѣца сѫ затворени въ училища, дѣто прѣкарватъ до оная възрасть, която условно се смѣта за необходима, каквито и да бѫдатъ способноститѣ и стремленията имъ, и дѣто съ сѫщото неуважение къмъ дѣйствителностьта ги подхвърлятъ на опрѣдѣленъ и сѫщо тъй условенъ курсъ на „учене". Приятелю, нима не виждате, че подобна система е възможна само при пълно непознаване условията за ръста на човѣшкия организъмъ, както въ умствено, така и въ физическо отношение? Никой не може да излѣзе неврѣдимъ отъ тази мелница, и само ония можеха да се спасятъ отъ изхабяване, които имаха силенъ духъ на възмущение. За щастие, този духъ на възмущение въ всички врѣмена сѫ го имали повечето дѣца, — инакъ азъ не мога да разбера, какъ сме могли да достигнемъ днешното положение. Сега вий виждате, къмъ що се свежда всичко това. Едно врѣме всичко това бѣ резултатъ на *бѣдностьта*. Въ деветнайсетия вѣкъ обществото бѣ тъй страшно бѣдно, благодарение систематическия грабежъ, на който се основаваше, че истинското образование стана недостѫпно никому. Цѣлата теория на тѣхното тъй наречено възпитание се състоеше въ туй: да се втълпятъ на дѣтето нѣкои познания, даже ако това става чрѣзъ сѫщински мѫчения, заедно съ различни никому непотрѣбни дърдрения, или пъкъ прѣзъ цѣлия си животъ тѣ чувствуваха липса на образование, тъй като безизходната бѣдность не имъ оставаше врѣме да попълнятъ всичко. Сега всичко това се мина, ний нѣма защо да бързаме и всѣки може да обогатява своя умъ съ всевъзможни познания ако чувствува наклонность къмъ това. Както въ всички други отношения, така и тука ний укрѣпнахме: ний можемъ да си дадемъ врѣме за порастване.

— Да, — забѣлѣзахъ азъ, — но прѣдположете си, че дѣтето, момъкътъ или мѫжътъ никога не поиска да добие нѣкакво образование; да кажемъ напримѣръ, че то не иска да учи аритметика или математика, вий не можите го накара, когато *порастне*; а ако вий не сте въ състояние да го накарате, когато порастне, то какво ще го правите тогава?

— Ами васъ, — каза той — караха ли ви да учите аритметика и математика?

— Малко нѣщо, — отговорихъ азъ.

— На колко години сте сега?

— Почти на петдесеть и шесть.

— Ами много ли знаете сега по аритметика и по математика? — попита той малко нѣщо подигравателно.

— За жалость, съвсѣмъ нищичко, — отговорихъ азъ.

Хамондъ весело се засмѣ, но не забѣлѣза нищо на моитѣ думи, и азъ оставихъ въпроса за възпитанието, като видѣхъ, че въ това отношение нѣма какво да се разправямъ съ стареца.

Слѣдъ като си помислихъ малко нѣщо, азъ забѣлѣзахъ:

— Токущо говорихте за домакинството; това ми напомня малко нѣщо обичаитѣ въ старо врѣме; азъ мислихъ, че вий живѣете повече въ общини.

— Фаланстерии, а! — каза той. — Ний живѣемъ така, както ни се харесва, а харесва ни се да живѣемъ съ хора, съ които сме свикнали. Спом-

нете си пакъ, че вече нѣма бѣдность, а фаланстериитѣ на Фурье и други такива бѣха само убѣжище отъ мизерията, нѣщо напълно естествено по онова врѣме. Подобна организация на живота можеше да се зароди само у хора, заобиколени съ най-ужасна бѣднотия. Но вий трѣба да разберете сжщо, че макаръ повечето отъ насъ и да живѣемъ въ отдѣлни кжщи, и макаръ животътъ въ всѣка кжща е малко-много различенъ, но нито едни врата не се затварятъ прѣдъ добрия човѣкъ, ако той се съгласи да живѣе както другитѣ обитатели на кжщата; но разбира се, че би било неразумно да се вмъкне човѣкъ въ кжщата и да иска отъ нейнитѣ обитатели да измѣнятъ заради него своитѣ привички, когато винаги той може да иде на друго мѣсто и да живѣе така, както му се харесва. Но азъ нѣма да се спирамъ надълго по това, вий ще идите съ Дика и сами ще видите, какъ ний живѣемъ.

Слѣдъ непродължително мълчание азъ попитахъ:

— Вашитѣ голѣми градове . . . какво станаха тѣ? Лондонъ, за който съмъ челъ, като за новъ Вавилонъ на цивилизацията, струва ми се, е изчезналъ?

— Ба, ба,— каза стариятъ Хамондъ,— сега той може би повече прилича на древния Вавилонъ, отколкото „новиятъ Вавилонъ“ отъ деветнайсетия вѣкъ. Но да оставимъ това. Въ края на краищата, мѣстата оттукъ до Хамерсмитъ сж много заселени, а вий още не сте видѣли най-заселената часть на града.

— Кажете ми сжщо, — продумахъ азъ, — въ какво положение се намира днесъ източната часть на града? *)

*) Кварталътъ на най-бѣдната часть отъ лондонското население въ днешно врѣме. (Пр.)

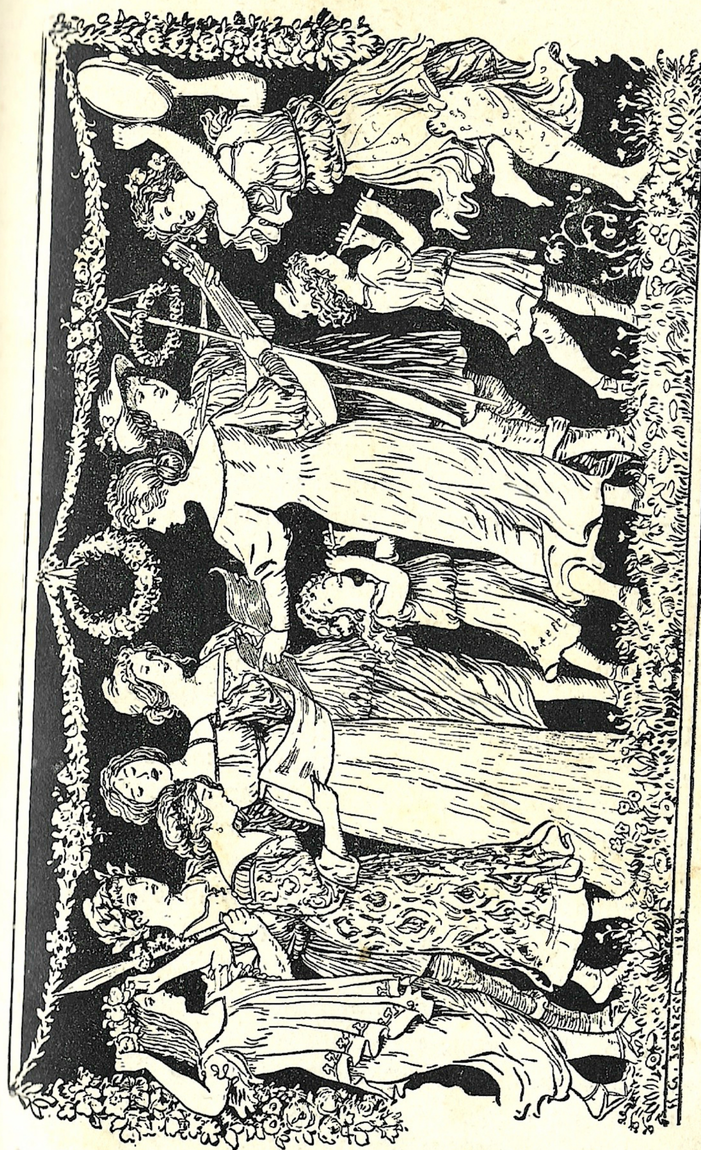

Майски празникъ въ споменъ за прѣмахване на мизерията.

Той каза:

— Бѣ врѣме, когато, ако се качехте съ конь отъ вратата на моята кѫща и ѣздѣхте съ бързо прѣпускане направо въ продължение на единъ часъ и половина, то все пакъ щѣхте да сте въ най-заселеното мѣсто на града; но по-голѣмата часть на града се състоеше отъ вертепи, както ги наричаха тогава; другояче казано, това бѣха мѣста за измѫчване на мѫже и жени, или, още по-лошо, мѣста, дѣто мѫжетѣ и женитѣ растѣха и се възпитаваха всрѣдъ такъвъ развратъ, щото тѣзи мѫчения имъ се виждаха почти нормални и естествени условия на живота.

— Зная, зная, — прѣкѫснахъ го съ нетърпение. — Каквото било — било; кажете ми, сега какъ е. Остана ли нѣщо отъ миналото?

— Никаква слѣда, — каза той, — но споменътъ за миналото живѣе и досега, и това ме радва. Веднъжъ прѣзъ годината, на първи май, ний устройваме тържественъ праздникъ въ източнитѣ общини на Лондонъ въ споменъ за Прѣмахване на Сиромашията, както наричаме това. Въ този день уреждаме музика и танци, веселие и пиршества въ ония мѣста, дѣто, споредъ прѣданието, сѫ били най-ужаснитѣ вертепи. И тамъ, дѣто нѣкога день слѣдъ день, въ течение на много години, се е извършвало едно ужасно прѣстѫпление, бавното унищожение на цѣла една класа, — споредъ обичая, най-хубавичкото момиче пѣе нѣкаква стара революционна пѣсень или една отъ ония пѣсни, въ които се излива стенанието на нѣкога безнадежното отчаяние. За човѣкъ, който е изучвалъ миналото като мене, трогателно и любопитно е да гледа прѣкрасното момиче, прѣмѣнено, украсено съ цвѣтя отъ близкитѣ ливади, застанало посрѣдъ

щастливия народъ, на оная земя, дѣто нѣкога се е издигало нѣкое проклето свърталище, вертепъ, дѣто мѫже и жени сѫ живѣли въ тѣснотията и мръсотата на разврата, набъкани като сардели, живѣли сѫ така, че сѫ могли да прѣнасятъ този животъ само защото бѣха изгубили, както казахъ, всѣко подобие на човѣшки образъ, — странно е да чувашъ ужаснитѣ думи, заплашванията или оплакванията, които се изтръгватъ отъ нѣжнитѣ устнички, и да виждашъ, че съвсѣмъ не се разбира тѣхното истинско значение; да чувашъ напримѣръ пѣсеньта за ризата отъ Томасъ Худа и да знаешъ, че тази трагедия, съвсѣмъ неразбирана, не е достѫпна както за пѣвицата, така и за слушателитѣ. Прѣдставете си това, ако можете, и помислете си, колко чудесно е разцъвтѣлъ животътъ оттогазъ.

— Да, мѫчно мога да си прѣдставя това — продумахъ азъ.

Седѣхъ азъ, гледахъ блестящитѣ му очи, пламналото му отъ вълнение лице и се очудвахъ, какъ на тия години той може да мисли за всеобщото щастие или за каквото да било друго вънъ отъ храната си.

— Разправете ми по-подробно, — помолихъ го азъ, — какво се намира сега на изтокъ отъ Блумсбери?

Той каза:

— Оттука до началото на Сити нѣма много постройки; но въ самия Сити населението е много гжсто. Нашитѣ прадѣди, слѣдъ като разрушиха вертепитѣ, не бързаха да събарятъ кѫщитѣ, които се намираха прѣзъ деветнайсетия вѣкъ въ тъй наречения търговски кварталъ, извѣстенъ слѣдъ това подъ името Разбойнишки кварталъ. Видите ли, тия здания, макаръ и струпани едно до друго, бѣха

хубави и трайни, просторни и чисти, тъй като служеха не за живѣене, а за търговски операции. Бѣднитѣ отъ съборенитѣ вертепи се прѣселиха въ тѣхъ и живѣеха тамъ, докато хората отъ онова врѣме намислиха да построятъ нѣщо по-добро. Но зданията тамъ ги събаряха постепенно, тъй като хората въ тая мѣстность сж свикнали да живѣятъ по-свито, отколкото на други мѣста; и досега това е най-населената часть отъ Лондонъ, а може би и въ цѣлия островъ. При все това то е най-хубавото мѣсто, донѣйдѣ благодарение на чудната архитектура, която тукъ достигна такова съвършенство, което едвали ще намѣрите другадѣ. Но тази блъсканица, ако мога тъй да се изразя, не отива по-далечъ отъ улицата Алдгетъ — вий може би сте чували това име. Задъ нея кжщята сж широко разхвърлени по ливадитѣ, които тукъ сж много хубави, особно ако тръгните по направление на рѣката Ли (въ нея, както знаете, е ловилъ риба Исакъ Уолтонъ) *), около мѣстностьта наречена Стретфордъ или Оадфордъ, названия, разбира се, непознати вамъ, макаръ тамъ въ старо врѣме да сж живѣли римляни.

„Непознати на мене, — помислихъ си азъ. — Колко е странно! Азъ, който съмъ видѣлъ, какъ изчезнаха послѣднитѣ жалки останки отъ ливадитѣ, напоявани отъ рѣката Ли, чувамъ сега, че всичката имъ прѣлесть се е повърнала въ още по-голѣма степень“.

Хамондъ продължи:

— Ако тръгните по направление къмъ Темза, ще дойдите до Доковетѣ, създание на деветнайсетия вѣкъ; ний си служимъ съ тѣхъ и досега,

*) Английски писатель отъ XVII вѣкъ, нареченъ „Баща на вждицата“. (Пр.).

макаръ тѣ да не сж толкова отрупани, както по-рано, тъй като ний не допущаме централизацията и при това отдавна напуснахме претенцията да бждемъ всемиренъ пазарь. Около Доковетѣ нѣма много кжщи, пъкъ и по-голѣмата часть отъ тѣхъ не служатъ за постоянно живѣене; хората, които се ползуватъ отъ тѣхъ, пристигатъ и отпжтуватъ, тъй като мѣстностьта тамъ е ниска и влажна. Задъ Доковетѣ къмъ изтокъ и къмъ брѣга се простиратъ равни пасбища, нѣкогашни блата, съ немногобройни градини; и тука постояннитѣ жилища сж много малко, има само стрѣхи и колиби за мжжетѣ, които идватъ да наглеждатъ добитъка. При все това, огромнитѣ купи съ сѣно, мѣркащитѣ се тукъ-тамѣ червени покриви на кжщитѣ, хората, стадата придаватъ на мѣстностьта живописенъ изгледъ, и е много приятно да минешъ на конь въ есененъ слънчевъ день, да се полюбувашъ на рѣката съ плаващитѣ по нея гемии съ платна, да се качишъ на Шутерсхиль и Кентийскитѣ планини *), сетнѣ да се повърнешъ къмъ голѣмото зелено море на Есекскитѣ блата съ високъ небосклонъ, съ далеченъ просторъ, залѣтъ отъ блестящата слънчева свѣтлина. Тамъ има едно мѣсто, което се казва Канигстоунъ, и по-нататъкъ Силвертоунъ **), дѣто ливадитѣ сж най-хубави. Безъ съмнѣние, нѣкога тамъ е имало вертепи и то не отъ най-добритѣ.

Тѣзи названия ми рѣзнаха слуха, но азъ не можехъ да му обясня защо, и попитахъ:

— А какво се намира на южната страна на рѣката?

— Тамъ е сжщото, както и въ Хамерсмитъ, — отвърна той. — Къмъ сѣверъ брѣгътъ пакъ се

*) Аристократически околности на Лондонъ. (Пр.)

**) Мѣсто при Доковетѣ, най-бѣдното и мръсно мѣсто на днешния Лондонъ. (Пр.)

издига и тамъ се намира веселъ и красиво построенъ градъ Хъмпстедъ, съ който отъ нея страна се свършва Лондонъ. На сѣверо-западъ той се свършва съ гора, прѣзъ която сте минали.

Азъ се усмихнахъ.

— Вижъ какво станало съ нѣкогашния Лондонъ, — продумахъ азъ. — Сега ми разправете за другитѣ градове.

Той каза:

— Що се отнася до огромнитѣ мрачни градове, които сѫ служили нѣкога като манифактурни центрове, то тѣ изчезнаха, както и лондонската пустиня отъ тухли и цементъ, само съ тази разлика, прочемъ, че, тъй като тѣ бѣха само „манифактурни“ центрове и търговски пазари, то и слѣди отъ тѣхното сѫществуване сѫ останали по-малко. Огромнитѣ промѣни въ ползуването отъ механическитѣ сили значително облекчи задачата, и може би тѣ биха прѣстанали да сѫществуватъ като центрове, даже ако нашитѣ обичаи не бѣха се измѣнили; но, като се вземе подъ внимание, какво сѫ били тѣ, не би се намѣрило, струва ми се, такава жертва, която ний не бихме се съгласили да принесемъ, за да унищожимъ тѣзи „манифактурни окрѫзи“, както ги казвали. Сега каменнитѣ вѫглища или минерали се добиватъ и изпращатъ на мѣстоназначението съ възможно по-малко мръсотия, тичане и нарушаване спокойствие на мирнитѣ жители. Когато чете човѣкъ за положението на тѣзи окрѫзи въ деветнайсетия вѣкъ, неволно си мисли, че лицата, подъ управлението на които сѫ се намирали, умишлено сѫ стѣснявали, потискали и унищожавали народа, но това не е така; както липсата на образование, за което токушо говорихме, сѫщо и това произлизаше отъ страшната бѣдност. Народътъ трѣбало да се примирява съ всичко и даже да увѣрява, че е доволенъ. Сега у насъ е наредено другояче, и ний не бихме правили онова, което не ни се харесва.

Да се призная, менѣ ми се щѣше да свършимъ съ този въпросъ, който му даваше поводъ да хвали своя вѣкъ, и попитахъ:

— Ами малкитѣ градове? Мисля, че съвсѣмъ сте ги унищожили.

— Не, не, — каза той, — нищо подобно. Напротивъ, тамъ се направиха само нѣколко измѣнения и ний ги обърнахме въ още по-малки градове. Сега тамъ въ самия центъръ има просторъ и зеленина, а тѣхнитѣ прѣдградия, разбира се, се слѣха съ селата. Това сѫ малки градове съ улици, скверове и пазарни площади, и по тѣзи малки градове въ днешно врѣме можемъ да си съставимъ понятие за градоветѣ отъ стария свѣтъ, — думата ми е за по-добритѣ градове.

— Оксфордъ, напримѣръ, — прѣкѫснахъ го азъ;

— Да, — каза той, — мисля, че Оксфордъ е билъ хубавъ градъ даже въ деветнайсетия вѣкъ. Въ днешно врѣме той е интересенъ главно защото въ него сѫ запазени много отъ нѣкогашнитѣ обществени здания, и той е доста хубаво мѣсто, макаръ ний да имаме много такива хубави градове.

— Той още ли служи за центъръ на образованието? — попитахъ азъ.

— Още ли? — повтори той усмихнато. — Да, той пакъ се върна къмъ най добритѣ си традиции, и по това може да заключите, колко той е далечъ отъ онова, което е билъ въ деветнайсетия вѣкъ. Тамъ сега е сѫщинската наука, съ която се занимаватъ заради самата нея, — съ една рѣчь, културъ на науката, а не търговско обучение, както нѣ-

кога. Но вий може би не знаете, че въ деветнайсетия вѣкъ Оксфордъ и неговиятъ по-малко интересенъ събратъ Кембриждъ бѣха станали напълно търговски учрѣждения. Тѣ и двата (особено Оксфордъ) създаваха особена класа отъ паразити, които се зовѣха учени; това бѣха хора много цинични, както и въобще цѣлата така наречена образована класа въ него врѣме, но тѣ докарваха цинизма до виша степень, тъй като се смѣтаха за всезнаещи и всемждри. Богатата срѣдня класа (съ работнишката класа тѣ нѣмаха нищо общо) се отнасяше къмъ тѣхъ съ единъ видъ небрѣжна търпимость, както срѣдневѣковниятъ баронъ се отнасяше къмъ своя шутъ; но трѣба да се каже, че тѣ далечъ не бѣха тъй интересни, както лалитѣ въ старо врѣме, а бѣха въ сжщность най-отекчителнитѣ хора. Смѣеха имъ се, прѣзираха ги, но имъ плащаха. А тѣ само за послѣдното ламтѣха.

Боже мой! — помислихъ си азъ, — колко често историята отхвърля мнѣнието на съврѣменницитѣ. Разбира се, само най-лошитѣ отъ насъ можеха да бждатъ такива. Но азъ трѣбаше да се съглася, че повечето отъ тѣхъ бѣха глупци и користолюбиви. Азъ казахъ съ гласъ повече на себе си, отколкото на Хамонда:

— Нима тѣ можеха да бждатъ по-добри, отколкото вѣкътъ, който ги е създалъ?.

— Имате право, — отвърна той, — но тѣ бѣха много претенциозни.

— Въ какво? — попитахъ азъ усмихнато.

— Вий съвсѣмъ ме уморихте, — каза той усмихнато отъ своя страна. — Ще кажа само, че тѣ бѣха жалки останки на Оксфорда отъ „варварскитѣ срѣдни вѣкове“.

— Да, истина е, — съгласихъ се азъ.

— Слѣдователно, — продължи Хамондъ, — онова, което казахъ за тѣхъ, е два пжти истина. Но питайте по-нататъкъ.

— Ний говорихме за Лондонъ, за манифактурнитѣ окржзи и за проститѣ градове; ами селата?

Хамондъ отговори:

— Трѣба да знаете, че въ края на деветнайсетия вѣкъ селата почти бѣха изчезнали. Тѣ станаха единъ видъ прѣдградия на манифактурнитѣ центрове или сами образуваха нѣщо като малки манифактурни окржзи. Кжщитѣ бѣха оставени на разрушение, дърветата ги сѣчаха, за да изкаратъ нѣколко шилинга, които се плащаха за отсѣченитѣ жалки трупове, постройкитѣ станаха невъзможно лоши и грозни. Работата бѣше малко; а работната заплата все повече спадаше. Всички дребни селски занаяти, които по-рано даваха особна прѣлесть на селския животъ, бѣха забравени. Селскитѣ продукти не стигаха за нуждитѣ на земевладѣлеца. Невѣроятно запустяване и изоставеность царуваха въ полята, които, въпрѣки грубата и недостатъчна обработка въ онова врѣме, все пакъ бѣха добри и плодородни. Имате ли нѣкакво прѣдставление за това?

— Да, чувалъ съмъ, — казахъ азъ; — ами какво стана послѣ?

— Промѣната, — продължи Хамондъ, — настжпи въ началото на нашата епоха и се свърши много скоро. Хората нахлуваха на тълпи въ селата, нахвърляха се върху земята, ако мога тъй да се изразя, като дивъ звѣръ на плячката си; въ много скоро врѣме английскитѣ села станаха повече заселени, отколкото всѣки другъ пжть, като се почне отъ четирнайсетия вѣкъ, и оттогава насамъ все растатъ. Такъвъ напливъ въ селото би

билъ много печаленъ и би докаралъ още по голѣма бѣдность, ако народътъ още се намираше подъ игото на съсловния монополъ. Но при новата наредба скоро се уреди всичко отъ само себе си. Всѣки почна да си избира работа споредъ способноститѣ си, и никой вече не се опитваше да извършва работа, къмъ която не чувствува призвание. Градътъ нахлу въ селото, но завоевателитѣ, подобно воинственитѣ завоеватели въ старо врѣме, се приспособиха къмъ мѣстнитѣ условия на живота и ставаха селски жители; а сетнѣ, когато числото имъ надмина числото на градскитѣ жители, отъ своя страна почнаха да влияятъ на тѣхъ. Разликата между града и селото почна малко по малко да се изглажда, и най-послѣ селото, оживено отъ мисъльта и енергията на градскитѣ жители, създаде този щастливъ спокоенъ, но дѣятеленъ животъ, който ви е сега малко нѣщо познатъ. Ще кажа пакъ, направени бѣха много грѣшки, но ний имахме врѣме да ги поправимъ. Много работа ни се струпа въ началото на нашата епоха. Благодарение грубия възгледъ въ първата половина на двайсетия вѣкъ, когато хората още се плашеха отъ гнета на сиромашията и не можеха да прѣдвидятъ спокойния животъ въ днешно врѣме, външната красота, която ни остави търговскиятъ вѣкъ, биде унищожена. И азъ мисля, че само постепенно, много бавно хората се освободиха отъ оковитѣ, които тѣ сами си налагаха, даже когато станаха свободни. Но колкото и бавно да вървѣше освобождението, то настѫпи най-сетнѣ; и колкото повече се вгледвате въ насъ, толкова по-ясно ще ви стане, че ний сме щастливи; че ний живѣемъ въ красота и не се страхуваме, че ще се изнѣжимъ; че имаме маса работа и съ наслада

я изпълняваме. Какво друго може да се иска отъ живота?

Той помълча малко, като че търсѣше думи, за да изрази мисъльта си. Послѣ каза:

— Така живѣемъ сега. Едно врѣме Англия бѣше малка страна, която се провираше между гори и пустини, съ нѣколко разхвърлени тукъ-тамѣ градове, които служеха като крѣпость на феодалната войска, пазари за народа и центъръ за занаятчиитѣ. Послѣ тя стана страна на огромнитѣ мръсни фабрики и още по-мръсни вертепи, заобиколени съ малки сиромашки села, съсипани отъ стопанитѣ на тия фабрики. Сега тя е градина, дѣто никой не граби и не разрушава, съ необходими жилища, работилници и фабрики, разхвърлени по цѣлата страна. Всичко тука е спретнато, чисто и красиво. Но ний сами бихме се срамували отъ себе си, ако допуснѣхме да се произвеждатъ стоки въ огромни размѣри и не обръщахме внимание на мизерията и разорението. Не, приятельо, женитѣ-домакинки, за които токущо говорихме, биха ни научили тогава, какво трѣба да правимъ.

— Тази страна на вашето обновление, разбира се, е много добра, — забѣлѣзахъ азъ. — Но тъй като азъ искамъ да видя селата, то кажете ми, какъ изглеждатъ тѣ сега, за да ме подготвите малко нѣщо.

— Виждали ли сте, попита той, — нѣкоя хубава картина, която да изобразява село въ края на деветнайсетия вѣкъ? Има запазени такива картини.

— Виждалъ съмъ нѣколко такива картини, — отговорихъ азъ.

— Добрѣ, — каза Хамондъ, — нашитѣ села напомнятъ най-хубавитѣ отъ тѣхъ, съ черкова или събрание за съсѣдитѣ на най-видното мѣсто. Само че върху тѣхъ не лежи печатътъ на мизерията и нѣма живописни развалини, които, да ви кажа право, художницитѣ сж избирали, за да скриятъ своето неумение да изобразятъ хубава архитектура. Такива нѣща не ни се харесватъ, даже ако не изобразяватъ бѣдность. Както хората отъ срѣднитѣ вѣкове, ний обичаме, щото всичко да бжде красиво, опрѣдѣлено, свѣтло и просторно; така обикновено строятъ всички народи, които разбиратъ отъ архитектурно изкуство; тѣ знаятъ, че могатъ да добиятъ онова, което искатъ, и вcovерзематъ отъ природата не най-лошото, а най-хубавото.

— Освѣнъ селата, имате ли други отдѣлни селски кжщи? — попитахъ азъ.

— Да, твърдѣ много, — каза Хамондъ. — Съ изключение на празнитѣ мѣста, горитѣ и пѣсъчнитѣ хълмове (като Хиндхемъ въ Сърей), навсѣкждѣ се виждатъ кжщи. Тамъ, дѣто тѣ сж разхвърлени на по-далечни разстояния, тѣ сж по-голѣми и напомнятъ по-скоро нѣкогашнитѣ котеджи, отколкото нашитѣ обикновени кжщи. Тѣ служатъ за обществена полза, въ такива кжщи може да се събератъ много хора; селскитѣ жители не сж задължени да бждатъ непрѣмѣнно земедѣлци, макаръ понѣкога почти всички се залавятъ за селска работа. Въ тѣзи голѣми селски кжщи се прѣкарва много приятно, тамъ живѣятъ обикновено първитѣ учени въ днешно врѣме, и тамъ се сблъскватъ най-разнообразнитѣ мисли и възгледи, което придава живость и интересъ на цѣлото общество.

— Азъ съмъ малко очуденъ отъ всичко това,

— прѣкжснахъ го азъ; — значи, вашата страна е много заселена?

— Разбира се, — продължи той: — населението е почти толкова, както въ края на деветнайсетия вѣкъ; ний само го разпръснахме, и нищо повече. Наистина, ний помагахме сжщо така за заселване и на други страни, когато ни молѣха за това.

Азъ казахъ:

Още едно нѣщо; струва ми се, че думата „градина“ не подхожда за вашата страна. Вий говорихте за празни мѣста и гори и азъ самъ видѣхъ началото на вашитѣ Мидлсекски и Есекски гори. Защо ви сж нужни тѣ въ вашата „градина“? И нима не намирате, че по този начинъ много земя остава неизползвана?

— Приятелю, — отвърна той, — намъ ни се харесватъ тия кжтчета съ дива природа, ний имаме възможность да прѣкараме безъ тѣхъ и затова ги оставяме необработени. Що се отнася до горитѣ, то градивниятъ материалъ ни е необходимъ, и вѣрвамъ, че нашитѣ синове и синоветѣ на нашитѣ синове ще постжпватъ сжщо така, както и ний. Чувалъ съмъ, че въ миналитѣ врѣмена въ градинитѣ имало скали и храсталакъ, но азъ не обичамъ нищо изкуствено и мога да ви увѣря, че естественитѣ канари въ нашата „градина“ заслужватъ да се видятъ. Идете прѣзъ лѣтото на сѣверъ и вижте Кумберландскитѣ и Вестморландскитѣ скали, — тамъ ще видите, между другото, овчи пасбища, тъй че тия мѣста не сж толкова безполезни, както ви се струва, не по-безполезни отъ топлицитѣ за овощия. Идете и вижте овчитѣ стада по хълмоветѣ между Инглборо и Пенигвентонъ и кажете ми послѣ, намирате ли, че оставяме земята да пропада *даромъ*, защото не я покриваме съ фа-

брики за произвеждане на никому ненужни нѣща, което бѣ главна задача на деветнайсетия вѣкъ.

— Ще гледамъ да мина оттамъ, — казахъ азъ.

— То не е мжчно, — забѣлѣза той.

XI.

За правителството.

— Сега, — почнахъ азъ, — трѣба да ви задамъ нѣколко въпроса, на които ще ви бжде май трудно да отговорите; но не мога да не ви ги задамъ. Каква форма на управление имате вий? Възтържествува ли най-послѣ републиката или прѣдпочетохте диктаторството, съ което, както прѣдказваха мнозина въ деветнайсетия вѣкъ, непрѣмѣнно трѣбало да свърши демокрацията? Послѣдниятъ въпросъ не трѣба да ви се вижда страненъ, щомъ сте прѣвърнали Парламента въ складъ на продукти за торене на полетата. Или, може би, Парламентътъ е прѣмѣстенъ на друго мѣсто?

Старецътъ весело се разсмѣ въ отговоръ на моята усмивка.

— Хайде де, торенето не е толкова лошо нѣщо. Зданието, въ което едно врѣме се криеше основната причина на безплодието, въ днешно врѣме служи като източникъ на плодородието. А сега, драгий гостенино, позволете ми да ви кажа, че би било трудно да поставимъ нашия Парламентъ на едно мѣсто, тъй като нашия парламентъ е цѣлиятъ народъ.

— Не разбирамъ, — казахъ азъ.

— Бѣхъ увѣренъ, че нѣма да разберете. Азъ още повече ще ви поразя, ако ви кажа, че у насъ

съвсѣмъ го нѣма онова, което вий, човѣкъ отъ друга планета, бихте могли да назовете правителство.

— Азъ никакъ не съмъ поразенъ, както мислите, — забѣлѣзахъ му, — азъ познавамъ донѣйдѣ всички форми на управление. Но кажете ми само, какъ се управлявате, и какъ сте дошли до такова положение на нѣщата?

Той отговори:

— Разбира се, ний трѣба да правимъ различни разпореждания относително нашитѣ работи, и не всички, то се знае, сж съгласни съ подробноститѣ на тия разпореждания; но несъмнѣно е само едно: човѣкъ нѣма нужда отъ опрѣдѣлена форма на управление съ армия, флота, полиция, за да го заставишъ да се подчини на волята на мнозинството отъ *равни* нему хора, както не се нуждае отъ него, за да разбере, че съ глава не се пробива каменна стѣна. Искате ли повече обяснения?

— Да, моля ви се, — проговорихъ азъ.

Старецътъ Хамондъ се настани по-удобно въ креслото си и прие доволенъ видъ, което малко нѣщо ме обезпокои; азъ почнахъ да се страхувамъ, да не ме накара да изслушамъ цѣлъ наученъ трактатъ. Въздъхнахъ и се снабдихъ съ търпение. Той почна:

— Струва ми се, добрѣ знаете, каква управителна система е сжществувала въ лошитѣ стари врѣмена.

— Мисля, че зная, — казахъ азъ.

Хамондъ. — Кое съставляваше правителството въ него врѣме? Парламентътъ ли или нѣкоя негова часть?

Азъ. — Не.

X. — Не бѣше ли Парламентътъ, отъ една страна, стражъ за опазване интереситѣ на вишитѣ класи, а отъ друга — за отвличане вниманието на народа, когото гледаха да държатъ въ лъжливото заблуждение, че и той ужъ взема участие въ управлението на своитѣ работи?

Азъ. — Историята ни казва това.

X. — По кой начинъ народътъ би могълъ да взема участие въ управлението на своитѣ собствени дѣла?

Азъ. — Доколкото зная, народътъ понѣкога е заставялъ Парламента да издава законъ, за да легализира вече станалото измѣнение.

X. — Още нѣкакъ?

Азъ.— Никакъ, доколкото ми е извѣстно. Зная, че ако народътъ се опитваше да унищожи *причината* на своитѣ страдания, вмѣсваше се законътъ, казваше, че това било бунтъ, възмущение или нѣщо подобно, и убиваше или измжчваше инициаторитѣ на подобенъ опитъ.

X. — Ако нито парламентътъ, нито народътъ не съставляваха правителстото, то въ какво се състоеше правителството?

Азъ. — Не можете ли ми каза вий това?

X. — Струва ми се, нѣма да бждемъ много далечъ отъ истината, ако кажемъ, че правителството се състоеше отъ сждии, подържани отъ изпълнителната власть, ползуваща се съ грубата сила, която излъганиятъ народъ бѣ далъ на нейно разположение, — тукъ разбирамъ войската, флотата и полицията.

Азъ. — Всѣки разуменъ човѣкъ трѣба да се съгласи съ васъ.

X. — Сега за сждилищата. Дѣйствуваха ли тѣ съгласно духа на врѣмето? Би ли могълъ единъ

бѣденъ човѣкъ да намѣри тамъ защита на своитѣ интереси и на своята личность?

Азъ. — Изтъркана истина е вече, че даже богатитѣ сж гледали на сждебнитѣ процеси като на голѣмо нещастие, дори и при спечелване на дѣлото; а що се отнася до бѣдния, — то е било цѣло чудо, ако нѣкой бѣденъ човѣкъ, който е билъ вече въ примката на сждебния процесъ, да се изплъзне отъ затвора или отъ пълно пропадане.

X. — Изглежда, сине мой, че управлението на сждилищата и полицията, които съставляваха истинското правителство въ деветнайсетия вѣкъ, не е имало голѣмъ успѣхъ даже между народа въ това врѣме, когато е сжществувало още дѣлението на съсловия, когато неравенството и бѣдностьта се провъзгласявали за божествени закони, за необходимо условие на свѣтовното сжществуване.

Азъ. — Така бѣше въ дѣйствителность.

X. — А сега, когато всичко това се измѣни, когато изчезна „правото на собственость“, споредъ което нещастнитѣ хора, хванали нѣколко трохи, отчаено ги стискаха въ ржка и викаха на съсѣдитѣ си: „вий нѣма да получите това“, — сега, когато всичко това изчезна и е толкова забравено, че даже не може човѣкъ да се посмѣе надъ едноврѣмешната глупость, възможно ли би било такова правителство?

Азъ. — Невъзможно.

X.—Да, за щастие. А за какво друго е сжществувало това правителство, ако не за защита на богатия отъ бѣдния, на силния отъ слабия?

Азъ. — Казваха, че длъжность било на правителството да защищава гражданитѣ противъ посегателствата на другитѣ държави.

Х. — Така казваха; но нима можеше да се вѣрва това? Напримѣръ английското правителство защищило ли е английскитѣ граждани отъ Франция?

Азъ. — Така казватъ.

Х. — Значи, ако французитѣ нападнѣха Англия и я завладѣеха, тѣ не биха ли позволили на английскитѣ работници да живѣятъ добрѣ?

Азъ (смѣейки се). — Доколкото ми е извѣстно, английскитѣ господари на английскитѣ работници сж се стремили къмъ едно нѣщо: колкото е възможно да отнематъ благосъстоянието на работницитѣ, тъй като това сж искали само за себе си.

Х. — Но ако французитѣ завладѣеха Англия, можеха ли да отнематъ още нѣщо отъ английския народъ?

А. — Не вѣрвамъ; тогава английскиятъ работникъ би умрѣлъ отъ изтощяване, и въ такъвъ случай това завладяване би съсипало и Франция, все едно — както отъ липса на храна би измрѣлъ добитъкътъ. Така че на английскиятъ *работникъ* не е могло да стане по-злѣ отъ това завоевание: френскитѣ завоеватели не биха могли да вееxматъ отъ тѣхъ повече, отколкото сж вземали английскитѣ господари.

Х. — Това е истина; и така претенцията на правителството, че защищава бѣдния (т. е. полезния) народъ отъ другитѣ държави, се свежда до нула. И това е много ясно; ний вече видѣхме, че главната функция на това правителство е била защитата на богатитѣ противъ бѣднитѣ. Но правителството е защитявало, може би, богатитѣ срѣщу другитѣ държави?

Азъ. — Азъ никой пжть не съмъ чувалъ, щото богатитѣ да сж имали нужда отъ защита; казватъ, че даже когато между отдѣлнитѣ нации е имало война, богатитѣ хора отъ двѣтѣ нации постарому сж водили отношения помежду си и даже си продавали едни на други оржжията, съ които убивали тѣхнитѣ съотечественици.

Х. — Накъсо казано, всичко се свежда къмъ сжщото. Правителството, пазейки собственостьта съ помощьта на сждилища и защитявайки гражданитѣ отъ другитѣ държави посрѣдствомъ войната или съ заплашване чрѣзъ война, е съсипвало народното благосъстояние.

Азъ. — Не мога да отрека това.

Х. — Слѣдователно, правителството въ дѣйствителность е сжществувало само за разрушение на народното благосъстояние, нали?

Азъ. — Изглежда, че е тъй. Но при все това...

Х. — Разбирате ли вий послѣдствията отъ този фактъ?

Азъ. — Мисля, че разбирамъ. Но все пакъ кажете ми ги.

Х. — Ако правителството е разрушавало благосъстоянието, то страната би трѣбало да е бѣдна, нали?

Азъ. — Да, разбира се.

Х. — И всрѣдъ тази бѣднотия хората, заради които е сжществувало правителството, искаха да бждатъ богати по какъвто и да било начинъ нали?

Азъ. — Да, така е било.

Х. — Какво *трѣба* да се случи, ако въ една бѣдна страна шепа хора се стремятъ да бждатъ богати за смѣтка на другитѣ?

Азъ. — Неизказана бѣдность за другитѣ. Значи, причината за сиромашията е било правителството, за което говоримъ?

Х. — Не, би било не съвсѣмъ право да се твърди това. Самото правителство бѣ естествено

слѣдствие на безгрижната, безцѣлна тирания на врѣмето; то служеше само за механическо орждие на тиранията. Сега, когато тиранията се свърши, нѣма вече нужда отъ нейното орждие; ний не можехме вече да си служимъ съ него, когато станахме свободни. Тъй че въ вашия смисълъ на думата ний нѣмаме правителство. Разбрахте ли ме сега?

Азъ. — Да, разбрахъ. Но азъ бихъ желалъ да ви попитамъ още, какъ вий, свободнитѣ хора, управлявате вашитѣ работи?

Х. — Много ми е драго. Питайте.

XII.

За организацията на живота.

— Можете ли ми дà извѣстно понятие за управлението, което, както казвате, било замѣнило правителството? — попитахъ азъ.

— Съсѣде, — отговори той, — макаръ ний много да упростихме живота сравнително съ онова, каквото той бѣ едно врѣме, и го освободихме отъ разни услодности и лъжливи потрѣби, които задаваха толкова грижи на нашитѣ праотци, но все пакъ той е твърдѣ сложенъ, за да мога съ думи да ви опозная съ подробноститѣ на неговата организация; вий ще поживѣете съ насъ и сами ще видите. Право да ви кажа, по-лесно ми е да ви разправя, какво ний не правимъ, отколкото какво правимъ.

— О, да.

— Така вий ще получите извѣстно понятие, — продължи той. — Ний живѣемъ при сегашнитѣ условия горѣ-долу отъ вѣкъ и половина; традиционнитѣ и жизнени привички вече сж закрѣпнали

у насъ, а заедно съ това яви се и привичката да дѣйствуваме за благото на всички. Намъ не ни е мжчно да живѣемъ безъ взаименъ грабежъ. За насъ би било по-трудно да почнемъ да се грабимъ единъ други, отколкото да се въздържаме отъ крамоли и грабежъ. Ето главната основа на нашия животъ и на нашето щастие.

— Докато едно врѣме бѣ трудно да се живѣе безъ крамоли и грабежъ, — забѣлѣзахъ азъ, — това ли искате да кажете, като говорите за отрицателнитѣ достойнства на вашитѣ нови условия?

— Да, — каза той, — толкова трудно бѣ това, щото ония, които постжпваха винаги добрѣ къмъ своитѣ ближни, се провъзгласяваха за светци и герои, и къмъ тѣхъ се отнасяха съ най-голѣмо благоговѣние.

— Приживѣ ли? — попитахъ азъ.

— Не, — отговори той, — слѣдъ смъртьта имъ

— Но, да се повърнемъ къмъ сегашното, — продължихъ азъ, — мисля, вий не искате да кажете, че тия другарски отношения никога не се нарушаватъ, нали?

— Не, — каза Хамондъ, — но когато се случватъ тия нарушения, то всички, — и самитѣ нарушители, и другитѣ хора, — ги смѣтатъ за нѣщо такова, каквото тѣ въ дѣйствителность и сж: грѣшка на другари, а не постоянни постжпки на хора, поставени въ враждебни отношения къмъ обществото

— Разбирамъ, — казахъ азъ, — вий искате да кажете, че у васъ нѣма прѣстжпници.

— Какъ може да ги има, — отговори той, — когато ний нѣмаме богаташка класа, която да възпитава врагове на държавния строй чрѣзъ неговитѣ несправедливости.

— Отъ по-прѣдишнитѣ ви думи азъ разбрахъ, че вий нѣмате граждански закони, — попитахъ го. — Вѣрно ли е това?

— Тѣ изчезнаха отъ само себе си, приятелю, — отговори той. — Както казахъ по-рано, гражданскитѣ сѫдилища сѫществуваха за защита на частната собственость, и, разбира се, никой нѣма да твърди, че съ груба сила могатъ се накара хората да се отнасятъ добрѣ едни къмъ други. Когато частната собственость биде унищожена, то и законитѣ, и всички създадени отъ тѣхъ прѣстѫпления изчезнаха отъ само себе си. „Не кради" сега би могло да се промѣни така: „Работи, за да живѣешъ щастливо“. Кому е притрѣбало да нарушава тази заповѣдь съ насилие?

— Добрѣ, — продължихъ азъ, — разбирамъ и се съгласявамъ. Ами прѣстѫпленията противъ личностьта? Нима за тѣхъ (нали казвате, че тѣ се случватъ) не сѫ нужни углавни закони?

Той каза:

— Въ вашия смисълъ на думата у насъ нѣма углавни закони. Нека се вгледаме по-внимателно въ този въпросъ и да видимъ, кое даваше поводъ за прѣстѫпление противъ личностьта. Повечето пѫти тѣ бѣха слѣдствие на законитѣ за частната собственость, които позволяваха да се задоволяватъ естественитѣ желания само на нѣколцина привилегирани хора и подчиняваха всички къмъ принудена външна сдържаность. *Тази* причина на прѣстѫпленията противъ личностьта изчезна. Подобни прѣстѫпления ставаха още отъ изкуствено извратяване на половата страсть, което прдизвикваше себелюбива ревность и други подобни недостойни чувства. Сега, ако се вгледате по-внимателно въ всичко това, вий ще видите, че въ

основата лежеше повечето пѫти убѣждението (създадено отъ закона), че жената е собственость на мѫжа, билъ той нейнъ мѫжъ, баща, братъ или други нѣкой. *Това* убѣждение изчезна, както и много други странни прѣдставления, напримѣръ „падането“ на жената, ако тя е послушала естественитѣ си желания: условни понятия, създадени несъмнѣно отъ законитѣ за частната собственость. Една отъ причинитѣ за подобни прѣстѫпления бѣ и сѣмейната тирания, която служеше за сюжетъ на много повѣсти и разкази по онова врѣме и сѫщо така бѣ слѣдствие на законитѣ за частната собственость. Сега всичко това сѫщо изчезна, и сѣмейството у насъ почива не върху принудителния съюзъ, установенъ отъ закона или отъ обществото, а върху свободния съюзъ на взаимната любовь и уважение, при което всѣки неговъ членъ — и мѫжътъ, и жената еднакво — е напълно свободенъ въ своитѣ постѫпки. Сетнѣ нашитѣ понятия за честь и обществено уважение не сѫ както едноврѣмешнитѣ, само единъ пѫть къмъ славата има у насъ: дѣйствуване за благото на съсѣдитѣ; и надявамъ си, че това никога нѣма да се измѣни. Всѣки човѣкъ може да развива своитѣ способности както си ще и всички сѫ готови да му помагатъ. Ний сме се отървали отъ злобната завись, която поетитѣ не безъ основание сѫ поставяли винаги редомъ съ умразата; колко страдания и колко ядове сѫ причинявали тѣ, като сѫ докарвали сприхавитѣ и страститѣ, — съ други думи казано, енергичнитѣ и активнитѣ хора, — до прѣстѫпление.

Азъ се разсмѣхъ и казахъ:

— Слѣдователно, вий се отказвате сега отъ вашитѣ думи и твърдите, че у васъ не ставатъ прѣстѫпления.

— Не, — отговори той, — не се отказвамъ; има такива случаи, както ви казахъ. Горещата кръвь кипва понѣкога. Нѣкой ударя другиго, който му повръща удара, и въ резултатъ се получава човѣкоубийство, — разбира се, въ най-лошия случай. Какво отъ това? Нима другитѣ сѫ длъжни да постѫпватъ още по-лошо? Нима ний можемъ да прѣположимъ, че убитиятъ човѣкъ вика за отмъщение, когато знаемъ, че ако бѣ само раненъ, той би простилъ своя докачитель, слѣдъ като прѣтегли хладнокръвно всички обстоятелства? Или пъкъ смъртьта на убиеца може ли да повърне живота на убития и да поправи нещастието, което неговата загуба е причинила?

— Така е, — забѣлѣзахъ азъ, — но помислете си, нима не сѫ нужни наказания за запазване на обществената безопасность?

— Ехъ, че го олучихте, съсѣде! — каза старецътъ съ извѣстно тържесто. — Какво друго сѫ били тѣзи наказания, ако не изразъ на страха отъ страна на хората, които съ такава мѫдрость сѫ разсѫждавали за тѣхъ и съ такава безразсѫдство сѫ се ползвали отъ тѣхъ; и тѣ трѣбаше да се боятъ, щомъ тѣ, т. е. управницитѣ на обществото, сѫ живѣли като вѫоржженъ отредъ въ неприятелска страна. Но ние живѣемъ между приятели, ний не се боимъ и нѣма защо да прибѣгваме до наказания. Ако отъ страхъ, че нѣкой пѫть може да се убие човѣкъ отъ случаенъ тежъкъ ударъ, извършвахме тържествено и законно човѣкоубийство, ний ще бѫдемъ общество отъ жестоки страхливци. Не сте ли съгласни съ мене, съсѣде?

— Да, съгласенъ съмъ, ако се погледне на работата откъмъ тази страна, — казахъ азъ.

— Все трѣбва да знаете, — продължи старецътъ, — че когато се извършва нѣкое насилие, то който го върши дава всѣкакъ удовлетворение и не се отказва отъ него. Но помислете си, може ли убиването или жестокото наказание на единъ човѣкъ, който врѣменно е изпадналъ въ ярость или въ безумие, да даде нѣкакво удовлетворение на обществото? Това би било само нова несправедливость.

— Но да прѣдположимъ, — казахъ азъ, — че човѣкъ има наклонностьта да убива, че напримѣръ всѣка година той убива по едного.

— Това е невъзможно, — отговори той. — Въ едно общество, дѣто нѣма какво да се мисли за избѣгване отъ наказание или за възтържествуване надъ закона, слѣдъ прѣстѫплението непрѣмѣнно настѫпва гризене на съвѣстьта.

— Е, ами по-дребнитѣ прояви на яростьта, — продължихъ азъ, — какъ се отнасяте вий къмъ тѣхъ? Досега думата ни бѣ само за голѣми трагедии.

Хамондъ каза:

— Ако човѣкътъ, който е постѫпилъ лошо, не е боленъ или лудъ (а въ такъвъ случай той трѣба да бѫде отстраненъ, докато прѣмине лудостьта или болестьта му), то слѣдъ своята простѫпка той трѣба да чувствува страдание и самоунижение. И обществото би му дало да разбере това, ако той излѣзеше толкова тѫпъ, че самъ да не чувствува нищо; и пакъ би послѣдвало нѣкакво изкупление — напримѣръ, открито проявление на своето страдание и унижение. Нима е толкова трудно да се каже: „моля ви, простете ме, съсѣде“? — Да, понѣкога това е трудно, — толкозъ по-добрѣ.

— Мислите, че това е достатъчно ли? — попитахъ азъ.

— Да, — отговори той, — даже нѣщо повече: това е всичко, което ний *можемъ* да направимъ. Ако вземемъ да мжчимъ човѣка, неговото страдание ще прѣмине въ ядосване, а чувството на самоунижение, възбудено въ него отъ простжпката му, ще се прѣвърне въ негодуване противъ *насъ* зарадъ несправедливото ни отнасяне къмъ него. Той е получилъ законно възмездие и може съвършенно спокойно „да върви и да грѣши отново". Защо да дѣйствуваме тъй глупаво? Спомнете си, че Исусъ е унищожилъ законното възмездие, като е казалъ: „Върви и не грѣши вече". Въ едно общество на напълно равни помежду си хора никой не би поелъ върху себе си ролята на палачъ или на тъмничарь, но мнозина ще се съгласятъ да изпълняватъ длъжноститѣ на милосърдна сестра или на лѣкарь.

— Значи, — забѣлѣзахъ азъ, — вий гледате на прѣстжплението като на спазматично заболяване, което не се нуждае отъ граждански законникъ?

— Почти така, — каза той, — а ний сме народъ здравъ, както ви казахъ, и *подобни* заболявания не ни тревожатъ особено.

— И така, вий нѣмате нито углавни, нито граждански закони. Но пъкъ трѣба да имате търговски уставъ, регламентация, тъй да се каже, за размѣната на стокитѣ, — нали размѣна става у васъ, макаръ и да нѣма частна собственость.

Той рече:

— Размѣна направо между отдѣлнитѣ личности у насъ нѣма, както сте видѣли днеска въ дюкеня; търговски регламентации, разбира се, има; тѣ се измѣнятъ споредъ обстоятелствата и се основаватъ на обичая. Тъй като това е работа на взаимно съглашение, и никой не протестира, то ний

не вземаме никакви мѣрки, за да ги направимъ задължителни; ето защо не ги казвамъ законни. Споредъ закона, слѣдъ постановлението на сжда винаги идва изпълнение на присждата и нѣкой трѣба да страда. Когато гледамъ единъ сждия да заседава, прѣзъ него виждамъ ясно като прѣзъ стъкло полицейски, който води въ затвора нѣкого, и войникъ, който го убива. Би прокопсалъ нашиятъ пазарь при такива безумни наредби, нали?

— Несъмнѣно, — казахъ азъ, — такива наредби обръщатъ пазаря въ единъ видъ бойно поле, дѣто мнозинството страда сжщо тъй, както се страда отъ куршумъ и щикъ. А доколкото съмъ можалъ да забѣлѣжа, азъ виждамъ, че вашата търговия, и едра, и дребна, май че е едно отъ най-приятнитѣ занятия.

— Имате право, съсѣде, — каза той. — Макаръ мнозина отъ насъ, речи го повечето, би били найнещастнитѣ хора, ако не се занимаваха съ производство на стоки, — които въ тѣхнитѣ ржцѣ достигатъ съвършенство, — но все пакъ мнозина като господаритѣ, за които споменахъ, намиратъ наслада въ работитѣ по администрацията и организацията, — да се изразя съ тия голѣми думи. Думата ми е за ония лица, които обичатъ реда, избѣгватъ излишни харчове и не оставятъ да пропадне нито игла. Тия хора сж сжщо така доволни отъ своята дѣйность, толкова повече че иматъ работа съ дѣйствителнитѣ факти, а не прѣкарватъ врѣмето си само въ парични смѣтки, за да узнаятъ, каква печалба ще имъ се падне отъ налога върху полезнитѣ хора, което бѣ главната грижа на едноврѣмешнитѣ комерсанти. Е, какво има да ме питате още?

XIII.

За политиката

Попитахъ:

— Какъ стои политиката у васъ?

Хамондъ отговори засмѣно:

— Драго ми е, дѣто именно *на мене* задавате този въпросъ: увѣренъ съмъ, че всѣки други на мое мѣсто би ви накаралъ да обясните, какво значи това, и би ви уморилъ съ разпитване. Наистина, азъ мисля, че освѣнъ мене въ цѣла Англия не ще се намѣри нито единъ човѣкъ, който да разбере, какво го питате; а тъй като азъ го разбирамъ, то ще ви отговоря накъсо, като кажа, че политиката у насъ се намира въ прѣкрасно положение, тъй като съвсѣмъ я нѣма. Ако нѣкой пжть поискате да напишете книга за нашия разговоръ, то помѣстете това въ отдѣлна глава.

XIV.

Какъ се управляватъ дѣлата?

Казахъ:

— Въ какви отношения сте съ другитѣ нации?

— Не искамъ да се преструвамъ, че не знамъ, какво ме питате, — отговори той, — но трѣба да ви кажа, че системата на съперничество и на вражда между нациитѣ, която играеше такава роля при „правителствата“ на цивилизувания свѣтъ, изчезна заедно съ общественото неравенство.

— И не стана ли животътъ по-отекчителенъ отъ това?

— Защо? — попита старецътъ.

— Ами че нали се прѣмахнаха националнитѣ различия? — казахъ азъ.

— Глупости — възрази той малко ядосанъ. — Прѣскочете задъ канала и вижте. Вий ще намѣрите голѣмо разнообразие: пейзажъ, постройки, трапеза, развлечение — всичко е различно. Женитѣ и мжжетѣ се отличаватъ отъ нашитѣ както по вънкашность, така и по мисли, а костюмътъ е много по-разнообразенъ, отколкото въ търговския периодъ. И какъ може да се увеличи разнообразието или да се прѣмахне отекчителната монотонность, ако насила се съединятъ нѣколко сѣмейства или племена — често пжти разнородни и враждуващи помежду си — въ изкуствени механически групи, ако тѣ се нарекатъ нации и всѣкакъ се възбужда тѣхниятъ патриотизъмъ, съ други думи — тѣхнитѣ глупави и завистливи прѣдразсждаци?

— Разбира се, че не може, — потвърдихъ азъ.

— Съвършенно вѣрно, — весело продължи Хамондъ: — вий лесно ще разберете, че сега, когато се избавихме отъ това безумие, за насъ е ясно, че различието между племената може да бжде много полезно и приятно и да не възбужда желание непрѣмѣнно да си врѣдятъ едно на друго: ний всички работимъ надъ една задача и правимъ всичко, що можемъ. И трѣба да ви кажа, че ако и да има караници и недоразумения, тѣ рѣдко ставатъ между хора отъ различни нации, а тъй като безсмислицитѣ сега сж по-малко, тѣ скоро се прѣкратяватъ.

— Добрѣ, — казахъ азъ, — това относително политиката; е, ами различнитѣ мнѣния въ една и сжща община. — или ще кажете, че тамъ нѣма различие ли?

— Не, съвсѣмъ не, — отговори той малко нѣщо сърдито, — но азъ ще кажа, че различнитѣ мнѣния по дѣйствителнитѣ и важни факти не трѣ-

ба да кристализиратъ хората въ винаги враждуващи помежду си партии съ различни теории относително сътворението на вселената и свѣтовния прогресъ. Нима политиката бѣше нѣщо друго?

— Не знамъ, — отвърнахъ му, — азъ не съмъ съвсѣмъ на това мнѣние.

Той продължи:

— Азъ твърдя, съсѣде, че тѣ само *претендираха*, че има сериозно различие въ мнѣнията имъ, а ако въ дѣйствителность бѣ така, тѣ не би могли да подържатъ помежду си обикновенитѣ житейски сношения: заедно да ядатъ, заедно да търгуватъ, да играятъ, да мамятъ другитѣ, а би трѣбало винаги да водятъ борба помежду си, но това никакъ не имъ се харесваше. Прѣдставителитѣ на политиката имаха за задача, чрѣзъ измама или сила да накаратъ обществото да плаща разкошния животъ и блѣскавитѣ развличения на една малка клика отъ честолюбиви хора. И затова бѣ съвършенно достатъчно да изказватъ *претенция*, че има различие въ мнѣнията, а съ всѣка постѫпка въ своя животъ да го отричатъ. Но намъ за какво ни е притрѣбало всичко това?

Азъ казахъ:

— Разбира се, че вамъ това не ви трѣба. Но страхъ ме е . . . съ една рѣчь, чувалъ съмъ, че политическиятъ раздоръ е билъ естествено слѣдствие на човѣшката природа.

— Човѣшката природа ли! — ядосано викна старецътъ. — Каква човѣшка природа? Човѣшката природа на просецитѣ, робитѣ, робовладѣлцитѣ ли или човѣшката пророда на здравитѣ, свободнитѣ хора? Коя отъ тѣхъ? Хайде кажете ми, коя!

— Азъ мисля, че между хората, споредъ обстоятелствата, трѣба да се пораждатъ разногласия по тѣхния начинъ на дѣйствие.

— Непрѣмѣнно, и азъ така мисля, — каза той. — Опитътъ ни казва това. И между насъ се появяватъ разногласия по поводъ на различни работи и видни събития, но тѣ не раздѣлятъ хората завинаги на различни партии. Като правило, непосрѣдствениятъ резултатъ показва, чие мнѣние по дадения въпросъ е било право; това е работа на реалния животъ, а не на отвлеченото умозаключение. Разбира се напримѣръ, че една политическа партия не може да подигне споръ по въпроса, кога да се почне коситбата въ нѣкоя мѣстность, тази седмица ли или другата, когато всички искатъ да я започнатъ слѣдъ една седмица и когато всѣки може самъ да иде на полето и да се убѣди, готова ли е трѣвата за косене или не.

— И, доколкото зная, всички разногласия вий разрѣшавате съ мнозинство?

— Разбира се, — отговори той, — какъ другояче да ги рѣшаваме? Видите ли, въ по-личнитѣ въпроси, които нѣматъ връзка съ общественото благосъстояние — какъ да се облича човѣкъ, както да чете или да пише и тъй нататъкъ — не може да има разногласия, и всѣки постѫпва както си ще. Но когато работата е отъ общественъ интересъ, засѣга цѣлата община и така или иначе всѣки отдѣленъ нейнъ членъ, то рѣшението на мнозинството трѣба да има сила, стига малцинството да не грабне орѫжието, за да докаже чрѣзъ насилие, че то съставлява истинското, силното мнозинство; но това не може да се случи въ едно общество на равни и свободни хора, тъй като въ такива общини видимото мнозинство е именно истинското мнозинство, и всички знаятъ това много

хубаво, както казахъ по-рано, за да в診ематъ да противодѣйствуватъ отъ упоритость; толкова повече че тѣ винаги иматъ възможностьта да си изкажатъ възгледа по въпроса.

— Какъ става това? — попитахъ азъ.

— Да вземемъ нѣкоя единица на нашето управление, — продължи той, — общината, кварталътъ или енорията (ний сме спазили и тритѣ тия названия, и различието помежду имъ сега е много малко, макаръ едно врѣме то да бѣше много голѣмо). Въ нѣкой окрѫгъ, както бихте казали вий, съсѣдитѣ намислятъ да създадатъ или да унищожатъ нѣщо: да построятъ ново градско събрание или да съборятъ ненужнитѣ кѫщи; или намѣсто стария желѣзенъ мостъ да съзидатъ новъ каменenъ, — въ този случай трѣба и да се събаря, и да се гради. Ето че на слѣдния митингъ на съсѣдитѣ или на сбора, както казваме сега, като употрѣбяваме една стара дума, единъ отъ съсѣдитѣ прѣдлага промѣна, и ако всички сѫ съгласни съ него, то, разбира се, никакви разисквания не ставатъ, белки само по подробноститѣ. Сѫщо така, ако никой не е съгласенъ съ прѣдложението, никой не го „подържа", както казватъ обикновено, — то въпросътъ се отлага за извѣстно врѣме; но между разумнитѣ хора това се случва рѣдко, тъй като обикновено прѣдложительтъ прѣдварително се споразумява съ другитѣ. Но да кажемъ, че въпросътъ е поставенъ и се подържа отъ другитѣ, ала нѣколцина отъ съсѣдитѣ не сѫ съгласни; смѣтатъ напримѣръ, че грозниятъ желѣзенъ мостъ е още достатъчно хубавъ и не искатъ да се трудятъ за построяването на новъ, — въ такъвзи случай не се гласува и окончателното разглеждане на въпроса се оставя за идното събрание. Въ това врѣме се изтъкватъ аргументитѣ pro и contra, много отъ тѣхъ се напечатватъ, така че всѣки се опознава съ работата и, когато настѫпи новото събрание, започва се правилно разглеждане на въпроса, а слѣдъ това и гласуване съ дигане на рѫка. Ако *за* и *противъ* се изкажатъ почти еднакво гласове, то разглеждането на въпроса се отлага втори пѫть; пъкъ ако мнозинството е *за*, то на малцинството се прѣдлага да се присъедини къмъ неговото мнѣние, което то и прави повечето пѫти. Откаже ли се да направи това, въпросътъ се разглежда трети пѫть, и ако прѣзъ това врѣме малцинството не се увеличава, то винаги отстѫпва; доколкото помня, има едно наполовина забравено правило, споредъ което тѣ могатъ да искатъ по-нататъшно разглеждане на въпроса; но, както казахъ, тѣ винаги отстѫпватъ, не защото смѣтатъ своето мнѣние за погрѣшно, но защото не могатъ да убѣдятъ обществото и да го накаратъ да го приеме.

— Много добрѣ, — намѣсихъ се азъ. — Но какво правятъ, ако разногласието се продължава?

— Съгласно правилото, въ такъвъ случай въпросътъ трѣба да се изостави и мнозинството си спазва статуквото. Но трѣба да ви кажа, че въ дѣйствителность малцинството рѣдко прибѣгва до това правило, а повечето пѫти свършва съ приятелско съгласие.

— Знаете ли що, — забѣлѣзахъ азъ, — всичко това много напомня демокрацията, а казваха, че демокрацията се намирала при послѣдно издихание още прѣди много, много години.

Очитѣ на стареца свѣтнаха.

— Съгласенъ съмъ, че нашето постѫпване може би е малко поустарѣло. Но какво да се пра-

ви? Ний не можемъ да позволимъ *на нѣкого си* да кара общината да дѣйствува споредъ неговото мнѣние, тъй като очевидно е, че това не може да се разрѣши на *всички*. Какво тогава да се прави?

— Не знамъ,—отговорихъ азъ.

Той каза:

— Доколкото разбирамъ, тука може да има само слѣднитѣ алтернативи. Първо, ний бихме избрали или създали виша класа хора, способни да разсжждаватъ по всички въпроси, безъ да се съвѣтватъ съ съсѣдитѣ; накъсо казано, ний бихме създали за себе си онова, което се казва умствена аристокрация; или, второ, за опазване свободата на индувидуалностьта, ний пакъ би трѣбало да се повърнемъ къмъ частната собственость и отново да имаме роби и робовладѣлци. Какво ще кажете за тия два способа?

— Но, може би,—забѣлѣзахъ азъ,—би се намѣрилъ и трети способъ, а именно: всѣки човѣкъ да бжде напълно независимъ отъ другитѣ, така тиранията на обществото би била унищожена.

Той ме изгледа втрѣнчено и сетнѣ весело се разсмѣ съ високъ гласъ; да си призная, и азъ се присъединихъ къмъ него. Слѣдъ като се успокои, той поклати утвърдително глава и каза: Да, да, азъ съмъ напълно съгласенъ съ васъ, — ний именно така правимъ.

— Наистина, малцинството у васъ не страда, —продължихъ азъ. — Да вземемъ напримѣръ постройката на моста; никой не е дълженъ да работи по нея, ако не е билъ съгласенъ да се строи. Поне така азъ мисля.

Хамондъ се усмихна и рече:

— Силно е казано; но всичко това е гледището на човѣкъ отъ друга пленета. Ако нѣкой,

който принадлежи къмъ малцинството, смѣтне, че сж го оскърбили, то отказътъ да вземе участие въ постройката на моста може да му послужи за облекчение. Но, драгий ми съсѣде, това нѣма да изцѣри раната, която му е нанесла „тиранията на мнозинството“, тъй като всѣка обществена работа трѣба да бжде или полезна, или врѣдна за всѣки членъ на обществото. Човѣкъ ще има полза отъ моста, ако той излѣзе хубавъ, и врѣда, ако излѣзе лошъ, независимо отъ това, вложи ли той своя трудъ или не; а на строителитѣ човѣкътъ въ всѣки случай ще бжде полезенъ съ своята работа, каквото и да стане. Струва ми се, нищо друго не му остава, освѣнъ удоволствието да каже: „Нали ви думахъ“, ако постройката излѣзе несполучлива и му врѣди,— или да страда мълчаливо, ако мостътъ излѣзе сполучливъ. Нашиятъ комунизъмъ е ужасно деспотиченъ, нали? Често плашеха народа едно врѣме, когато, нали знаете, на всѣки ситъ, доволенъ човѣкъ се падаха хиляди умиращи отъ гладъ. Що се отнася до насъ, ний сме сити и щастливи при тази тирания—тиранията, която май и съ микроскопъ не може да се съзре. Не се безпокойте, приятелю, ний нѣма да търсимъ поводъ за вълнение, наричайки нашия миренъ, доволенъ, щастливъ животъ съ лоши имена, истинското значение на които вече сме забравили.

Той се замисли и каза:

— Имате ли още да ме питате нѣщо, драгий гостенино? Почти цѣлата сутрина мина съ моето дърдорение.

Сѣтарин

XV.

Върху липсата на подбудителни причини за работене въ комунистическото общество.

— Да, — отговорихъ му азъ. — Всѣка минута очаквамъ Клара и Дика; но може би ще има още врѣме да ви задамъ единъ-два въпроса.

— Питайте, драгий съсѣде, питайте, — каза стариятъ Хамондъ. — Колкото повече ме разпитвате, толкова по-голѣмо удоволствие ми доставяте; въ всѣки случай, даже ако тѣ дойдатъ и ме зававарятъ въ срѣдата на моя отговоръ, то трѣба да седатъ мирно и да се преструватъ, че слушатъ, докато свърша. Това нѣма да имъ бѫде тежко; напротивъ, тѣ ще бѫдатъ щастливи да седатъ заедно и да чувствуватъ своята близость.

Азъ се усмихнахъ, както се слѣдваше, и почнахъ:

— Добрѣ, азъ ще говоря и ще се престоря, че не ги забѣлѣзвамъ, когато тѣ влѣзятъ. Ето що искахъ да ви попитамъ: какъ карате хората да работятъ, когато нѣмате никакво възнаграждение, и, главно, какъ ги карате да работятъ толкова ревностно?

— Нѣмаме възнаграждение за работата ли? — попита строго Хамондъ. — Възнаграждение за работата е *животътъ*. Нима не стига това?

— Но вий нѣмате възнаграждение за особно хубавата работа, — продумахъ азъ.

— Най-голѣма награда е творчеството, — каза той, — Награда, съ която самъ Богъ се задоволява както казваха едно врѣме. Ако вий искате награда за удоволствието да творите, то скоро ще чуете, че нѣкой ще поиска заплата за раждане на дѣца.

— Но, — забѣлѣзахъ азъ, — въ деветнайсетия вѣкъ стремежътъ да произвежда човѣкъ дѣца се смѣташе за естественъ и сѫщо тъй естествено се смѣташе стремлението да не работи.

— Да, да, — отговори той, — познатъ ми е този едноврѣмешенъ възгледъ — съвършенно невѣренъ, споредъ насъ, съвършенно безсмисленъ. Фурье, комуто всички се присмиваха, гледаше поправо на тази работа.

— Защо смѣтате това мнѣние за безсмислено? — попитахъ азъ.

Той каза:

— Защото то прѣдполага, че всѣка работа причинява страдание; а ний сме толкова далече отъ подобенъ възгледъ, че, макаръ и да не можемъ се оплака отъ липса на благосъстояние, както сте забѣлѣзали, но често пѫти се страхуваме, да не би да настане день, когато работата ще бѫде недостатъчна. Ний се боимъ да се не лишимъ отъ удоволствие, а не отъ страдание.

— Да, — продумахъ азъ, — забѣлѣзалъ съмъ това, та и по него искахъ да ви разпитамъ. Но засега кажете ми, какво разбирате, когато говорите за удоволствието, което работата ви доставя?

— Това, че всѣка работа днесъ е приятна, тъй като тя се извършва отъ чувството на честь и отъ желанието да се увеличи общественото благосъстояние, което винаги докарва радостно възбуждане, даже когато работата не е особно занимателна, — донѣйдѣ защото тя се е обърнала въ приятна *привичка* даже тогава, когато се извършва механически, както бихте казали вий, и, най-сетнѣ, главно защото (а по-голѣмата часть отъ нашата работа е именно такава) самата работа доставя

съзнателна, чувствена наслада, тя се извършва у насъ отъ художници.

— Разбирамъ, — казахъ азъ. — Можете ли ми каза сега, какъ сте дошли до такива щастливи условия? Откровено да си кажа, тази промѣна въ жизненитѣ условия на стария свѣтъ ми се вижда повелика и по-важна отъ всички други промѣни, за които сте ми разправяли, като напримѣръ за прѣстжпленията, политиката, собственостьта, брака.

— Имате право, — отговори той. — Може да се каже дори, че само благодарение на тази промѣна сж се извършили и всички други. Каква задача имаше революцията? Разбира се, да направи хората щастливи. Революцията изпълни своята задача, и съ какво друго трѣбаше да се занимае контра-революцията, ако не съ уреждане на народното щастие? Нима можеше да се очаква спокойствие и миръ отъ нещастието? Съ сжщото основание би могло да се очаква трънето да родятъ грозде. А безъ всѣкидневенъ приятенъ трудъ щастието е невъзможно!

— Неоспорима истина, — казахъ азъ: менѣ ми се струваше, че старецътъ почва да изпада въ проповѣднишки тонъ. — Но отговорете ми на въпроса: какъ така вий достигнахте това щастие?

— Съ малко думи казано, — отговори той, — ний унищожихме всѣко изкуствено принуждение и прѣдоставихме на всѣки човѣкъ свободата да прави каквото си иска; при това ний се погрижихме да узнаемъ, отъ каква работа имаме найголѣма нужда. Трѣба да забѣлѣжа, че послѣднето знание го добихме съ тежъкъ и бавенъ трудъ.

— Продължавайте, — забѣлѣзахъ азъ, — разправете ми съ всички подробности, обяснете ми колкото се може по-добрѣ. Този въпросъ страшно ме интересува.

— Добрѣ, — каза той, — но за да направя това, азъ трѣба да се спра върху миналото, като рискувамъ да ви отекча. За да се разбере напълно, необходимъ е контрастътъ. Имате ли нѣщо противъ?

— Не, не, — отговорихъ азъ.

Той пакъ се настани по-удобно въ креслото си, като се приготви за дълго разправяне, и почна:

— Отъ всичко, що сме чели и чували, ясно се вижда, че въ послѣднитѣ години на цивилизацията хората бѣха изпаднали въ единъ омагьосанъ кржгъ при произвеждането на стокитѣ. Тѣ достигнаха удивителна леснотия на производството, а за да получатъ отъ него възможно повече облага, тѣ постепенно създадоха или позволиха да се разрастне тънко изработената система на купуване и продаване, която се казваше всемиренъ пазарь, а този всесвѣтски пазарь, веднъжъ пуснатъ въ движение, ги накара да произвеждатъ все повече и повече стоки, независимо отъ това, дали иматъ нужда отъ тѣхъ или не. А тъй като тѣ чувстваха все пакъ длъжностьта да произвеждатъ дѣйствително необходими нѣща, то създадоха цѣла безкрайна редица отъ изкуствени лъжливи необходимости, които подъ влиянието на желѣзния законъ на пазаря придобиха въ тѣхнитѣ очи важностьта на дѣйствително необходими нѣща, изисквани отъ самия животъ. Благодарение на всичко това тѣ се обрѣмениха съ чудовищно количество работа, само за да подържатъ своята проклета система.

— Е, ами сетнѣ? — попитахъ азъ.

— Щомъ тѣ си стовариха това страшно брѣме на непрѣкжснато производство, за тѣхъ стана

невъзможно никакво друго гледище върху труда и върху резултатитѣ на труда, освѣнъ едно, а именно—постоянниятъ стремежъ да се изхарчи колкото се може по-малко трудъ за всѣки произвежданъ прѣдметъ и въ сжщото врѣме да се произвеждатъ колкото се може повече прѣдмети. На това „поевтиняване на продуктитѣ", както то се наричаше тогава, се принасяше въ жертва всичко: щастието на работника, нѣщо повече отъ това, неговитѣ най-незначителни удобства и необходимо здраве, неговата храна, облѣкло, жилище, неговото свободно врѣме, развлечение, образование, неговиятъ животъ най-сетнѣ,—всичко това бѣ нищожна пѣсъчинка въ вѣзнитѣ — въ сравнение съ безпощадната необходимость отъ „евтино производство" на стокитѣ, повечето отъ които не си струваха труда да се произвеждатъ. Казвали сж ни даже, и ний трѣба да вѣрваме (макаръ мнозина съ трудъ могатъ да допуснатъ това, толкова невѣроятно имъ се вижда то), че даже господаритѣ на сиромаситѣ, за които говорихъ прѣди малко, живѣели посрѣдъ гърмелъ, воня и каль, противни на човѣшката природа, за да могатъ съ своето богатство да подържатъ това най-велико отъ всички безумства. Въ дѣйствителность всемирниятъ пазарь хвърли цѣлото общество въ търбуха на бѣсното чудовище — „евтиното производство".

— Боже мой! — извикахъ азъ. — Ами какво стана сетнѣ? — Нима тѣхното изкуство и леснота въ производството не унищожиха най-сетнѣ този хаосъ на мизерията? Нима тѣ не можаха да се разправятъ съ всесвѣтския пазарь и да си облекчатъ този ужасенъ, непосиленъ трудъ?

Той горчиво се усмихна.

— Дали сж се опитвали? — каза той; — не вѣрвамъ. Знаете, че, споредъ старата пословица, бръмбаритѣ навикватъ да живѣятъ въ тора, а тия хора сж живѣли наистина въ торъ, — дали имъ е билъ той приятенъ или не?

Отъ тази оцѣнка на жизненитѣ условия въ деветнайсетия вѣкъ дъхътъ ми се взе, и азъ забѣлѣзахъ съ слабъ гласъ:

— Ами машинитѣ за спестяване на труда?

— Какво! — викна той. — Какво казвате? Машини за спестяване на труда ли?! Да, тѣ бѣха създадени за „спестяване на труда" (или, за да говоримъ по-ясно, за спестяване на човѣшкия животъ) въ едно производство, за да се употрѣби този трудъ или, по-вѣрно казано, за да се разпилѣе той въ друго, по всѣка вѣроятность сжщо тъй съвършенно ненужно производство. Приятелю, всички тѣхни смѣтки за облекчение на труда се свършваха обикновено съ ново увеличение на труда. Апетитътъ на всемирния пазарь се увеличаваше, колкото повече го отхранваха. „Цивилизуванитѣ" страни (съ други думи казано, странитѣ на организираната мизерия) бѣха прѣпълнени съ отбросъцитѣ на пазаря; насилие и всевъзможни хитрини съ пущаха въ движение, за да се „откриятъ" страни, дѣто още не е проникнала цивилизацията. Процесътъ на това „откриване" се вижда сега много страненъ, ако човѣкъ чете за задачитѣ на хората отъ онова врѣме и не се догажда за тѣхнитѣ цѣли. Въ него се изрази съ страшна сила главниятъ порокъ на деветнайсетия вѣкъ — лицемѣрие съединено съ жестокость. Когато вниманието на всемирния пазарь се насочваше къмъ нѣкоя страна, още не познаваща неговитѣ нокти, намираше се нѣкакъвъ благовиденъ прѣдлогъ —

унищожаване на различнитѣ видове робство, което съвсѣмъ не бѣ тъй жестоко, както всемирниятъ пазарь; насаждането на религия, въ която не вѣрваха самитѣ ѝ проповѣдници; „освобождението“ на нѣкой жестокъ, кръвожаденъ безумецъ, злодѣйствата на когото сѫ възбуждали вълнения между туземцитѣ на „варварската“ страна,—съ една рѣчь, за да се убие кучето, всѣка тояга я биваше. Слѣдъ това се намираше нѣкой дързъкъ, безпринципенъ, невѣжественъ авантюристъ (тази работа не е трудна въ страна, дѣто конкуренцията е силна), и нему се заржчваше „да създаде пазарь“ въ осъдената на гибелъ страна и да унищожи въ нея всѣкакъвъ миръ и спокойствие. Той натрапваше на туземцитѣ стоки, отъ които тѣ не се нуждаеха, вземаше продуктитѣ на тѣхната страна „въ замѣна“, както се наричаше тогава този новъ видъ грабежъ, и така създаваше „нови потрѣби“, за задоволяването на които (именно това и търсѣха тѣхнитѣ нови владѣлци) нещастниятъ, безпомощенъ народъ се продаваше въ робството на безнадежния трудъ и съ тази цѣна добиваше възможность да купува ненужнитѣ продукти на „цивилизацията“. Челъ съмъ, — продължи старецътъ, — като посочи музея, — тамъ, въ книгитѣ и вѣстницитѣ, наистина изумителни истории за отношението на „цивилизацията“ (или на организираната мизерия) къмъ „нецивилизуванитѣ“ народи; британското правителство напримѣръ изпращало въ подаръкъ на неприятно нему племе отъ червенокожи одѣяла заразени съ шарка, докато въ Африка вързувалъ Стенли, който . . .

— Извинявайте, — прѣкжснахъ го азъ, — но знаете ли, ний не разполагаме съ много врѣме и затова не трѣба да се отвличаме. Ще

ми се да попитамъ за стокитѣ, които сѫ се произвеждали за всемирния пазарь, за тѣхното качество; у хора, достигнали такова изкуство въ производството, стоката навѣрно е била отъ добро качество.

— Добро качество ли! — рѣзко каза старецътъ; той се поразсърди малко, задѣто не го оставихъ да си довърши историята. — Какъ искате да се грижатъ тѣ за таквази дреболия, като достойнството на продаванитѣ отъ тѣхъ стоки? Най-добритѣ бѣха отъ много долно качество, а най-лошитѣ — просто единъ споменъ за исканитѣ стоки, и никой не би си служилъ съ тѣхъ, ако имаше нѣщо друго. По онова врѣме често пжти казвали на шега, че стокитѣ се приготвятъ, за да се продаватъ, а не да си служи човѣкъ съ тѣхъ; вий, като човѣкъ отъ друга планета, може би ще разберете тази шега, но нашиятъ народъ не я разбира.

Азъ извикахъ: — Какъ! нима не произвеждаха нищо хубаво?

— Тѣ изработваха добрѣ само машинитѣ, — каза той, — които имъ служеха за произвеждане на стокитѣ. Машинитѣ бѣха обикновено образцови произведения, прѣкрасно приспособени къмъ цѣльта си. Съ пълно право казваха, че велика заслуга на деветнайсетия вѣкъ бѣ създаването на машинитѣ, — чудо на изобрѣтението, изкуството и търпението, — но употрѣбявани за произвеждането на безкрайно калпава стока. Притежателитѣ на машинитѣ ги смѣтаха само като срѣдство за обогатяване и тѣ не се интересуваха за произвежданитѣ отъ тѣхъ стоки. Единствено мѣрило за достойнството на стокитѣ споредъ тѣхъ бѣ числото на купувачитѣ, били тѣ умни или глупави хора — все едно.

— Ами народътъ търпѣше ли всичко това? — попитахъ азъ

— До едно врѣме, — каза той.

— Ами сетнѣ?

— Сетнѣ настѫпи промѣната, — каза старецътъ усмихнато,—и деветнайсетиятъ вѣкъ се намѣри въ положението на човѣкъ, който си е изгубилъ дрехитѣ въ банята и трѣба да мине голъ прѣзъ града.

— Много лошо се отзовавате за нещастния деветнайсети вѣкъ, — забѣлѣзахъ азъ.

— Твърдѣ естествено, — отговори той, — щомъ зная толкова много за него.

Той помълча малко и сетнѣ продължи: — За това врѣме въ нашето семѣйство има едно прѣдание, нѣщо повече — една истинска, дѣйствителна история на живота; моятъ дѣдо билъ една отъ неговитѣ жертви. Ако знаете нѣщо за тази епоха, вий ще разберете, колко е трѣбало да стада той, особно като ви кажа, че той е билъ истински художникъ, гениаленъ човѣкъ и революционеръ.

— Разбирамъ, — казахъ азъ. — Но измѣнихте ло всичко това днеска?

Почти, — отвърна той. — Ний произвеждаме стоки, защото тѣ ни сѫ потрѣбни. Хората работятъ за своитѣ съсѣди така, както би работили за самитѣ себе си, а не за нѣкакъвъ неопрѣдѣленъ пазарь, за който тѣ нищо не знаятъ и не могатъ да го контролиратъ. Тъй като нѣма вече купуване и продаване, то не могатъ да се произвеждатъ стоки съ надежда, че ще затрѣбатъ, защото сега никого не можешъ *застави* да ги купува. Което се работи, работи се добрѣ и напълно годно за своето назначение. Всичко се прави за истинско употрѣбление и затова не може да има лоша

стока. При това, както казахъ по-рано, ний знаемъ сега, какво ни е нужно, и не произвеждаме вече това, което не ни е нужно. А тъй като не сме длъжни да произвеждаме безкрайно количество безполезни нѣща, то ний имаме врѣме и възможность съ удоволствие да си гледаме нужната работа. Работа, която е много тежка за рѫчния трудъ, се произвежда съ напълно усъвършенствувани машини; а въ ония случаи, когато рѫчниятъ трудъ доставя задоволство, не се прибѣгва до машинитѣ. Не е трудно да се намѣри всѣкиму работа споредъ неговитѣ наклонности и способности; така че никой не трѣба да се жертвува за задоволяване потрѣбитѣ на другитѣ. Отъ врѣме на врѣме, ако намираме, че нѣкоя работа е много неприятна и заплетена, ний съвсѣмъ я напущаме и лесно прѣкарваме безъ произвежданитѣ отъ нея нѣща. Може да видите сега, че при такива условия всѣка работа е просто едно малко или много приятно упражнение за ума и тѣлото, така че тя не се отбѣгва, ами се дири. И колкото повече сѫ се занимавали хората съ работа отъ поколѣние въ поколѣние, толкова по-лека е ставала тя за тѣхъ, и даже струва ти се понѣкога, че колкото по-малко работятъ хората, толкова повече произвеждатъ. Съ това, мисля, се обяснява страхътъ, за който споменахъ, — страхъ, който сте забѣлѣзали и вий, — че работата може да се привърши; напослѣдъкъ този страхъ е особно силенъ.

— И вий ли мислите, че има основание да се боите отъ липса на работа?

— Не, азъ не мисля това, — отговори той, — и ще ви обясня защо. Всѣки човѣкъ се стреми да изпълни работата си все по-добрѣ и по-добрѣ, докато я докара до съвършенство. Никому не ще

достави удоволствие да произведе нѣщо, което не ще му прави честь, и затова трѣба старателно да го обработи. А нѣща, на които може да се гледа като на произведение на изкуството, има толкова много, че само това може да даде занятие на хората. При това, ако изкуството е неизтощимо, и науката е сѫщо така неизтощима. И макаръ сега тя и да не е единственото невинно занятие, надъ което може да си прѣкарва врѣмето интелигентниятъ човѣкъ, както е било нѣкога, но все пакъ, мисля азъ, има и винаги ще има хора, на които се харесва да прѣодоляватъ трудноститѣ и които ще се занимаватъ съ наука повече отъ другитѣ. Сетнѣ, мисля, ний пакъ ще се заловимъ за много клонове на труда, които сме изоставили, тъй като работата надъ тѣхъ не ни е доставяла удоволствие, макаръ произвежданитѣ нѣща и да сѫ били полезни. При това, споредъ мене, само въ нѣкои европейски страни, които сѫ изпрѣварили всички други страни на свѣта, може да има подобно страхуване. Земитѣ, които нѣкога сѫ били колонии на Великобритания, Америка напримѣръ, особно онази нейна часть, която е съставлявала Съединенитѣ Щати, и сега, и още дълго врѣме ще ни бѫдатъ източникъ за работа. Тѣзи страни, казвамъ, особно сѣверната часть на Америка, толкова страшно сѫ пострадали отъ цивилизацията, щото въ тѣхъ стана почти невъзможно да се живѣе, и сега още тѣ сѫ много закъснѣли отъ всичко, което може да направи живота приятенъ. Но отъ сто години насамъ сѣвероамериканскиятъ народъ работи надъ това, за да направи своята страна прилично за живѣене мѣсто, и полека-лека я освобождава отъ вонещия смѣтъ; тамъ има твърдѣ много работа, тъй като страната е много голѣма.

— Много ми е драго, — казахъ азъ, — дѣто имате отпрѣдѣ си перспективата на такова щастие. Но менѣ ми се ще да ви задамъ още нѣколко въпроси, и тогава ще прѣкратимъ за днеска.

XVI.

Обѣдътъ и Блумсберийскиятъ пазарь.

Едвамъ сварихъ да кажа тия думи, и около вратата се чуха стѫпки — въ стаята влѣзоха влюбенитѣ, сяйнали съ такава хубость, щото никакъ не бѣ срамно да гледа човѣкъ тѣхната не добрѣ скривана любовь; струваше ти се, че цѣлиятъ свѣтъ би трѣбало да се влюби въ тѣхъ. Стариятъ Хамондъ ги изгледа съ погледа на художникъ, току-що довършилъ картината си, която е сполучилъ да изкара именно такава, каквато я искалъ, когато я започвалъ. Той рече:

— Седнете, седнете, младежи, и не дигайте шумъ. Нашиятъ гостенинъ има да ме пита още нѣщо.

— Така си и мислихъ,—забѣлѣза Дикъ,—вий сте прѣкарали заедно само три часа и половина; а едвали историята на два вѣка може да се разправи за три часа и половина; не е малко и това, дѣто сте направили навѣрно голѣми излети въ областьта на географията и промишленостьта.

— Що се отнася до шума, драгий дѣдо,—каза Клара,—вамъ скоро ще ви побърка обѣдниятъ звънецъ и азъ мисля, че тази музика ще бѫде много приятна за нашая гостенина; струва ми се, той закуси рано, а вчера навѣрно се е много уморилъ.

Азъ казахъ:

— Щомъ подигнахте въпроса по това, то трѣба да си призная, че наистина изгладнѣхъ; прѣзъ всичкото врѣме азъ се хранихъ само съ очудване; това е дѣйствително така, — добавихъ азъ, като видѣхъ нейната усмивка—ахъ, такава прѣлестна усмивка!

Но тъкмо въ това врѣме на една отъ кулитѣ високо въ въздуха се раздаде хармоничниятъ звънъ на сребърни камбани, издаващи една нѣжна проста мелодия, която звучеше на несвикналото ми ухо като първата пролѣтна пѣсень на косъ и възбуди въ душата ми маса спомени и за хубави и за лоши дни, еднакво смекчени отъ сладостнитѣ звуци.

— Нито единъ въпросъ повече, додѣто се наобѣдваме, — каза Клара, и като ме взе подъ ржка съ нѣжната милувка на дѣте, поведе ме изъ стаята долу по стълбата въ двора на музея, като остави двамата Хамондовци да вървятъ подирѣ ни.

Излѣзохме на пазарния площадъ, дѣто азъ вече бѣхъ; малка тълпа отъ елегантно*) облѣчени хора вървѣше въ едно направление съ насъ. Ний завихме къмъ арката, дойдохме до богато изработена врата, дѣто едно хубавичко чернокосо момиче ни даде по единъ прѣкрасенъ букетъ отъ полски цвѣтя, и влѣзохме въ една зала, много по-голѣма, отколкото залата въ Хамерсмитския хотелъ, грижливо наредена и може би по-красива. Азъ не можехъ да си снема очитѣ отъ стѣнната живопись (при това азъ считахъ неприлично да гледамъ прѣзъ всичкото врѣме Клара, макаръ тя да бѣ напълно достойна за това). Азъ изведнъжъ забѣлѣзахъ, че сюжетитѣ сж взети отъ митоветѣ и приказкитѣ

*) Като казвамъ „елегантно“, азъ разбирамъ персийска елегантность, а не онова, което би нарекла „елегантно“ нѣкоя днешна дама, която е тръгнала по гости. По скоро би трѣбало да кажа „изящно“.

на стария свѣтъ, извѣстни по всѣка вѣроятность, може би само на десетина души въ мое врѣме, и когато двамата Хамондовци седнаха насрѣща ми, азъ посочихъ фрескитѣ и рекохъ:

— Колко е странно да гледа човѣкъ такива сюжети тука!

— Защо?—попита той. — Не зная, какво ви очудва: всѣки знае тия разкази; съдържанието имъ е грациозно и занимателно, не е много трагично за залата, дѣто често хората обѣдватъ, пиятъ и се веселятъ, и все пакъ то е пълно съ приключения.

Обѣдъ въ пазарната зала въ Блумбсбери.

Азъ казахъ усмихнато:

— Не можехъ да очаквамъ, че споменитѣ за Седемьтѣ Лебеда, за Краля отъ златната планина, за Вѣрния Хенрихъ и за разни други приказки, събрани отъ Яковъ Гримъ отъ люлката на човѣчеството, ще доживѣятъ досега. Азъ мислихъ, че всички тия дѣтски приказки отдавна сж забравени.

Старецътъ се усмихна и нищо не отвърна; но Дикъ се поизчерви и каза:

— Какво искате да кажите, гостенино? Азъ ги намирамъ прѣлестни, не само картинитѣ, но и приказкитѣ. Когато бѣхме дѣца, ний си ги прѣдставлявахме въ всѣко горско кжтче, въ всѣко поточе; всѣка кжща на полето ни се струваше да е вълшебенъ замъкъ на нѣкой краль. Помнишъ ли, Кларо?

— Да, — каза тя, и стори ми се, че лекъ облакъ прѣмина по прѣкрасното ѝ лице. Азъ искахъ да заговоря съ нея, но въ това врѣме дойде при насъ една хубава „келнерка", засмѣна и чуруликаща като птичка, и ни донесе ядене. Обѣдътъ, както и закуската, бѣ добрѣ приготвенъ и красиво сложенъ; види се, че хората, които сж го приготвили, сж се интересували отъ тази работа; но нѣмаше нито излишъкъ, нито изтънченость, всичко бѣше просто и прѣкрасно; ясно бѣ, че това не е пиршество, а просто обѣдъ. Чашитѣ, сждоветѣ и яденето бѣха прѣкрасни споредъ мене, тъй като азъ дълго врѣме съмъ изучавалъ срѣдневѣковното изкуство; но нѣкой вѣченъ посѣтитель на ресторанитѣ въ деветнайсетия вѣкъ би ги намѣрилъ за груби и недостатъчно украсени; сждоветѣ бѣха отъ проста глина, но чудно изработени; тукъ-тамѣ имаше фарфорови сждове отъ старъ, източенъ типъ. Стъкленитѣ сждове бѣха красиви, оригинални, съ много разнообразни форми, малко въздебели и не толкова гладки, както сждоветѣ отъ деветнайсетия вѣкъ. Мебелитѣ и всичкото украшение на стаитѣ отговаряха напълно на столовата, но безъ търговската „прѣвзетость" на дърводѣлцитѣ и тапицеритѣ въ днешно врѣме. Тука сжщо така съвсѣмъ нѣмаше онова, което въ деветнайсетия вѣкъ наричаха „комфортъ" (т. е. пълно неудобство), тъй че азъ никога не бѣхъ обѣдвалъ съ такова удоволствие.

Когато се свърши обѣдътъ и пиехме прѣкрасно бордо, Клара отново се върна къмъ сюжетитѣ на картинитѣ, като че това я вълнуваше.

Тя ги посочи и каза:

— Защо, когато хората почнатъ да пишатъ поеми и да рисуватъ картини, рѣдко вzематъ сюжети отъ съврѣменния животъ, макаръ че ний повече се интересуваме отъ него, и ако вzематъ, то всѣкога гледатъ, щото тѣхнитѣ поеми и картини да не приличатъ на този животъ? Нима ний не сме толкова добри, че насъ да описватъ? И защо това ужасно минало ни се струва толкова интересно въ картинитѣ и поезията?

Стариятъ Хамондъ се усмихна.

— Така е било всѣкога и струва ми се, че така ще бжде. Наистина, въ деветнайсетия вѣкъ, когато изкуството бѣ много слабо, макаръ много да се говорѣше върху него, имаше една теория, че изкуството и поезията трѣба да черпятъ сюжети отъ съврѣменния животъ, но тѣ никога не правѣха това, и въпрѣки тази претенция, авторътъ всѣкога се мжчеше (както вѣрно забѣлѣза Клара) да измѣни, да прѣувеличи или да идеализира дѣйствителностьта, тъй че той съ сжщо такъвъ успѣхъ би могълъ да разправя за врѣмената на Фараонитѣ.

— Много естествено е, — каза Дикъ, — дѣто ни се харесватъ необикновенитѣ истории: азъ токущо казахъ, че когато бѣхме малки, обичахме да си въобразяваме, че играемъ ролята на тогова или оногова въ приказката. Сжщото правятъ и тѣзи картини и поеми, — нима това не е сжщото?

— Ти олучи тъкмо на мѣсто, Дикъ, — забѣлѣза стариятъ Хамондъ; — за произведенията на изкуството и поезията ний трѣба да запазимъ дѣтската страна на нашето азъ. Когато бѣхме дѣца, годинитѣ минаваха толкова бавно, че ний имахме врѣме за всичко.

Той въздъхна, послѣ се усмихна и каза:

— Нека се радваме, че пакъ повърнахме нашето дѣтинство. Пия за нашето врѣме.

— Второ дѣтинство! — тихо промълвихъ азъ и се изчервихъ за двойната си грубость, но надявахъ се, че той не е чулъ добрѣ. Но той чу, съ усмивка се обърна къмъ мене и каза: — Да, — че какво отъ това? Що се отнася до мене, то надявамъ се, че то ще се продължава дълго врѣме и че слѣдниятъ периодъ на мждрото и нещастно човѣчество бързо ще ни доведе до третото дѣтинство, ако само нашиятъ вѣкъ не е това трето дѣтинство. А сега знайте, приятелю, че ний, всѣки отдѣлно и всички наедно, сме твърдѣ много щастливи, за да се безпокоимъ, какво щѣло да настжпи.

— Що се отнася до мене, — забѣлѣза Клара, — азъ бихъ искала, щото ний да бждемъ достатъчно интересни, за да служимъ като сюжети за поеми и картини.

Дикъ ѝ отговори тъй, както само влюбенъ човѣкъ може да отговори, и което не може да се прѣдаде; а слѣдъ това извѣстно врѣме ний стояхме мълчаливо.

XVII.

Какъ е настжпила промѣната?

Най-сетнѣ Дикъ наруши мълчанието, като каза:

— Гестъ, извинявайте за тази слѣдобѣдна почивка. Какво искате да правимъ сега? Искате ли да впрегнемъ Сивча и да се върнемъ въ Хамерсмитъ? Или искате да идемъ да слушаме пѣснитѣ на валийцитѣ въ съсѣдната зала? Или не ви ли се ще да дойдете съ менъ въ Сити да погледаме нѣкое дѣйствително прѣкрасно здание? — или . . . нѣщо друго?

— Азъ съмъ чужденецъ, — отговорихъ му, — и трѣба вий да изберете намѣсто мене.

А въ дѣйствителность менѣ никакъ не ми се щѣше да ме „занимаватъ“; старецътъ съ неговото познаване на стария свѣтъ и съ единъ видъ обърната наопаки симпатия къмъ него, която се изразяваше въ умраза, бѣ за мене нѣщо като покривало, което ме защищаваше отъ студа на новия свѣтъ, дѣто азъ внезапно изгубихъ обикновения редъ на мислитѣ и дѣйствията, и менѣ не ми се щѣше тъй скоро да се простя съ него. Той ми се притече на помощь, като каза:

— Почакай малко, Дикъ, тука има още единъ, освѣнъ тебе и гостенина, съ когото не би било злѣ да се посъвѣтвашъ, а именно азъ. Азъ съвсѣмъ не мисля да се простя съ неговото общество тъй скоро, толкова повече че, както зная, той има още да ме пита за нѣщо. Хайде върви, моля ти се, при твоитѣ валийци, но по-рано ни донеси тука още една бутилка вино, а сетнѣ вървете кждѣто щете и върнете се да вземите вашия приятель не толкова скоро.

Дикъ усмихнато поклати глава, а старецътъ и азъ останахме двамина въ голѣмата зала. Блѣсъкътъ на слѣдобѣдното слънце се отражаваше въ червеното вино и на високитѣ красиви чаши.

Хамондъ каза:

— Може би нѣщо особно да ви поразява въ нашия животъ сега, когато вий толкова много чухте за него и сами можахте да видите нѣщо?

— Най-много ето кое ме поразява: какъ е могло да стане всичко това?

— Много обяснимо, — отговори той, — промѣната е много голѣма. Би било трудно, а може би и невъзможно, да ви разправя цѣлата тази история. Знание, недоволство, лъжа, разочарование, съсипия, бѣдность, отчаяние — ония, които сѫ работили надъ тази промѣна, трѣбаше да минатъ прѣзъ всички тия фази на страдание, защото виждаха по-далечъ отъ другитѣ; но безъ съмнѣние, повечето хора гледаха и не разбираха, какво става, мислейки, че всичко това е въ реда на нѣщата, както изгрѣването и залѣзването на слънцето, — а впрочемъ така бѣше въ дѣйствителность.

— Кажете ми само едно нѣщо, ако можите, — попитахъ азъ. — По миренъ начинъ ли се извърши промѣната или „революцията“, както казваха едно врѣме?

— По миренъ начинъ ли? — отговори той: — какъвъ миръ можеше да има между нещастнитѣ сиромаси отъ деветнайсетия вѣкъ? Отъ началото до края имаше война, отчаена война, докато надеждата и щастието ѝ туриха край.

— Вий разбирате сѫщинска война съ орѫжие въ рѫка ли? — попитахъ азъ, — или стачки, затваряне на фабрики или локаути, за които сме чували?

— И едното, и другото, — каза той. — Въ главни черти историята на ужасния прѣходенъ периодъ отъ промишленото робство къмъ свободата може да се изложи така. Когато въ самия край на деветнайсетия вѣкъ се появи надежда за възможното осѫществяване комунистическитѣ условия въ живота, могѫществото на срѣднитѣ класи, тия обществени тирани, бѣше толкова огромно и потискащо, щото почти всички гледаха на нея, като на мечта. И толкова силенъ бѣ този възгледъ, че мнозина отъ най-просвѣтенитѣ хора, които се наричаха тогава социалисти, макаръ добрѣ да знаеха и даже разпространяваха въ обществото, че чистиятъ комунизъмъ (какъвто го виждате сега у насъ) е единственото разумно условие за сѫществуване, и тѣ отстѫпиха прѣдъ съвсѣмъ безполезната, както имъ се струваше, работа да проповѣдватъ осѫществяването на щастливата мечта. Сега, огледвайки се назадъ, може да видимъ, че главниятъ мотивъ на промѣната бѣше страстното стремление къмъ свобода и равенство, прилично, ако искате, на безразсѫдната страсть на влюбенъ човѣкъ, болезнената мѫка на душата, която се отнасяше съ умраза къмъ безцѣлния самотенъ животъ на богатия и образованъ човѣкъ въ онова врѣме: думи, приятельо мой, истинското значение на които сега е забравено, толкова надалечъ сме оставили ний ужасната дѣйствителность на онова врѣме.

И така, тѣзи хора макаръ и да съзнаваха справедливостьта на своитѣ възгледи, но не вѣрваха въ тѣхъ, като въ срѣдство за осѫществяване на промѣната. И не бѣ чудно това: огледвайки се наоколо си, тѣ виждаха огромната маса на поробената класа, пъшкаща подъ брѣмето на мизе-

рията, извънредно потискана отъ егоизма на бѣдностьта, за да помисли за другъ изходъ, освѣнъ обикновения, прѣдписванъ отъ цѣлата робска система на живота, а именно — да се измъкне съ помощьта на щастливъ случай отъ потиснататa класа и да прѣмине въ класата на потисницитѣ.

И макаръ тѣ да знаеха, че равенството е единственото възможно условие за подобрение на свѣта, но въ нетърпение и отчаяние се помжчиха да се убѣдятъ, че ако успѣятъ по единъ или други начинъ да внесатъ промѣна въ организацията на промишленостьта и частната собственость и съ това да подобрятъ малко нѣщо положението на „долнитѣ класи" (тази ужасна дума се употрѣбяваше тогава), то послѣ тѣ ще добиятъ все нови и нови подобрения, тъй че въ края на краищата ще настжпи практическото осжществяване на равенството (много имъ се харесваше думата „практическо"), защото „богатитѣ" ще сж длъжни толкова да плащатъ за издържане на „бѣднитѣ" при сносни условия на живота, че богатството вече нѣма да се цѣни и малко по малко ще изчезне отъ само себе си. Слѣдите ли моята мисъль?

— Да, — отговорихъ азъ. — Продължавайте.

— Ако сте ме слушали добрѣ, вий сами виждате, че ако на теория тази мисъль не бѣше лоша, то „на практика" тя трѣбаше да пропадне.

— Защо? — попитахъ азъ:

— Нима не виждате, че искаха да привлекатъ къмъ осжществяване на този планъ хора, които не разбираха, какво искатъ отъ тѣхъ. Масата отъ поробената класа помагаше на проекта за подобрение, само да получи възможно по-голѣма милостиня. Ако тѣзи класи бѣха съвсѣмъ лишени отъ споменатия инстинктъ, непрѣодоли-

мото стремление къмъ свобода и равенство, то ето какво би се случило споредъ мене: условията на живота на извѣстна часть отъ работнишката класа биха се подобрили дотолкова, че почти да се сравняватъ съ тия на хората отъ срѣдната класа; но подъ тѣхъ щѣше да остане огромна класа отъ още по-нещастни роби, робията на които би била много по-ужасна отъ нѣкогашната.

— Какво попрѣчи на това? — попитахъ азъ.

— Какъ какво?—отвърна той:—все сжщиятъ споменатъ инстинктъ на свободата. Вѣрно е, че робитѣ не можеха да си прѣдставятъ щастието на свободния животъ, но тѣ най-сетнѣ разбраха (и много скоро), че ги притискатъ тѣхнитѣ господари, сѣтиха се, че могатъ да минатъ и безъ тѣхъ, макаръ може би и не съзнаваха съвсѣмъ ясно, по кой начинъ; работата дойде най-сетнѣ дотамъ, че макаръ да не бѣха въ състояние да прѣдвидятъ мира и щастието, които трѣбаше да имъ донесе свободата, но почнаха да мислятъ за борба, съ смжтната надежда, че тя ще докара спокойствие.

— Можете ли ми разправи въ много кратки черти, какъ стана всичко това? — попитахъ азъ, тъй като думитѣ му бѣха малко неясни.

— Да, - каза той,—мога. Проектътъ за организация на живота за благото на народа, който самъ не разбираше, какво трѣба да иска, извѣстенъ въ онова врѣме подъ името държавенъ социализъмъ, вече се туряше помалко въ изпълнение, макаръ не безъ спънки, тъй като капитализмътъ съ всички срѣдства се мжчеше да попрѣчи за неговото осжществяване; и не е за чудене, тъй като той все повече и повече се мжчеше да разруши сжществуващата промишлена система и нищо не даваше въ замѣна. Въ резултатъ се получи страш-

на бърканица, още по-голѣмо страдание на работнишката класа, и най-сетнѣ всеобщо недоволство; това трая дълго врѣме. Могжществото на вишитѣ класи отслабна, тѣхното богатство се намали, и властьта вече не бѣше напълно въ тѣхни ржцѣ, както по-рано. Откъмъ тази страна държавниятъ социализмъ принесе извѣстна полза. Но, отъ друга страна, работнишката класа не бѣ добрѣ организирана и стана още по-бѣдна, макаръ и да спечели (слѣдъ дълго врѣме) подигане на работната заплата. Въ такова положение се намираха работитѣ; господаритѣ не можеха да докаратъ своитѣ роби въ нѣкогашното пълно подчинение, макаръ да успѣха да потушатъ нѣколкото слаби, отдѣлни опитвания на възмущение. Работницитѣ добиха отъ своитѣ господари извѣстни подобрения, дѣйствителни или въображаеми, въ условията на своя животъ, но свобода не можаха да получатъ. Най-сетнѣ настжпи великата катастрофа. Но за да разберете това, трѣба да знайте, че работниицитѣ направиха голѣмъ прогресъ, макаръ и не въ смисъль на подобрение жизненитѣ условия.

Азъ се направихъ, че нищо не зная, и попитахъ:

— А въ какво направление се подобри тѣхното положение, ако не въ смисъль на жизненитѣ условия?

Той каза:

— Въ това, че тѣ достигнаха такъвъ редъ на нѣщата, при който по-лесно можеше да се добие подобрение въ условията на живота. Слѣдъ цѣлъ редъ грѣшки и нещастия, тѣ се научиха най-послѣ да разсжждаватъ. Сега работницитѣ имаха цѣла организация за борба съ господаритѣ,—борба, която повече отъ половинъ вѣкъ се смѣташе като

необходимо условие на тогавашната система на труда и производството. Основаха се съюзи между всички (или почти между всички) хора получаващи заплата за труда си, и тѣзи именно съюзи помогнаха на работницитѣ да добиятъ отъ господаритѣ подобрение на своето сжществуване; и макаръ тѣ често пжти да вземаха участие въ възстанията, особно въ първо врѣме на своето сжществуване, но не въ това се състоеше главно тѣхната тактика; въ онова врѣме, за което говоря, тѣ станаха дотолкова силни, че само едно заплашване съ „стачка“ отъ тѣхна страна вече прѣдизвикаше голѣми отстжпки отъ страна на господаритѣ; тогава тѣ напуснаха безсмислената тактика на нѣкогашнитѣ тредюнонисти, споредъ която само една часть работници отъ тази или онази фабрика се канѣха да спратъ работата и се издържаха прѣзъ всичкото врѣме на стачка отъ другитѣ работници. Тогава тѣ имаха голѣмъ капиталъ за поддържане на стачкитѣ, и можеха да спратъ това или онова производство, прѣзъ което врѣме искаха.

— А нима нѣмаше опасность отъ злоупотрѣбение на паритѣ, отъ измама напримѣръ?

Старецътъ Хамондъ недоволно се поклати на стола си и най-послѣ каза:

— Макаръ това да се е случило отдавна, все пакъ ме е срамъ да призная, че такава опасность дѣйствително сжществуваше: мошеничество отъ подобенъ характеръ често пжти се случваше и благодарение на това цѣлиятъ планъ насмалко щѣше да пропадне. Но въ това врѣме, за което ви говоря, събитията взеха такъвъ заплашителенъ характеръ и необходимостьта отъ открита борба стана дотолкова очевидна за всички работници, що то възбуди най-сериозно отнасяне къмъ работата.

Всички второстепенни задачи бѣха изоставени, и мислещитѣ хора очакваха скорошното осжществяване на промѣната. Всички тия условия прѣдставляваха твърдѣ голѣма опасность за прѣдателитѣ и користолюбивитѣ, и малко по малко послѣднитѣ почти до единъ прѣминаха въ редоветѣ на реакционеритѣ.

— Ами подобренията, — попитахъ азъ, — какъ стоеше работата съ тѣхъ, въ какво се състояха тѣ?

Той каза:

— Нѣкои отъ тѣхъ, най-важнитѣ за живота на работницитѣ, господаритѣ трѣбаше да изпълнятъ подъ натиска на работницитѣ; тѣзи нови условия на труда се основаваха на обичая и не бѣха потвърдени отъ законъ, но господаритѣ не можеха вече да нарушатъ веднъжъ установения обичай отъ страхъ прѣдъ все повече усилващото се могжщество на работнишкитѣ организации. Нѣкои отъ подобренията бѣха направени отъ започналия „Държавенъ Социализмъ“ и най-важнитѣ отъ тѣхъ може бързо да се изброятъ. Въ края на деветнайсетия вѣкъ се подигна искането за намаление на работния день; това искане стана толкова наложително, щото господаритѣ трѣбаше да отстжпятъ. Но бѣ ясно, че ако ведно съ това не се подигне заплатата, то отдѣлнитѣ отстжпки нѣма да иматъ никакво значение, и трѣбаше да се принудятъ господаритѣ да покачатъ заплатата, макаръ и съ сила. Затова слѣдъ дълга борба бѣше прокаранъ другъ законъ, който опрѣдѣляше минималната заплата за труда въ най-важнитѣ клонове на промишленостьта, а слѣдъ него се създаде допълнителенъ законъ, който опрѣдѣляше максималната цѣна на най-важнитѣ стоки, които бѣха необходими за живота на работницитѣ.

— Вий сте били много близки до римскитѣ закони за пролетариата, — забѣлѣзахъ азъ усмихнато, — и къмъ безплатното раздаване на хлѣбъ.

— Мнозина говорѣха така, — каза старецътъ. — банално бѣ станало да се твърди, че тази пукнатина ще погълне малко по малко Държавния Социализмъ, щомъ той поиска да доведе своята работа до край, което, както виждате, той не направи. Но той все пакъ отиде по-далечъ отъ законитѣ за минимума и максимума, необходими за онова врѣме, което виждаме сега. Държата счете за необходимо да окаже съпротива на фабрикантитѣ, които викаха за близко пропадане на промишленостьта (толкова желателно, само да знаеха, колкото и прѣмахването на холерата, което найсетнѣ, за щастие, така и стана). Бѣха устроени държавни фабрики за произвеждане необходимитѣ стоки и открити пазари за тѣхната продажба. Тѣзи мѣрки изцѣло дадоха извѣстенъ резултатъ, макаръ че въ дѣйствителность всичко това приличаше на разпорежданията на комендантъ въ обсаденъ градъ. Отъ само себе си се разбира, че привилегиранитѣ класи видѣха въ тѣзи закони свършекъ на свѣта.

И не безъ основание: разпространението на комунистическитѣ теории и частичното прокарване на държавния социализъмъ отначало подкопа, а послѣ почти парализира удивителната търговска система, въ властьта на която толкова врѣме се намираше стариятъ свѣтъ и при която шепа избраници потъваха въ наслада, а огромното мнозинство — въ мизерия. „Лошитѣ врѣмена“, както казваха тогава, не веднъжъ се повръщаха и, разбира се, най-злѣ си изпащаха робитѣ на труда. Годината 1952 бѣ най-лошата; работницитѣ мно-

го страдаеха; малобройнитѣ, лошо устроени държавни фабрики, въ които се извършваха голѣми кражби, не можеха да изтраятъ, и огромна часть отъ населението бѣше принудена да се храни извѣстно врѣме за смѣтка на публичната „благотворителность“, както се казваше тогава.

Работнишкитѣ съюзи съ страхъ и надежда слѣдѣха това положение на нѣщата. Въ общи черти тѣ формираха главнитѣ си искания, но сега съ тържество и всеобщо гласуване на всички федеративни дружества бѣ рѣшено да се направи първа стжпка за изпълнение на тѣзи искания. А тия последнитѣ водѣха направо къмъ прѣдаване управлението на естественитѣ богатства на страната и тѣхното разпрѣдѣление въ ржцѣтѣ на работнишкитѣ съюзи, а привилегиранитѣ класи се прѣвръщаха на пенсионери, напълно зависещи отъ волята на работницитѣ. „Резолюцията“, както се казваше тогава, бѣше обнародвана въ тогавашнитѣ вѣстници и се посрѣщна отъ вишитѣ класи като обявяване на война. Тѣ почнаха да се готвятъ да дадатъ силенъ отпоръ на „грубия и жестокъ комунизъмъ“, както се изразяваха. Тъй като въ много отношения тѣ бѣха твърдѣ могжщи или излеждаха такива, то надяваха се съ помощьта на грубата сила да спечелятъ отначало нѣкои отъ загубенитѣ права, а сетнѣ, може би, и всички. Отъ всички страни казваха, че било голѣма грѣшка отъ страна на правителството, дѣто не се е съпротивило по-рано; либералитѣ и радикалитѣ (имена, които означаваха, както може да знаете, хора отъ управляващитѣ кржгове, но клонящи къмъ демократизма) еднакво се порицаваха за несвоеврѣменъ педантизъмъ и безумна сантименталность. Особно осжждаха Гладстона или Гледстейна (ако се сжди по фамилията,

отъ скандинавски произходъ). Мжчно ми е да ви прѣдамъ всичкитѣ имъ абсурди. Но ужасна трагедия се криеше задъ този смѣхъ прѣзъ сълзи на реакционната партия. „Трѣба да се смаже ненаситната алчность на долнитѣ класи“, „трѣба да се даде добъръ урокъ на народа“, — ето думитѣ, които бѣха свещенъ лозунгъ на реакционеритѣ, думи твърдѣ зловѣщи.

Старецътъ се спрѣ, втрѣнчено се вгледа въ внимателното ми и очудено лице и сетнѣ каза:

— Зная, драгий гостенино, че употрѣбявамъ думи и фрази, които безъ прѣдварително разяснение могатъ да разбератъ само малцина, пъкъ и то едвали. Но тъй като вий още не сте заспали, и тъй като говоря съ васъ като съ човѣкъ отъ друга планета, то мога да ви попитамъ, разбрахте ли всичко досега?

— О, да — отговорихъ азъ, — азъ много добрѣ разбрахъ; моля ви се, продължавайте, голѣма часть отъ това, което говорихте, ни бѣше добрѣ позната, когато . . . когато . . .

— Да, — прѣкжсна ме той, — когато бѣхте на другата планета. Но сега за катастрофата.

По единъ сравнително нищоженъ поводъ биде назначенъ митингъ на Трафалгарския скверъ (много години се води борба за правото да се събиратъ на това мѣсто). Гражданската буржуазна стража (която се казваше полиция) нападна, по свой навикъ, съ оржжие въ ржка върху събранитѣ; въ сборичкването мнозина бидоха ранени, и петтима умрѣха, едни на мѣстото си, други отъ полученитѣ рани; митингътъ биде разпрѣснатъ и нѣколко стотинъ плѣнници бѣха хвърлени въ затвора. Нѣколко дни прѣди това по сжщия начинъ биде разпилянъ единъ митингъ въ града, който се казваше Ман-

честеръ и който сега е изчезналъ. Така се започна „урокътъ“. Цѣлата страна слѣдъ това се размърда; устрояваха се събрания, за да се взематъ мѣрки за свикването новъ митингъ за противодѣйствие на властитѣ. Една огромна тълпа се събра на Трафалгарския скверъ и по близкитѣ улици; тази тълпа бѣ толкова голѣма, щото въоръжената съ щикове полиция не можа да я разбие; стана сбиване, трима-четирма отъ тълпата бидоха убити, почти половината отъ полицейския отредъ бѣха смазани на смърть отъ тълпата, а другитѣ се спасиха кой какъ можа. За народа това бѣ голѣма побѣда. На другия день цѣлиятъ Лондонъ (спомнете си, какво е прѣдставлявалъ той тогава) се смая. Мнозина богаташи заминаха за село; изпълнителната власть събра войската, но не можеше да се съсрѣдоточи на едно мѣсто, тъй като навсѣкждѣ избухваха или заплашваха да избухнатъ възстания. Но въ Манчестеръ, дѣто народътъ не бѣше толкозъ юначенъ или не бѣ докаранъ до таквозъ отчаяние, бидоха арестувани мнозина отъ народнитѣ водители. Въ Лондонъ прѣдводителитѣ на Работнишкитѣ Дружества образуваха единъ съвѣтъ, извѣстенъ подъ старото революционно название Комитетъ на Общественото Спасение; но тъй като не разполагаха съ въоржжени отреди опознати съ военното изкуство, тѣ не прѣдприеха нападателни дѣйствия, а залѣпиха по стѣнитѣ мъгляви позиви къмъ работницитѣ и ги убѣждаваха да не отстжпватъ и да се държатъ. Но все пакъ тѣ свикаха митингъ на Трафалгарския скверъ двѣ седмици слѣдъ споменатото сбиване.

Въ това врѣме вълненията въ града все продължаваха и почти всички работи трѣбаше да спратъ. Вѣстницитѣ, които почти всички се нами-

раха въ ржцѣтѣ на господаритѣ, поискаха отъ правителството да вземе репресивни мѣрки. Образува се единъ извънреденъ полицейски отредъ отъ

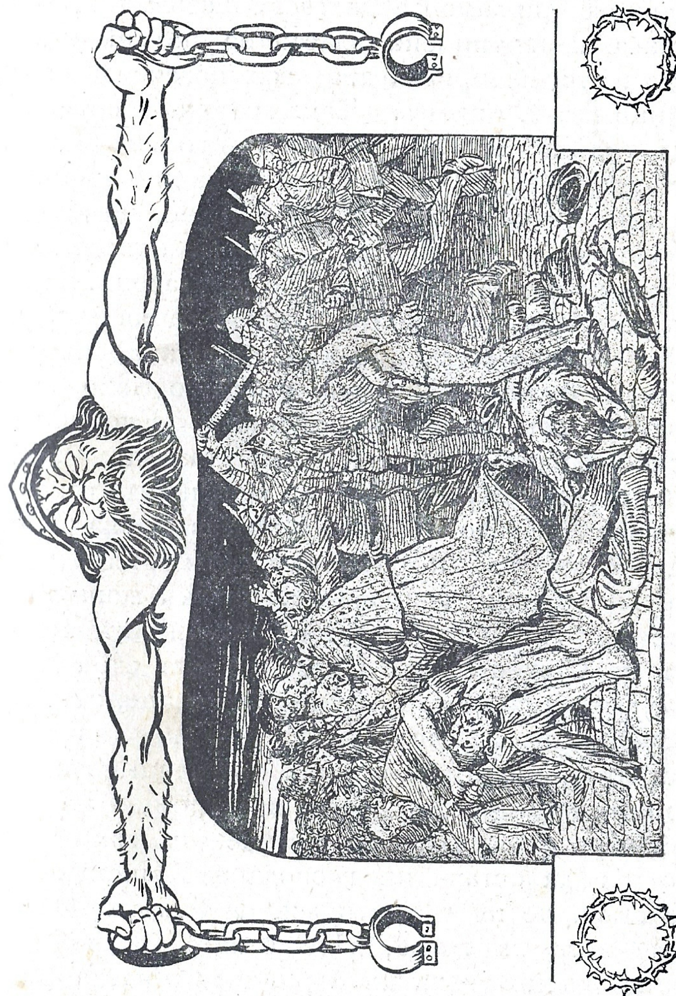

Полицията напада работнишкото събрание въ Трафалгаръ-Скверъ.

младежитѣ на богатата класа, сжщо тъй въоржженъ; повечето отъ тѣхъ бѣха здрави, силни, чер-

вендалести юноши, разпалени отъ желанието да се биятъ; но правителството не се рѣшаваше да си послужи съ тѣхъ, а се ограничи само съ това, да накара Парламента да вземе резолюция, която му дава неограничена власть за потъпкване на възстанието, и привикваше все повече и повече войници въ Лондонъ. Така се мина седмицата слѣдъ голѣмия митингъ; почти тъй голѣмъ митингъ се събра въ недѣля и мина съвършенно спокойно, тъй като не срѣщна противодѣйствие, и народътъ пакъ провъзгласи „побѣда“. Но въ понедѣлникъ, като се събуди, той намѣри, че е гладенъ. Прѣзъ послѣднитѣ дни групи отъ мжже ходиха изъ улицитѣ и искаха (или, по-добрѣ, просиха) пари за храна; и било отъ страхъ, било по добра воля, богатитѣ имъ даваха доста много. Енорийскитѣ власти (нѣмамъ врѣме да обясня тази дума), щатъ не щатъ, сжщо раздадоха на скитницитѣ всичката провизия, каквато можеха. При това, бѣха опустошени, безъ голѣми спънки, нѣколко хлѣбарници и други дюкени съ провизии. Дотукъ всичко вървѣше добрѣ. Но въ казания понедѣлникъ Комитетътъ на Общественото Спасение, отъ една страна страхувайки се отъ всеобщо разграбване, отъ друга ободренъ отъ нерѣшителнитѣ дѣйствия на правителството, изпрати депутация съ коля и разни други принадлежности въ два-три огромни магазина въ центра на града, за да вземе отъ тѣхъ всички запаси и да остави на господаритѣ писменно задължение, че ще изплати всичко слѣдъ врѣме. Въ ония части на града, дѣто силата бѣ на тѣхна страна, тѣ прѣвзеха хлѣбарницитѣ и настаниха въ тѣхъ свои хора, за да работятъ за благото на народа. Всичко това ставаше почти безъ спънки, и

полицията помагаше при разграбване на дюкенитѣ, като че ли присжствува на голѣмъ пожаръ.

Но послѣднята постжпка толкова развълнува реакционеритѣ, щото тѣ рѣшиха да принудятъ изпълнителната власть къмъ енергични дѣйствия. На другия день всички вѣстници бълваха ярость, както винаги става съ хора изплашени, и застрашаваха съ разни ужаси народа, правителството и всички, кого можеха, „ако не се възстанови редътъ“. Една депутация отъ търговската класа отива при правителството и му казва, че ако то не арестува най-сетнѣ Комитета на Общественото Спасение, тѣ ще събератъ единъ отредъ, ще го въоржжатъ и ще нападнатъ „подпалвачитѣ“, както ги наричаха.

Депутацията заедно съ нѣкои издатели на вѣстници води дългъ разговоръ съ прѣдставителитѣ на правителството и двама-трима прѣдставители на военната сила, които се ползваха съ найголѣма репутация. Слѣдъ тази бесѣда членоветѣ на депутацията излѣзоха съ доволно и весело лице и не само не продумваха нито дума за необходимостьта да се изпрати войска срѣщу народа, но сжщия день съ сѣмействата си заминаха отъ Лондонъ по чифлицитѣ си или другадѣ.

На другия день правителството обяви Лондонъ въ военно положение, нѣщо много обикновено на материка въ държавитѣ съ монархическо управление, но нечувано въ тогавашна Англия. За главнокомандуващъ биде назначенъ единъ отъ наймладитѣ и енергични генерали, който бѣ успѣлъ да си спечели извѣстна популярность въ несполучливитѣ войни въ послѣдно врѣме. Вѣстницитѣ ликуваха, и всички най-ревности реакционери изпъкнаха на лице. Хора, които въ обикновено врѣме трѣбаше да пазятъ своитѣ убѣждения за себе

си или да ги изказватъ само въ най-тѣсенъ кржгъ, сега почнаха да се надяватъ, че ще пропаднатъ не само социалиститѣ, но и всички демократически тенденции, къмъ които, споредъ тѣхнитѣ думи, прѣзъ послѣднитѣ шестдесеть години сж се отнасяли съ безумна снизходителность.

Но изглеждаше, че енергичниятъ генералъ не взема никакви мѣрки; и все пакъ само нѣколко вѣстници го обвиняваха; а всички други заключиха, че навѣрно се готви нѣкакъвъ планъ. Що се отнася до Комитета на Общественото Спасение, той бѣ отишълъ много надалечъ, за да отстжпи; а мнозина мислѣха при това, че правителството нѣма да прѣдприеме никакви дѣйствия. Тѣ спокойно продължаваха да се занимаватъ съ организиране доставката на храна, която бѣ много малко; а за противодѣйствие на военното положение тѣ въоржжиха колкото можаха народа въ квартала, дѣто бѣха по-силни, но не се погрижиха да го организиратъ или щогодѣ да го научатъ на военното изкуство, мислейки, по всѣка вѣроятность, че все едно не ще успѣятъ да подготвятъ образцови войници. Енергичниятъ генералъ, неговата войска и полиция ни най-малко не прѣчиха на всичко това; и въ Лондонъ стана по-спокойно, отколкото въ края на миналата седмица; макаръ въ много провинции и да избухваше възстание, но властитѣ сполучваха да ги потушатъ безъ голѣмъ трудъ. Най-сериозни бѣха възстанията въ Глазго и Бристоль.

Най-сетнѣ настжпи недѣлята, деньтъ на митинга, и огромни тълпи отъ народа като процесия се запжтиха къмъ Трафалгарския скверъ, и съ тѣхъ голѣма часть отъ членоветѣ на Комитета на Общественото Спасение, заградени съ отредъ въоржжени хора. По улицитѣ всичко бѣ мирно и тихо, макаръ многобройни зрители да гледаха шествието. На Трафалгарския скверъ нѣмаше полиция. Народътъ го зае, и митингътъ се започна. Въоржженитѣ хора оградиха главната трибуна, още една шепа въоржжени се намираха въ тълпата; но огромното мнозинство не бѣ въоржжено.

Мнозина мислѣха, че митингътъ ще мине спокойно. Членоветѣ на Комитета на Общественото Спасение чуваха, наистина, въ разнитѣ квартали, че се готви нѣщо противъ тѣхъ, но слуховетѣ бѣха толкова неясни, че тѣ не можеха да разбератъ, какво ги заплашва. Но скоро тѣ разбраха това.

Близкитѣ до сквера улици още не бѣха изпълнени, и ето че отъ северо-западната страна се появява войска и заема мѣсто около домоветѣ откъмъ югозападната страна. Народътъ ревна, като зърна червенитѣ мундири; въоржженитѣ хора стояха въ нерѣшителность, като не знаеха какво да правятъ; но този новъ приливъ отъ хора толкова притисна неорганизираната тълпа, че по никой начинъ не би могли да си пробиятъ пжть прѣзъ нея. Едвамъ сварили да се освѣдомятъ за присжствието на врагове, ето че нова колона войници се показва отъ улицата, която води къмъ голѣмия юженъ пжть по направление на Парламента (който още сжществува и се казва Пазарь на торъ), а сжщо и откъмъ доковетѣ, откъмъ Темза, приближава се къмъ сквера, изтиквайки все повече и повече тълпата, и се построява на южната страна на сквера. Тогава ония, които можеха да видятъ какво става, разбраха, че сж ги подмамвали, и се чудѣха, какво да правятъ.

Притиснатата тълпа не искаше или не можеше да се разпръсне и се размърда чакъ подъ влиянието на паниката, която наскоро я завлада. Нѣколцината въорѫжени хора се мѫчеха да излѣзятъ нанапрѣдъ или се качваха върху пиедестала на паметника, който по-рано се издигаше тамъ, за да иматъ възможность да отговарятъ на прѣдизвикателството. И мнозинството мислѣше (имаше много жени тамъ), че е настѫпилъ свършекътъ на свѣта и че днешниятъ день нѣкакъ странно не прилича на вчерашния. Още не свършили войницитѣ да се построятъ, — разправя единъ „очевидецъ“, — и измежду редицата откъмъ южната страна изкочи единъ блѣскавъ офицеринъ и почна да чете нѣщо по единъ листъ, който държеше въ рѫка; малцина го чуха; но сетнѣ ми разправяха, че това било заповѣдь да се разпръсне народътъ, подъ страхъ, че въ противенъ случай му е дадено правото да стрѣля въ тълпата и че той ще си послужи съ това право. Тълпата взе това за прѣдизвикателство и подигна страшенъ ревъ. Сетнѣ се въдвори за извѣстно врѣме мълчание, и офицеринътъ пакъ припусна къмъ войнишкитѣ редици. Азъ стояхъ на едина край, близо до войската, — казва „очевидецътъ“, — и видѣхъ, какъ прѣдъ редоветѣ изтъркулнаха три малки орѫдия, които бѣха механически топове. Азъ викнахъ: „Налѣгайте на земята, ще стрѣлятъ!“ Но тълпата бѣше толкова стѣснена, щото надали нѣкой би могълъ да приклѣкне. Азъ чухъ рѣзката команда и слѣдъ минута не знаехъ, дѣ се намирамъ; сетнѣ ми се стори, че земята зина и ний изпаднахмъ въ сѫщински пъкълъ.

Безполезно е да описвамъ послѣднитѣ сцени; гѫстата тълпа се поразрѣди; умрѣли и умиращи

покриваха земята, пъшкания, вопли, викове на отчаяние изпълваха въздуха и сѣкашъ въ свѣта царуваха само убийство и смърть. Ония въорѫжени хора, които останаха здрави, диво се развикаха и почнаха да стрѣлятъ противъ войската. Единъ войникъ падна; азъ видѣхъ, какъ офицеринътъ отново мина покрай редицитѣ и заповѣда отново да стрѣлятъ; но войницитѣ изслушаха тази заповѣдь въ мрачно мълчание и си наведоха пушкитѣ. Само единъ старши се завтече къмъ механическия топъ и почна да го пълни; но единъ високъ, младъ офицеръ изкокна отъ редоветѣ и го отдръпна за яката; и войницитѣ стояха неподвижно, докато ужасената тълпа, почти цѣла безорѫжна (тъй като повечето въорѫжени хора паднаха при първия залпъ), се дръпна отъ сквера. Чувахъ слѣдъ това, че и войницитѣ откъмъ западната страна сѫщо стрѣляли и извършили убийство. Не помня, какъ съмъ се измъкналъ отъ сквера; азъ вървѣхъ, безъ да усѣщамъ почвата подъ нозѣтѣ си, обхванатъ отъ злоба, ужасъ и отчаяние.

Така разправя очевидецътъ. Числото на убититѣ отъ залпа, който не трая повече отъ минута, бѣше ужасно; но не бѣ лесно да се узнае истината, по всѣка вѣроятность убити сѫ били отъ хиляда до двѣ хиляди души. Отъ войницитѣ шестима бѣха убити на мѣстото и дванайсеть ранени.

Азъ слушахъ, цѣлъ разтреперанъ отъ вълнение. Очитѣ на стареца заблещѣха и лицето му се разпали, когато ми разправяше за това събитие, което азъ често прѣдвиждахъ мислено. Но все пакъ мене ме очуди, дѣто той съ таквази гордость разправя за тази касапница, и азъ рекохъ:

— Какъвъ ужасъ! Това клане трѣба да е турило край на революцията, нали?

— Не не! — викна стариятъ Хамондъ, — отъ него именно тя се започна!

Той напълни чашитѣ, стана и се провикна:

— Пийте за споменъ на ония, които загинаха тамъ, — много дълго би било да ви разправямъ, колко има да имъ благодаримъ.

Азъ изпихъ чашата, той пакъ седна и продължи:

— Клането на Трафалгарския скверъ тури начало на гражданската война, макаръ, както всички подобни събития, тя се разпалваше много бавно, и едвали самиятъ народъ съзнаваше, че е настжпила кризата.

Колкото ужасно и да бѣ това избиване и настжпилата слѣдъ него отвратителна, непобѣдима паника, но когато народътъ се съвзе отъ първото впечатление, въ него заговори не страхътъ, а яростьта. Между това енергичниятъ младъ генералъ подържаше сега съ всичката си строгость военното положение. Макаръ управляващитѣ класи и да трепнаха отъ ужасъ и негодуване, когато на другата сутрина се научиха за станалото, но и правителството, и най-близкитѣ му привърженици чувствуваха, че сега тѣ трѣба да идатъ до крайность; при все това, вѣстницитѣ на капиталиститѣ, съ двѣ изключения, бѣха поразени отъ ужасъ, като получиха покъртителната новина, и се ограничиха просто съ отчетъ за случилото се безъ каквито и да било коментарии. Изключение правѣше тъй наречениятъ „либераленъ" вѣстникъ (тогавашното правителство бѣше либерално); слѣдъ прѣговора, въ който заявяваше своитѣ неизмѣнни симпатии къмъ работнишкия въпросъ, той се залови да доказва, че въ врѣме на революционни смутове правителството трѣба да бжде справедливо, но твърдо,

и че слѣдъ напразни прѣговори съ нещастнитѣ безумци, намислили да съборятъ основитѣ на обществото (което ги е довело до безумие и мизерия), то трѣбало веднага да ги застрѣля, за да попрѣчи на други да заловятъ сжщия пжть. Накъсо казано, той възхваляваше рѣшителнитѣ дѣйствия на правителството, като актъ на човѣшката мждрость и справедливость, и не жалѣше думитѣ си, за да изрази разумната демократическа епоха, която ще бжде свободна отъ тиранически подвизи на социалиститѣ.

Друго изключение направи единъ вѣстникъ, който се смѣташе за единъ отъ най-отчаенитѣ противници на демокрацията, какъвто дѣйствително бѣше; но неговиятъ редакторъ бѣ достатъчно рѣшителенъ, за да говори отъ свое име, а не отъ името на вѣстника. Въ нѣколко прости, не негодуващи думи той молѣше гражданитѣ да си помислятъ, колко чини едно общество, зарадъ защитата на което трѣба да се коли безоржжниятъ народъ; той искаше отъ правителството да отмѣни военното положение и да даде подъ сждъ генерала и офицеритѣ, които стрѣляха срѣщу народа. Той отиваше по-нататъкъ и казваше, че каквито и да бждатъ неговитѣ убѣждения относително социалистическата доктрина, той ще държи страната на народа дотогава, докогато правителството заглади своята жестокость и изслуша исканията на народа, който знае какво иска и е принуденъ, благодарение пълното разлагане на обществото, да се мжчи да постигне своитѣ искания по единъ или по други начинъ.

Отъ само себе си се разбира, че редакторътъ биде незабавно арестуванъ отъ военната власть; но неговитѣ смѣли думи успѣха да се пръснатъ

между публиката и произведоха огроменъ ефектъ, — такъвъ ефектъ, че правителството, слѣдъ извѣстни колебания, отмѣни военното положение, макаръ въ сжщото врѣме да усили военната организация и я направи по-строга. Трима членове отъ Комитета на Общественото Спасение бѣха убити на Трафалгарския скверъ, а другитѣ се върнаха въ кжщи, дѣто постоянно се събираха и спокойно очакваха по-нататъшнитѣ събития. Тѣ бѣха арестувани въ понедѣлникъ заранька и навѣрно генералътъ, тази сжщинска военна машина, щѣше да накара да ги застрѣлятъ, ако правителството не се уплаши, че ще падне подъ отговорность за убиване на хора безъ сждъ. Отначало казваха, че ще ги сжди особна сждебна комисия, както тя се наричаше, т. е. сборище отъ хора, които трѣбаше да ги изкаратъ виновни, тъй като тази имъ бѣ длъжностьта. Но слѣдъ горещината правителството го налегнаха тръпки, и арестуванитѣ ги прѣдадоха на сждебни засѣдатели. Тукъ на правителството биде нанесенъ страшенъ ударъ; въпрѣки обвинителния актъ, който ясно показваше на засѣдателитѣ, че подсждимитѣ трѣба да бждатъ осждени, тѣ бидоха оправдани, а засѣдателитѣ направиха къмъ присждата си една бѣлѣжка, въ която порицаваха поведението на войската, като го нарекоха, по фантастичната фразеология на онова врѣме, „безумно, злополучно и ненужно“. Комитетътъ на Общественото Спасение възобнови своитѣ засѣдания и стана главенъ съединителенъ пунктъ въ борбата на народа противъ Парламента. Правителството сега почна да отстжпва и се преструваше, че е съгласно да изпълни народнитѣ искания, но въ сжщото врѣме намисли да извърши рѣшителенъ coup d'Etat, подготвенъ отъ прѣдставителитѣ на

двѣтѣ парламентарни партии, които винаги се намираха въ опозиция помежду си. Най-добрата часть на обществото ликуваше и всички мислѣха, че опасностьта отъ гражданска война е минала.

Народътъ тържествуваше за своята побѣда; въ парковетѣ и другадѣ се устройваха огромни митинги въ паметъ на жертвитѣ на великото избиване.

Мѣркитѣ, които бѣха взети за облекчение положението на работницитѣ, се виждаха на вишата класа страшно революционни; но тѣ все пакъ бѣха твърдѣ малко, за да дадатъ на работницитѣ прѣхрана и приличенъ животъ, и бѣха нужни разни допълнителни разпореждания, които не се опираха на закона. И макаръ Правителството и Парламентътъ да имаха на своя страна сждиитѣ, армията и „обществото“, Комитетътъ на Общественото Спасение ставаше сила въ страната и дѣйствителенъ прѣдставитель на производителнитѣ класи. Той спечели огромно влияние слѣдъ оправдаването на неговитѣ членове. Наистина, прѣдишнитѣ му членове нѣмаха голѣми административни способности, но все пакъ, съ изключение на нѣколцина себелюбци и измѣнници, тѣ бѣха хора честни и рѣшителни, и мнозина отъ тѣхъ притежаваха едни или други дарби. Но сега, когато настжпи врѣме за рѣшителни дѣйствия, на сцената изкокнаха хора, които съумѣха да прокаратъ своитѣ задачи въ живота.

Скоро се създаде нова мрѣжа на работнишки асоциации, които си поставиха открито за задача да замѣнятъ държавната наредба съ деститѣ условия на комунизма и, тъй като тѣ практически вече познаваха всичкитѣ условия на борбата за работнишкитѣ интереси, тѣ скоро станаха прѣдставители

и посрѣдници на цѣлата работнишка класа. Тѣхнитѣ потисници, смукачитѣ на печалби, почувствуваха своето безсилие; тѣ би могли да отраятъ при едно условие, ако *тѣхниятъ* комитетъ, Парламентътъ, се съвземе и отново започне гражданската война, стрѣляйки налѣво и надѣсно; въ противенъ случай тѣ трѣбаше да започнатъ да отстѫпватъ и да плащатъ все по-голѣма и по-голѣма заплата за все по-малко и по-малко часове. Царуващата на всемирния пазарь система наближаваше да се разруши. Това бѣ толкова ясно, щото срѣдната класа, покъртена извѣстно врѣме отъ великото клане, накара правителството да обърне внимание върху положението на работитѣ и да прѣкрати „деспотизма на социалиститѣ".

Нагласениятъ по този начинъ заговоръ на реакционеритѣ би избухналъ може би по-рано, но прѣдставителитѣ на народа бѣха прѣдупрѣдени, и прѣди реакционеритѣ да осѫществятъ своето намѣрение, тѣ взеха необходимитѣ мѣрки.

Либералното правителство (разбира се, по взаимно съгласие) биде свалено отъ консерваторитѣ, макаръ послѣднитѣ да бѣха по-малко. Народнитѣ прѣдставители въ Палатата на Общинитѣ разбраха, какво значи това, и слѣдъ извѣстни опитвания за борба въ самата Палата, протестираха и напуснаха Парламента, за да се присъединятъ къмъ Комитета на Общественото Спасение, — и отново се започна ожесточена гражданска война.

Но първитѣ дѣйствия бѣха далечъ отъ кървави сбивания. Новото правителство, сѫщо така рѣшено да дѣйствува, не се осмѣли да възобнови военното положение, но изпрати единъ отредъ войска да арестува Комитета на Общественото Спасение въ пълния му съставъ. Членоветѣ на Комитета не оказаха никаква съпротива, макаръ и да можеха, тъй като сега разполагаха вече съ цѣлъ отредъ хора готови на всичко. Но тѣ рѣшиха да прибѣгнатъ къмъ другъ видъ защита, която имъ се виждаше по-дѣйствителна отъ уличнитѣ сблъсвания.

Членоветѣ на Комитета спокойно влѣзоха въ затвора, но тѣхниятъ духъ и организация останаха. Тѣ се опираха не на грижливо подбранъ центъръ съ всевъзможни хитрости, но на огромната народна маса, която съчувствуваше на движението и бѣ свързана помежду си чрѣзъ малки центрове съ твърдѣ прости инструкции. Тѣзи наставления сега бѣха изпълнени.

На другия день — прѣдставителитѣ на реакцията го очакваха съ нетърпение, за да видятъ, какво впечатление ще направятъ на публиката вѣстникарскитѣ отчети за тѣхната мѣрка — не излѣзе нито единъ вѣстникъ. И чакъ къмъ обѣдъ по улицитѣ се появиха нѣколко листчета, прилични на вѣстницитѣ въ седемнайсетия вѣкъ, напечатани отъ полицейски, войници, господари и журналисти. Купуваха ги като топлъ хлѣбъ и ги четѣха. Но въ това врѣме главната часть на тѣхнитѣ съобщения бѣ вече извѣстна и нѣмаше нужда да се казва на обществото, че се е започнала всеобща стачка. Желѣзницитѣ спрѣха, на телеграфитѣ нѣмаше никого; месо, риба и плодове лежаха на пазаритѣ неразпакувани и се разваляха. Хиляда сѣмейства отъ срѣдната класа, които всецѣло зависѣха отъ работницитѣ, употрѣбяваха всевъзможни усилия, за да си доставятъ дневната храна чрѣзъ своитѣ най-енергични членове, и ония отъ тѣхъ, които можеха да се освободятъ отъ страха прѣдъ настѫпващитѣ събития, бѣха, чувалъ съмъ, въ възбудено-радостно настроение, прѣ-

дизвикано отъ този неочакванъ празникъ — прѣдвѣстникъ на бждащи дни, когато всѣки трудъ трѣбаше да стане приятенъ.

Така се мина първиятъ день, а вечерьта правителството почна да се безпокои. То имаше само едно срѣдство да смаже народното движение — а именно грубото насилие. Но по улицитѣ не се виждаха въоржжени отреди. Работнишкитѣ Дружества обърнаха всичката си дѣйность, поне тъй изглеждаше, въ подпомагане на безработнитѣ, и правителството не се осмѣляваше да арестува хора, заети съ такава работа, толкова повече че мнозина доста почтени хора прибѣгваха за помощь къмъ тия учрѣждения, като бѣха принудени да се ползватъ отъ благотворителностьта на работницитѣ и да лапатъ тѣхната храна. Така че правителството съсрѣдоточи само полицията и войската въ нѣкои мѣста и нищо не прѣдприе нея нощь, като се надяваше, че сутриньта нѣкоя манифестация отъ страна на бунтовницитѣ ще му даде поводъ да постжпи тъй или инакъ. Очаквяше го разочарование. Обикновенитѣ всѣкидневни вѣстници не можеха вече да водятъ борбата и съвсѣмъ не излѣзоха, съ изключение само на единъ най-реакционенъ вѣстникъ (Daily Telegraph) който въ добрѣ съставени изрази порицаваше „бунтовницитѣ", задѣто разклащали основитѣ на тѣхната „обща майка"—Английската Нация — зарадъ облагитѣ на нѣколцина подкупени агитатори и на мамената отъ тѣхъ тълпа. Отъ друга страна социалистическитѣ вѣстници (отъ тѣхъ само три органа на разнитѣ школи се издаваха въ Лондонъ) излѣзоха, както винаги, цѣли и добрѣ отпечатани. Публиката лакомо се нахвърли на тѣхъ, въ надежда, както и правителството, да намѣри тамъ нѣщо ново. Но

тѣ не намѣриха тамъ нито думица по събитията на деня. Изглеждаше, че редакторитѣ сж съсрѣдоточили всичкото си внимание върху статии, които сѣкашъ би били по-умѣстни прѣди четирсеть год. подъ техническото название възпитателни статии. Повечето отъ тѣхъ бѣха ясно и точно излагане на доктрината и дѣйствията на социалиститѣ, безъ никаква умраза и груби думи; и посрѣдъ ужаса и безредието въ публиката отъ тѣхъ лъхаше сѣкашъ майска прохлада. И макаръ всички знаеха, че тази политика не е нищо друго освѣнъ прѣдизвикване и непримирима умраза къмъ тогавашнитѣ управници на обществото (така гледаха на това и самитѣ „бунтовници"), статиитѣ все пакъ имаха „възпитателно значение". Но, въпрѣки всичко това, „възпитанието" отъ другъ видъ почна да дѣйствува върху публиката и я просвѣти донѣйдѣ.

Що се отнася до правителството, то се ужаси отъ този „бойкотъ" (мѣстна дума, която означаваше тогава протесъ безъ насилствени дѣйствия). На неговитѣ събрания почна да се проявява забъркане и колебание; ту искаше да прибѣгне къмъ отстжпки, докато сполучи да измисли нѣкой новъ заговоръ, ту рѣшаваше да се арестуватъ всички работнишки комитети въ пълния имъ съставъ, ту бѣ готово да се обърне отново къмъ младия енергиченъ генералъ, да намѣри той прѣдлогъ за нова касапница. Но когато си спомняха, че войницитѣ бѣха просто поразени отъ убийствата, които извършиха въ „сражението" на Трафалгарския скверъ, че не би могли да стрѣлятъ още веднъжъ, тѣ отстжпваха отъ страхъ, че новото клане може да бжде рискувано. Въ това врѣме сждебнитѣ засѣдатели отново оправдаха арестуванитѣ.

Стачката се продължи и на другия день. Работнишкитѣ комитети разшириха своята дѣйность и помагаха на много свѣтъ, тъй като тѣ си осигуриха доставянето на продукти съ помощьта на хора, на които можеха да се надяватъ. Голѣмо количество заможни хора бѣха принудени да искатъ тѣхната помощь. Но случи се слѣдното любопитно нѣщо: тълпа младежи отъ вишитѣ класи грабнаха оржжието и се заловиха да мародерствуватъ по улицитѣ, като нахълтваха въ магазинитѣ и заграбваха оттамъ хранителнитѣ припаси. Такъвъ грабежъ извършиха тѣ на Оксфордска улица, която тогава бѣ търговска улица съ всѣкакви магазини. Правителството, което тогава се намираше въ отстжпчиво настроение, рѣши да използва този случай, за да прояви своето безпристие въ подържането на „порядъка“, и заповѣда да се арестува гладната богаташка младежь; но тя посрѣщна полицията съ юнашка съпротива и всички се спасиха, освѣнъ трима души. Ала тази безпристрастна постжпка не повдигна репутацията на правителството, както очакваше, тъй като то забрави, че вечерни вѣстници вече нѣмаше; но слуховетѣ за сбиването се разпространиха и то, разбира се, изопачено: за него разправяха като за новъ бунтъ на гладния народъ въ източенъ Лондонъ и намираха, че е напълно естествено отъ страна на правителството, че то потушава подобни възстания, дѣто и както може.

Нея вечерь въ келиитѣ на затворенитѣ ги посѣтиха доста вѣжливи, симпатични лица и се мжчиха да имъ обяснятъ, на какъвъ убийственъ пжть тѣ сж стжпили и колко опасни сж тия дѣйствия за самия народъ. Единъ отъ затворницитѣ казва: това бѣ сжщински спортъ въ размѣна на дипломатически ноти, когато ний разбрахме намѣрението на правителството „да подготви“ всѣки едного отъ насъ отдѣлно въ затвора, и ний хитро отговаряхме на лъскателнитѣ думи на „високо образованитѣ и възпитани лица“, които бѣха изпратени, за да узнаятъ всичко отъ насъ. Единъ се смѣеше; други разправяше на изпратенитѣ необикновени истории; трети мрачно мълчеше; четвърти проклинаше вѣжливитѣ шпиони и ги молѣше да си запушатъ устата — ето всичко, което тѣ можаха да изтръгнатъ отъ насъ.

Така се измина вториятъ день на всеобщата стачка. За всѣки мислещъ човѣкъ бѣ ясно, че на третия день трѣбаше да настане кризата; лошо скриваниятъ страхъ и напрегнатость ставаха нетърпими. Управляващитѣ класи и срѣдната неполитиканствуваща класа заприличаха на овци, които сж останали безъ овчарь, и въ букваленъ смисълъ на думата не знаеха, какво да правятъ.

Най-сетнѣ тѣ рѣшиха, че само едно имъ остава: да се помжчатъ да придуматъ „бунтовницитѣ“ на нѣкакво съглашение. И така, на другия день, третята зарань на стачката, когато Комитетътъ на Общественото Спасение се изправи прѣдъ сжда, къмъ членоветѣ му се отнесоха съ най голѣма вѣжливость, по-скоро като къмъ делегати и пославици, отколкото като къмъ подсждими. Накъсо казано, сждътъ бѣ получилъ заповѣдь. Сждията въ една дълга, безсмислена рѣчь, която за подигравка би могълъ да напише само Дикенсъ, оправда затворенитѣ, и тѣ пакъ се върнаха по мѣстата си и продължиха своитѣ засѣдания. И отдавна бѣ врѣме за това. На третия день въ масата взе да се чувствува силно размърдване. Огромно число работници бѣха съвсѣмъ неорганизирани; тѣ бѣха

хора навикнали да дѣйствуватъ така, както ги караха господаритѣ или, по право казано, както ги заставяше да дѣйствуватъ системата, часть отъ която съставяха господаритѣ. Сега, когато старата система се разпадна и господаритѣ изгубиха своята власть надъ тѣхъ, можеше да се очаква, че работницитѣ ще изпаднатъ подъ властьта на животинскитѣ инстинкти и страсти и ще настане всеобщо разрушение. Всичко това навѣрно би се случило, ако — първо — огромното множество не се ръководѣше отъ социалистическитѣ учения, а второ — ако не се намираха въ постоянни сношения съ социалиститѣ, мнозина отъ които сами бѣха работници.

Ако нѣщо подобно станѣше нѣколко години по-рано, когато на работодавачитѣ гледаха като на естествени ръководители на народа, а най-бѣднитѣ и прости хора ги смѣтаха даже за своя опора и покорно имъ позволяваха да ги стрижатъ,— то навѣрно обществото би пропаднало напълно. Но въ течение на много години работницитѣ се научиха да прѣзиратъ своитѣ законни ръководители, освободиха се отъ зависимостьта си къмъ тѣхъ и сега почнаха да вѣрватъ (май рискувано, както ще покаже станалото по-сетнѣ) на своитѣ незаконни прѣдводители, изтъкнати отъ събитията. И макаръ мнозина отъ тѣхъ изгубиха вече значението си, тѣхнитѣ имена и репутация въздържаха страститѣ.

Ефектътъ, който освобождението на Комитета произведе, позволи на правителството да си поотдъхне малко.

Работницитѣ посрѣщнаха тази новина съ най-голѣма радость, и даже заможнитѣ хора смѣтаха, че това отсрочва разнитѣ ужаси, отъ които тѣ бѣха почнали да се боятъ и съ страха прѣдъ които мнозина обясняваха слабостьта на правителството. Доколкото това се отнасяше до извършенитѣ дотогава събития, може би тѣ имаха право.

— Ами какъ мислите вий? — попитахъ азъ. — Какво би могло да направи правителството? Често пъти съмъ си мислилъ, че при подобни кризи то е безсилно.

Стариятъ Хамондъ каза: — Разбира се, азъ не се съмнявамъ, че въ края на краищата всичко би станало така, както и стана. Но правителството би могло да погледне на войската като на истинска войска, да състави стратегически воененъ планъ, както би го направилъ единъ същински генералъ, и да се отнесе къмъ народа като къмъ същински неприятель, който трѣба да се разбие и разпръсне, и тогава, по всѣка вѣроятность, врѣменната побѣда би била негова.

— Но нима войницитѣ щѣха да се сражаватъ противъ народа? — попитахъ азъ. Той отвърна: — Мисля, че щѣха, ако съдя по всичко, каквото съмъ чувалъ, ако имаха насрѣща си въоръжена тълпа, колкото лошо и да е въоръжена и организирана тя. Струва ми се също, че до Трафалгарското клане тѣ, общо взето, не сѫ имали нищо противъ застрѣлянето на безоръженъ народъ, макаръ мнозина отъ тѣхъ да съчувствуваха на социализма. Работата е тамъ, че тѣ се бояха, да не би нагледъ безоръжниятъ народъ да си послужи съ избухвателното вещество, наречено динамитъ, — нѣщо, което мнозина работници се хваляха въ надвечерието на събитието, че ще го извършатъ; въ края на краищата той излѣзе много по-малко сгоденъ за борба, отколкото се мислѣше. Но офицеритѣ се мъчеха да увеличатъ възможно повече страха

на войницитѣ, така че тѣ бѣха увѣрени, че ги водятъ на отчаена битка съ дѣйствително въоржжени хора, оржжието на които е още по-опасно, тъй като е скрито. Но слѣдъ това клане мжчно можеше да се очаква, че редовната войска ще стрѣля върху безоржжния или полубезоржжния народъ.

— Редовна войска ли? — провикнахъ се азъ.— Значи, имало е и други борци противъ народа?

— Имаше, — отвърна той, — ей-сега ще ви разправя.

— Да, — забѣлѣзахъ азъ, — по-добрѣ не се отвличайте отъ своя разказъ. Врѣмето лети.

Хамондъ продължи: — Правителството не губѣше врѣме, за да влѣзе по-скоро въ съглашение съ Комитета на Общественото Спасение, то не можеше да мисли за нищо друго, освѣнъ за заплашващата опасность. Бѣха изпратени пълномощници да прѣговарятъ съ хората, които спечелиха такава власть надъ ума на народа, докато самитѣ управници я спазиха само върху неговото тѣло. Сега нѣма нужда да ви разправямъ подробноститѣ на това примирие (тъй като то бѣ примирие) между двѣтѣ партии, правителството на Великобританската държава и шепа работници (както ги наричаха тогава за подигравка), между които имаше, разбира се, хора способни и даровити, макаръ по-талантливитѣ още да не бѣха признати за ржководители тогава. Въ заключение всички работнишки искания бѣха изпълнени. Сега ний можемъ да видимъ, че повечето отъ тѣзи искания не заслужаваха такова настояване, нито таквази съпротива; но тогава тѣхъ ги смѣтаха за много важни, и тѣ служеха за знаме на възстанието противъ тази нещастна система, която почна да се руши. Само

едно искане имаше важно непосрѣдствено значение, и правителството съ мжка се съгласи на него; но тъй като то имаше работа не съ глупци, въ края на краищата трѣбаше да отстжпи.

Това искане се състоеше въ признаване формалното право за сжществуване на Комитета за Общественото Спасение и на всички работнишки дружества, намиращи се подъ негово крило. Тука се подразбраха двѣ нѣща: първо, амнистия за всички „бунтовници“, голѣми и малки; правителството вече нѣмаше право да ги арестува безъ нѣкакво насилие отъ тѣхна страна; и сетнѣ — продължение на организираната революция. Само по една точка можа да спечели правителството: името на Комитета; страшното революционно название биде изоставено, и главниятъ Комитетъ, заедно съ своитѣ клонове, почна да дѣйствува подъ почтеното название: „Примирителна Комисия и нейнитѣ разклонения“. Подъ това име тя застана начело на народа въ врѣме на гражданската война, която наскоро послѣдва.

— О, — продумахъ азъ, очуденъ малко нѣщо, — и така, гражданската война все пакъ започна въпрѣки всичко!

— Така се случи, — каза той. — Въ дѣйствителность законното сжществуване на Комитета именно направи възможна гражданската война въ смисъль на обикновена война; отъ едната страна се прѣкратиха масовитѣ избивания, отъ другата — постояннитѣ стачки.

— Ами можете ли ми каза, какъ се е водила тази война?

— Да, — отговори той. — Има спазени документи, които сж на наше разположение; но главното азъ мога да ви го разправя въ нѣколко думи.

Както ви казахъ, реакционеритѣ не можеха да се облѣгатъ особено много на армията; но офицеритѣ, изобщо взети, бѣха готови на всичко, тъй като повечето отъ тѣхъ принадлежаха къмъ най-неразвититѣ хора въ страната. Каквито и да бѣха рѣшенията на правителството, по-голѣмата часть отъ виситѣ и срѣднитѣ класи рѣши да подеме контрареволюцията, тъй като комунизмътъ имъ се виждаше нѣщо нетърпимо. Шайки отъ младежи, както ви казахъ, като мародери, съ оржжие въ ржка използуваха всѣки случай, за да се сбиятъ съ работницитѣ по улицата. Правителството не ги поддържаше, но и не ги възпираше, а стоеше на страна, въ надежда, че все може да излѣзе нѣщо отъ това. „Приятелитѣ на порядъка“, както тѣ се наричаха, имаха успѣхъ въ началото и станаха по-смѣли; мнозина офицери отъ редовната армия имъ помагаха и имъ доставяха всѣкакви военни снаряди. Една отъ тактикитѣ имъ бѣ да пазятъ голѣмитѣ фабрики, въ които тѣ поставяха даже постояненъ гарнизонъ: така напр. по едно врѣме въ тѣхни ржцѣ се намираще цѣлиятъ Манчестеръ, за който споменахъ прѣди малко. Започна се единъ видъ редовна война по цѣлата страна съ промѣнливъ успѣхъ ту на едната, ту на другата страна; и най-сетнѣ правителството, което отначало се преструваше, че не забѣлѣзва борбата, или се отнасяше къмъ нея като къмъ простъ бунтъ, открито зае страната на „приятелитѣ на реда“, присъедини къмъ тѣхнитѣ отреди цѣлата редовна войска, каквато можеше да събере, и направи отчаено усилие да наддѣлѣе „бунтовницитѣ“, както пакъ почнаха да ги наричатъ и както тѣ сами се наричаха.

Бѣ много късно. Всѣка мисъль за миръ, основанъ на компромисъ, изчезна отъ двѣтѣ страни. Бѣ ясно, че борбата трѣбаше да се свърши или съ робство за всички, съ изключение на нѣколцина привилегирани, или пъкъ съ такава система на живота, която се основава върху равенството и комунизма. Безгрижието, безнадежностьта, бихъ казалъ страхливостьта на послѣдното столѣтие се замѣниха съ настойчивото, неутолимото геройство на революционния периодъ. Не искамъ да кажа, че народътъ по онова врѣме е прѣдвиждалъ живота, който ний водимъ днеска; но у всички имаше инстинктивенъ стремежъ къмъ този животъ въ неговитѣ общи черти, а мнозина ясно виждаха, прѣзъ отчаената борба на врѣмето си, мира, който тя трѣбаше да докара. Хората, които по него врѣме бѣха за свободата, мисля, че не сж били нещастни, макаръ да сж ги вълнували страхътъ и надеждата, а понѣкога сж ги терзаели съмнѣнията и борбата между разнородни длъжности, които мжчно е можело да се примирятъ.

— Но какъ сж воювали революционеритѣ? Какъ е могла сполуката да мине на тѣхната страна?

Азъ зададохъ този въпросъ, тъй като ми се щѣше да накарамъ стареца да се повърне да разправя за събитията и да го отвлека отъ неговитѣ размишления съ гласъ, напълно естествени за възрастьта му.

Той отговори: — Тѣмъ не имъ липсваха организатори; тъй като борбата въ ония дни, както ви казахъ, караше умствено надаренитѣ хора да напущатъ всѣкидневнитѣ си занятия и развиваше въ тѣхъ необходимитѣ таланти. Ако се сжди по всичко, което съмъ чувалъ и челъ, азъ много се съмнявамъ, дали безъ тази ужасна на прѣвъ по-

гледъ война у работницитѣ би могли да се развиятъ необходимитѣ административни таланти. Скоро между работницитѣ се появиха сжщо тъй талантливи хора, както и у реакционеритѣ. Що се отнася до войската, тѣ сж я имали достатъчно на своя страна, тъй като революционниятъ духъ обхващаше и войницитѣ, и мнозина отъ тѣхъ, разбира се най-добритѣ, прѣминаха къмъ страната на народа. Но тѣхниятъ успѣхъ се длъжеше главно на това, че народътъ, въ всички случаи, когато нѣмаше насилствено принуждение, работѣше за тѣхъ, а не за реакционеритѣ. За реакционеритѣ нийдѣ не искаха да работятъ, съ изключение на ония мѣстности, дѣто тѣ бѣха всемогжщи; но и тамъ постоянно избухваха възстания; и нито една работа не се извършваше безъ съпротива, поглеждане изкриво и намръщенъ изгледъ. Въ края на краищата не само армията биде уморена отъ всевъзможнитѣ затруднения, които срѣщаше, но даже и мирнитѣ жители, които държаха страната на реакционеритѣ, бѣха толкова измжчени отъ умразата наоколо си, отъ всевъзможнитѣ дребни грижи и закачки, щото животътъ имъ стана нетърпимъ за тѣхъ. Нѣкои умрѣха отъ умора; други свършиха съ самоубийство. Наистина, и между привърженицитѣ на реакцията имаше мнозина, които намираха утѣха въ ожесточената борба. Но полека-лека се започва масово прѣхвърляне къмъ страната на „бунтовницитѣ", а тъй като тѣхното число все повече порастваше, то най-сетнѣ на всички стана ясно, че дѣлото, което се виждаше нѣкога безнадежно, трѣба да възтържествува, и че въ *безнадежно* положение сега се намира системата на робството и на привилегиитѣ.

XVIII.

Началото на новия животъ.

— И така, — продумахъ азъ. — вий сте турили край на междуособията. Е, ами народътъ остана ли доволенъ отъ новия редъ на нѣщата?

— Народътъ ли? — каза той. — Разбира се, че всички се радваха на настжпилия миръ; особно когато видѣха, а това не можеше да се не види, че животътъ на всички — дори и на едноврѣмешнитѣ богати — не бѣ толкозъ лошъ. А що се отнася до ония, които сж били бѣдни, то прѣзъ всичкото врѣме на войната, която трая двѣ години, тѣхното положоние се подобри, въпрѣки борбата; и когато най-сетнѣ настжпи миръ, тѣ бързо добиха напълно приличенъ животъ. Главната трудность се състоеше въ това, че бившитѣ бѣдни имаха най-слаба прѣдстава за истинскитѣ радости на живота. Тѣ искаха малко; тѣ не знаеха, какво и какъ да искатъ отъ новия редъ на нѣщата. Може би, по-скоро бѣ добрѣ, отколкото лошо, дѣто на първо врѣме необходимостьта да се възстанови разрушеното отъ войната благосъстояние ги караше да работятъ сжщо тъй много, както и прѣди революцията. По свидѣтелствуването на всички историци, нито една война не е произвеждала такава съсипия въ областьта на промишленостьта (въ смисълъ на пропадане на стоки и орждия за производство), както тази гражданска война.

— Това ме очудва, — забѣлѣзахъ азъ.

— Очудва ли ви? Не разбирамъ защо, — каза Хамондъ.

— Защото, — отговорихъ азъ, — партията на реда би трѣбало да пази натрупанитѣ богатства

като своя лична собственость, тъй като въ случай на побѣда тя не би имала какво да сподѣли съ своитѣ роби. Отъ друга страна, „бунтовницитѣ“ сж се борили именно за обладаване на тия богатства, и менѣ ми се струва, че тѣ — особно виждайки, че побѣдата клони на тѣхна страна, — би трѣбало да се погрижатъ да бжде по възможность по-малко разрушено отъ онова, което скоро щѣло да стане тѣхна собственость.

— При все това, работата стана именно така, както ви разправихъ, — каза той. — Партията на реда, когато се опомни отъ първия припадъкъ на страхливость, прѣдизвиканъ отъ неочакваностьта — или, ако щете, когато тя ясно видѣ, че нейнитѣ хора ще бждатъ разорени, каквото и да стане — почна да се бори съ яростно ожесточение. Тя малко искаше да знае, докждѣ ще изкара това, стига да се причини врѣда на враговетѣ, които развалиха всичката прѣлесть на нейния животъ. А що се отнася до „бунтовницитѣ“, то избухването на една сжщинска война ги накара да се отнасятъ равнодушно къмъ възможностьта да се спасятъ проклетитѣ трохи отъ даденото богатство. Въ туй врѣме почнаха да повтарятъ като поговорка: „По-скоро нека въ страната бжде изтрѣбено всичко, съ изключение на юначнитѣ хора, отколкото отново да изпаднемъ въ робство!“

Той се замисли и слѣдъ малко мълчание продължи:

— Когато се започна истинскиятъ конфликтъ, чакъ тогава видѣха, колко нищоженъ е билъ стариятъ свѣдъ на робство и неравенство. Разбирате ли защо? Въ ония врѣмена, отъ които вий се интересувате и за които изглежда, че много знаете, надеждата не сжществуваше; нищо друго, освѣнъ

тежкиятъ яремъ на впрегнатъ конь, подкарванъ съ камшикъ; но въ настжпилата слѣдъ това епоха на борбата всичко биде окрилено отъ надеждата. „Бунтовницитѣ“ въ края на краищата се почувствуваха достатъчно силни, за да възродятъ новъ свѣтъ отъ изтлѣлитѣ останки, — и тѣ го възродиха! — каза старецътъ и очитѣ му свѣтнаха изподъ надвѣсенитѣ вѣжди. Той продължи: — А тѣхнитѣ противници се опознаха най-сетнѣ съ дѣйствителния животъ, съ неговитѣ тежки страни, за които тѣ — думата ми е за цѣлата класа — нищо не знаеха по рано. Накъсо казано, двамата противници, работникътъ и господарьтъ, въ вчепкването помежду си. . . .

— Въ вчепкването помежду си, — бързо го прѣкжснахъ азъ,— разрушиха Комерческата система.

— Да, да, да, — каза той: — вѣрно е. По други начинъ тя не можеше да се разруши; белки, може би, само съ постепенното все по-голѣмо и по голѣмо падане на цѣлото общество, докато найсетнѣ то стигне до условия близки на варварското състояние, но безъ оная надежда и ония радости, които съдържаше въ себе си истинското варварство. Несъмнѣно е, че по-силното и по-бързо дѣйствуващето лѣкарство е било най-доброто.

— Несъмнѣно, — повторихъ азъ.

— Да, — продължи старецътъ, — свѣтътъ трѣбаше да се роди втори пжть: нима това можеше да стане безъ трагедия? Помислете си. Духътъ на новото, на нашето врѣме, се състои въ умѣнието да се наслаждава човѣкъ отъ земния животъ, могжща, всеобхватна любовь къмъ природата, къмъ цѣлата повръхнина на земята, на която живѣе човѣкъ, любовь подобна на оная, която влюбениятъ чувствува къмъ прѣкрасното тѣло на любимата

жена, — ето кое наричамъ азъ духъ на новото врѣме. Всички други настроения, съ изключение на това, сж били изживени; критическото отнасяне къмъ дѣйствителностьта, безкрайната любознателность, които сж били отличителната черта на старитѣ гърци, виждащи въ стремлението не срѣдство, а цѣль, бѣха изчезнали безвъзвратно. И дѣйствително, нищо подобно не можеше да се намѣри въ тъй наречената наука на деветнайсетия вѣкъ; тя, както знаете, съставляваше главно принадлежность на комерческата система и даже често пжти часть отъ нейното полицейско управление. Въпрѣки нейното външно значение, тя бѣ ограничена и страхлива, тъй като въ дѣйствителность не вѣрваше въ себе си. Трѣбаше да се намѣри изходъ, да се намѣри спасение отъ нещастията на епохата, когато животътъ дотегваше дори на богатитѣ хора, и настжпилата велика промѣна измете всичко това, както сте се убѣдили съ собственитѣ си очи. На нашия възгледъ върху живота много повече отговаря духътъ на срѣднитѣ вѣкове, заради които небето и бждащиятъ животъ бѣха нѣщо до такава степень реално, щото съставляваха сѣкашъ часть отъ тѣхния земенъ животъ; и тѣ обичаха този животъ и го украсяваха, въпрѣки аскетическитѣ доктрини на формалната вѣра, която заповѣдваше да се прѣзира животътъ.

Но и това, ведно съ тѣхната непоколибима вѣра въ небето и въ ада, като въ двѣ страни, въ които има да живѣятъ, изчезна безвъзвратно, и сега ний, както на думи, така и на дѣло, вѣрваме въ непрѣкжснатия животъ на органическия свѣтъ и присъединяваме всѣки день отъ този общъ животъ къмъ оня малъкъ запасъ отъ дни, който нашето собствено индивидуално сжществуване ни дарува; и за това ний сме щастливи. Очудва ли ви това?

Наистина, и въ миналитѣ врѣмена сж казвали на хората, че тѣ трѣба да обичатъ ближнитѣ си, да вѣрватъ въ религията на човѣчеството и други такива. Но именно, колкото по-възвишенъ бѣ умътъ и по-тънко чувството у човѣка, за да цѣни тази мисъль, толкова по-голѣмо отвръщение му внушаваха отдѣлнитѣ личности отъ масата, която той трѣбаше да почита; той можеше да побѣди въ себе си това отвръщение, само като създаде отъ човѣчеството условна абстрактна идея; но тя нѣмаше никаква историческа или дѣйствителна връзка съ расата, която въ неговитѣ очи се дѣлѣше на слѣпи тирани отъ една страна и на апатични потиснати роби отъ друга. Но сега какво може да прѣчи на религията на човѣчеството, когато мжжетѣ и женитѣ, които съставляватъ човѣчеството, сж свободни, щастливи, енергични, повечето отъ тѣхъ сж физически красиви, заобиколени сж отъ прѣкрасни нѣща отъ собственото имъ производство и природата, която печели, е не губи отъ допирането си съ хората? Ето какво ни готвѣше новата епоха на живота.

— Това е съвършенно вѣрно, — казахъ азъ, — или трѣба да е вѣрно, ако онова, което видѣхъ, е обикновения вашъ животъ. Можете ли ми каза сега, какъ се извърши у васъ прогресътъ слѣдъ размирнитѣ години?

Той отговори: — Бихъ могълъ да ви разправя толкова много, че не бихте имали врѣме да слушате, но мога да ви посоча едно обстоятелство, което би могло да докара много тежки послѣдици. Когато слѣдъ войната хората се успокоиха, заловиха се на работа и много скоро запълниха за-

губата, причинена отъ разрушителната война, насъ ни обхвана единъ видъ разочарование; сѣкашъ, прѣдказанията на нѣкои реакционери отъ миналото бѣха готови да се сбъднатъ и крайната цѣль на всички наши стремежи и успѣхи заплашваше да стане отекчителното, еднообразно равнище на утилитарния комфортъ.

Изчезванието на конкуренцията, този ужъ необходимъ стимулъ за работа, никакъ не се отрази върху производството на прѣдмети отъ първа необходимость; — ами ако хоратаги обхванеше тжга, защото имъ оставаше твърдѣ много врѣме за мислене и за лѣниво бездѣйствие — тогава какво да се прави? Но, най-сетнѣ, този буренъ облакъ прѣмина. Може би, отъ онова, което ви говорихъ по-рано, вий сами се сѣщате, кое послужи за лѣкарство противъ това нещастие. Спомнете си, че много отъ произвежданитѣ по-рано стоки — гнили продукти за бѣднитѣ и ненужни продукти за богатитѣ — вече не се произвеждаха. Съ една рѣчь, като лѣкарство послужи самото производство на така нареченитѣ по-рано произведения на изкуството. Сега ний нѣмаме думи за опрѣдѣляне на това понятие, защото изкуството стана необходима часть отъ работата на всѣки човѣкъ.

— Какъ! — извикахъ азъ. — Нима хората имаха врѣме и възможность да се занимаватъ съ изящни изкуства срѣдъ отчаената борба за животъ и свобода, за която ми разправяхте?

Хамондъ отговори: — Вий не трѣба да мислите, че новитѣ форми на изкуството се основаваха главно върху спомена за изкуството отъ миналитѣ врѣмена; макаръ, колкото и да е странно това, гражданската война бѣше много по-малко разрушителна за изкуството, отколкото за каквото и да било друго, и изкуството, което сжществуваше при старитѣ форми на живота, се възроди по чудесенъ начинъ прѣзъ послѣднитѣ години на борбата, особено музиката и поезията. Изкуството или насладата отъ труда, както трѣба да се нарече това, за което сега говоря, се яви отъ само себе си отъ инстинкта, свойственъ на народа, който не е потиспатъ отъ извънредна и непосилна работа, да извършва всѣка работа най-добрѣ — да я докарва до съвършенство; и когато това се почна, човѣчеството бѣ овладано отъ страстно стремление къмъ красотата, и хората почнаха, плахо и грубо отначало, да украсяватъ своитѣ произведения; но веднъжъ като се заловиха за това, тѣ почнаха бързо да се усъвършенствуватъ. На всичко това много помага пълното прѣмахване на нечистотата, къмъ която толкова равнодушно се отнасяха нашитѣ прадѣди; а сжщо така и свободниятъ, но не бездѣятеленъ селски животъ, който стана у насъ обичай, както вече ви говорихъ. По този начинъ малко по малко ний почнахме да се наслаждаваме отъ работата; послѣ почнахме съзнателно да се отнасяме къмъ това удоволствие, взехме да се култивираме и да се стремимъ къмъ съвършенство; и тогава всичко бѣ достигнато; ний станахме щастливи. И да бжде така во вѣки вѣковъ.

Старецътъ се замисли, и както ми се стори, съ извѣстна скръбь; но азъ не искахъ да я нарушa. Изведнъжъ той трепна и каза: — Драгий гостенино, ето Клара и Дикъ идатъ за васъ, да турнемъ край на нашитѣ приказки. Мисля, че не особено ще съжалявате за това. Дългиятъ день се свършва и вамъ ви прѣдстои чудно пжтуване назадъ къмъ Хамерсмитъ.

XIX.

Връщане въ Хамерсмитъ.

Азъ нищо не отговорихъ, тъй като не се чувствувахъ въ състояние да говоря пусти вѣжливи фрази слѣдъ такъвъ сериозенъ разговоръ. Въ сжщность азъ бихъ прѣдпочелъ да продължа нашата бесѣда съ стареца, който разбираше моитѣ мисли, докато съ младитѣ, въпрѣки тѣхната любезность, азъ се чувствувахъ като човѣкъ отъ друга планета. При все това не се издадохъ и се усмихнахъ колкото се може по-привѣтливо на младата двойка. А Дикъ въ отговоръ на моята усмивка каза: — Отлично, драгий гостенино, драго ми е, че пакъ ще бждете съ мене, и че вий съ дѣда не сте се съвсѣмъ прѣнесли въ другъ свѣтъ. Менѣ даже ми мина прѣзъ ума, когато слушахъ валийцитѣ, че може би вий сте вече изчезнали отъ насъ, че моятъ роднина стои самъ въ стаята си, че прѣдъ него нѣма никого и никой не го слуша.

Тѣзи думи ми бѣха неприятни: прѣдъ мене изведнъжъ изпъкнаха грубитѣ караници и цѣлата жалка трагедия на напуснатия животъ: прѣдставихъ си съ всичката ясность моитѣ страстни стремежи къмъ спокойствие и миръ въ оня миналъ животъ, и мисъльта да се повърна къмъ него отново ме заплашваше. Но старецътъ се засмѣ съ старческата си усмивка и рече:

— Не бой се, Дикъ. Въ всѣки случай, азъ не говорихъ въ пусто пространство, и то не само на нашия новъ приятель. Кой знае, може би нашиятъ гостенинъ ще се върне нѣкога при своя народъ и ще разправи за насъ, а това ще принесе полза и на тѣхъ, слѣдователно и на насъ.

По лицето на Дика се появи очудване:—Какво, дѣдо? не разбирамъ добрѣ, какво искашъ да кажешъ. Що се отнася до мене, то надявамъ се, че той нѣма да ни напусне. Нима не виждашъ, че той е съвсѣмъ другъ човѣкъ, съвсѣмъ не прилича на ония, които сме свикнали да виждаме, и ни навежда на разни мисли: чувствувамъ вече, че по-добрѣ почнахъ да разбирамъ Дикенса, откато поприказвахъ съ него.

— Да,—забѣлѣза Клара,—азъ сжщо мисля, че слѣдъ нѣколко мѣсеца той ще подмладѣе при насъ, и азъ бихъ искала да го видя, какъ ще изглежда, когато изчезнатъ бръчкитѣ отъ лицето му. Какъ мислите, нали той ще се подмлади, когато поживѣе съ насъ извѣстно врѣме?

Старецътъ поклати глава, погледна ме съ сериозенъ погледъ, но нищо не отговори: една или двѣ минути всички мълчаха. Клара прѣкжсна мълчанието.

— Дѣдо, това не ми се харесва: безпокоя се, сѣкашъ ще се случи нѣщо неприятно. Вий говорихте съ нашия гостенинъ за миналитѣ нещастия и живѣхте въ миналитѣ нещастни врѣмена, и ето сега всичко това се носи въ въздуха наоколо ни, и ний се чувствуваме, като че ли се стремимъ къмъ нѣщо, което не можемъ да постигнемъ.

Старецътъ умилно ѝ се усмихна и каза:

— Е, дѣте мое, ако е така, то идете и живѣйте съ настоящето, и вий скоро ще отхвърлите отъ себе си всичко това.— Послѣ той се обърна къмъ мене:—Има ли нѣщо подобно, гостенино, въ оная страна, отдѣто сте дошли?

Влюбенитѣ сега нѣжно говорѣха помежду си, обърнати гърбомъ къмъ насъ безъ да обръщатъ внимание на насъ; и азъ отговорихъ тихо:

— Да, когато бѣхъ щастливо дѣте въ слънчевъ празникъ, и азъ имахъ всичко, което пожелаехъ.

— Да, именно така, — каза той. — Помните ли, вий токущо прѣди малко ми казахте, че прѣживяваме второ дѣтинство въ този свѣтъ. Ще видите, колко щастливъ е този свѣтъ; вий пакъ ще бѫдете щастливи въ него извѣстно врѣме.

На мене пакъ ми стана неприятно отъ това сѣкашъ скрито заплашване въ думитѣ му, и азъ съ всички сили се мѫчихъ да си спомня, какъ съмъ попадналъ срѣдъ този любопитенъ народъ, но въ това врѣме старецътъ весело завика:

— Сега, мои дѣца, вземете съ себе си вашия гостенинъ и го занимавайте както трѣба; вашъ дългъ е да прѣмахнете бръчкитѣ отъ лицето му и да успокоите душата му: той никога навѣрно не е виждалъ толкова щастие както вие. Добъръ пѫть, гостенино! — И той горещо ми стисна рѫката.

— Прощавайте, — казахъ азъ, — много ви благодаря за всичко, което ми разправихте. Щомъ дойда втори пѫть въ Лондонъ, непрѣмѣнно ще ви посѣтя. Позволявате ли?

— Да, — рече той, — елате, моля ви се, ако можете.

— Това нѣма да бѫде наскоро, — весело добави Дикъ, — щомъ се почне коситбата нагорѣ по рѣката, ще направя съ него една малка обиколка изъ страната въ врѣмето между коситбата и жетвата, за да разгледа той, какъ живѣятъ у насъ хората на сѣверъ. Сетнѣ, въ врѣме на жетвата, ний ще трѣба здравата да поработимъ, особно въ Уилтширъ. Нему май нѣма да му бѫде леко отъ този животъ на свободенъ въздухъ, но азъ ще бѫда твърдъ като скала.

— Нали и мене ще вземешъ съ себе си, Дикъ? — каза Клара, като си турна хубавата рѫка на рамото му.

— Защо не? — отвърна Дикъ съ извѣстна горещина. — И ний ще се погрижимъ, щото ти да си лѣгашъ достатъчно уморена; и ти ще бѫдешъ тъй прѣлестна съ загорѣла шия, съ загорѣли рѫцѣ, и съ бѣло като снѣгъ тѣло подъ дрехитѣ, щото ще изгонишъ отъ главата си всички странни фантазии. Да, недѣлята на коситбата ще принесе полза на всинца ни.

Момичето много мило се изчерви, но не отъ срамъ, а отъ удоволствие; старецътъ пъкъ се засмѣ и каза:

— Виждамъ, гостенино, че ще ви бѫде отлично: нѣма какво да се боите, че тѣзи двамата ще се отнасятъ къмъ васъ много официално: тѣ толкова сѫ заети единъ съ други, че вий често пѫти ще бѫдете прѣдоставени сами на себе си, а тази е най-голѣмата любезность, която може да се окаже на единъ гостенинъ, споредъ мене. О, вий не трѣба сѫщо да се страхувате, че ще бѫдете излишенъ; тѣзи птички въ гнѣздото обичатъ да иматъ добъръ, подходенъ приятель, около когото биха могли да отдъхнатъ отъ екстаза на любовьта въ тиха спокойна дружба. Освѣнъ това, Дикъ и особно Клара, обичатъ понѣкога да поприказватъ; а нали знаете, че влюбенитѣ обичатъ да си говорятъ само когато има неприятность помежду имъ, а иначе тѣ си гугукатъ. Прощавайте, гостенино, бѫдете щастливи.

Клара се доближи до стария Хамондъ, обгърна му шията съ рѫка, нѣжно го цѣлуна и каза:

— Вий сте много милъ старецъ и може да ми се смѣете колкото искате; нѣма да ни чакате

дълго врѣме и ний ще се постараемъ, щото нашиятъ гостенинъ да бжде щастливъ; но само не си въобразявайте, че има поне капка истина въ онова, което казахте.

Слѣдъ това азъ пакъ му стиснахъ ржката, и ний излѣзохме отъ стаята въ коридора, а сетнѣ на улицата, дѣто нашиятъ конь ни чакаше вече впрегнатъ. Той бѣ добрѣ наглежданъ: едно малко момченце около седемгодишно го държеше за юздата и внимателно го гледаше въ ноздритѣ; на гърба му бѣ се качило едно четирнайсетгодишно момиче, което държеше прѣдъ себе си тригодишното си сестриче, а отзадъ бѣ се настанило друго едно момиче, година по-голѣмо отъ момчето. И тримата ядѣха череши и отъ врѣме на врѣме милваха и посмушваха Сивча, който съ удоволствие приемаше тѣхнитѣ милувки, но щомъ се показа Дикъ, веднага наостри уши. Момичето спокойно скокна отъ коня, доближи се до Клара и почна да се притиска къмъ нея.

Седнахме въ колата. Дикъ дръпна юздитѣ, и ний потеглихме изъ улицата; Сивчо вървѣше съ умѣренъ тръсъ между прѣлестнитѣ дървета на лондонскитѣ улици, които пълнѣха съ благоухание прохладния вечеренъ въздухъ; слънцето вече залѣзваше.

Ний пжтувахме много бавно, тъй като много хора бѣха излѣзли да подишатъ прѣсенъ въздухъ. Минавайки прѣзъ такова множество отъ хора, азъ толкова повече обръщахъ внимание на тѣхната вънкашность, и трѣба да се призная, че моятъ вкусъ, свикналъ на мрачнитѣ сиви или по-право кафени цвѣтове отъ деветнайсетия вѣкъ, бѣ готовъ да осжди веселитѣ свѣтли облѣкла, и азъ се излъгахъ да кажа това на Клара. Тя ме погледа

съ очудване и даже съ извѣстно негодуване: — Е, че какво, какво отъ това? Тѣ не сж заети съ мръсна работа; тѣ се наслаждаватъ отъ прѣкрасната вечерь, тука нищо не може да оцапа дрехитѣ имъ. Нима не е красиво това? И тѣ не сж много прѣмѣнени.

И това бѣше истина, защото мнозина бѣха облѣчени въ много скромни, но все пакъ прѣлѣстни цвѣтове, а хармонията на боитѣ бѣше безподобна.

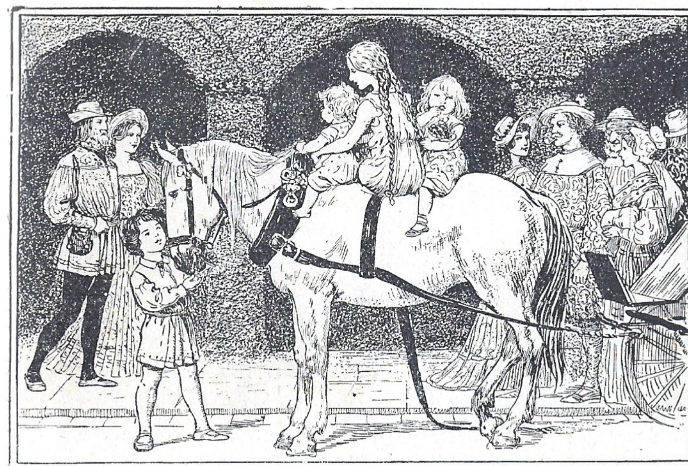

Сивчо въ добро общество.

Азъ отговорихъ: — Да, красиво е; но какъ си доставятъ тѣ такова скжпо облѣкло? Погледнете! Ей-тамъ върви единъ срѣдневѣковенъ човѣкъ съ скромно сиво облѣкло; но оттука виждамъ, че то е ушито отъ скжпъ вълненъ платъ и е покрито съ копринененъ шевъ.

— Би могълъ да облѣче и лоши дрехи, ако му се харесва, но той самъ не би искалъ да

оскърби чувството на другитѣ, — забѣлѣза Клара.

— Но кажете ми, моля ви се, — попитахъ азъ, откждѣ вepisodeматъ срѣдства за това?

Ала едва изказахъ тѣзи думи, и разбрахъ, че направихъ обикновената си грѣшка; забѣлѣзахъ, че Дикъ се усмихна подъ мустакъ; но той не продума нищо, а ме прѣдостави на нѣжната грижа на Клара, която каза:

— Какво? Не разбирамъ, какво искате да кажете. Разбира се, че имаме срѣдства за това, въ противенъ случай нѣмаше да се обличаме така. Много лесно бихме могли да кажемъ, че употрѣбяваме труда си за удобно облѣкло; ала ний отиваме по-нататъкъ. Какво лошо намирате въ това? Може би мислите, че търпимъ лишение откъмъ храна, за да си направимъ красиво облѣкло? Или не ви се харесва, дѣто обичаме, щото облѣклото, което покрива тѣлото, да бжде сжщо така красиво, като самото тѣло? — сжщо тъй, както е красива по природа кожата на бобра или на елена? Кажете, какво лошо намирате въ това?

Азъ отстжпихъ прѣдъ такъвъ буренъ натискъ и избърборахъ първото извинение, което ми дойде на ума. Трѣбаше самъ да зная, че народъ, който обича въобще архитектурата, трѣба да се стреми и къмъ украшение на себе си. При това, кройката на дрехитѣ имъ, независимо отъ цвѣта, бѣше красива и удобна — покривайки формитѣ, тя не ги правѣше нито грозни, нито смѣшни.

Клара поумекна и когато пристигахме къмъ вече помената гора, тя се обърна къмъ Дика:

— Вижъ какво ще ти кажа, Дикъ; сега, слѣдъ като дѣдо Хамондъ видѣ нашия гостенинъ въ оригиналното му облѣкло, струва ми се, че бихме могли да му изберемъ нѣщо по-прилично за утрѣшното ни пжтуване. Толкозъ повече, че ако не го прѣоблѣчемъ, ще трѣба да отговаряме на всевъзможни въпроси по поводъ на негово облѣкло. Освѣнъ това, — лукаво добави тя, — когато самъ се облѣче въ красиво облѣкло, той нѣма тъй прибързано да ни осжжда, че сме губили врѣмето си, за да се обличаме хубаво и да се харесваме единъ на други.

— Отлично, Кларо, — отговори Дикъ, — той ще има всичко, което ти, което той пожелае. Ще му избера утрѣ нѣщо, прѣди да е сталалъ отъ сънь.

XX.

Пакъ въ Хамерсмитския хотелъ.

Така ний карахме полека въ разговори помежду си; бѣ чудна вечерь, цѣла пропита съ ароматъ отъ растенията; най-сетнѣ стигнахме до Хамерсмитския хотелъ, дѣто весело ни посрѣщнаха тамшнитѣ ни другари. Бофинъ, облѣченъ съ нови дрехи, ни посрѣщна съ извънредна любезность; тъкачътъ искаше да узнае, какво е говорилъ съ мене стариятъ Хамондъ, и когато Дикъ не му позволи това, той весело и дружески се засмѣ; Ани ми стисна ржка и тъй умилно изрази своята увѣреность, че добрѣ съмъ прѣкаралъ деня — щото менѣ ми стана малко нѣщо мжчно, когато ржцѣтѣ ни се раздѣлиха; право да си кажа, тя ми се харесваше повече отъ Клара; струваше ми се, че Клара винаги е малко нащрекъ, когато Ани бѣ въплощение на искреность и безъ всѣко усилие отъ своя страна изглеждаше доволна отъ всичко и отъ всички.

Тази вечерь ний имахме единъ малъкъ празникъ, донѣйдѣ заради мене, донѣйдѣ, както подозирахъ, въ честь на новото събиране на Дика и Клара. Поднесоха най-хубавото вино; цѣлата зала благоухаеше отъ разкошни лѣтни цвѣтя; а слѣдъ вечеря ний не само че имахме музика (Ани, споредъ мене, надмина всички по мекия си и чистъ гласъ, а така сжщо по изразителность, но ний даже почнахме да си разправяме разни истории, и стояхме, слушайки ги, безъ освѣтление, само на лунната свѣтлина, която разливаше своитѣ лжчи прѣзъ чуднитѣ стъкла на прозорцитѣ; и сѣкашъ ний принадлежахме къмъ отдавна миналитѣ врѣмена, когато книгитѣ бѣха рѣдкость, а и изкуството да се чете сжщо не се срѣщаше често. И дѣйствително, трѣба тука да кажа, макаръ може би вий сами да сте забѣлѣзали, че моитѣ приятели, които винаги умѣеха да поприказватъ за книгитѣ, въ повечето случаи не бѣха кой знай какви любители на четенето, особно ако се вематъ подъ внимание изящнитѣ имъ манери и многото свободно врѣме, съ което разполагаха. Когато Дикъ поменѣше за нѣкоя книга, той правѣше това съ изгледа на човѣкъ, който е извършилъ подвигъ; като че ли искаше да каже: Нà, вижте, азъ дѣйствително съмъ челъ това!

Вечерьта се мина заради мене много бърже. Отъ този день, за първъ пжть въ живота си, почнахъ напълно да се наслаждавамъ отъ зрителнитѣ си впечатления, безъ всѣкакви несъотвѣтни мисли, безъ оня страхъ прѣдъ заплашващата бѣда, който ме измжчваше по-рано винаги, когато се любувахъ на прѣкраснитѣ произвидения на изкуството прѣзъ миналитѣ вѣкове посрѣдъ чудесната природа: и едното и другото бѣха резултатъ на дълга вѣковна традиция, която потикваше хората да творятъ произведения на изкуството, и заставяше природата да се мѣни подъ влиянието на вѣковетѣ. Тука азъ се наслаждавахъ безъ всѣкаква задня мисъль за несправедливостьта и безмѣрния трудъ, които ми даваха възможность да имамъ свободно врѣме; за невѣжеството и теготата на живота, които ме караха да се вдавамъ въ изучване на историята; за тиранията и борбата за сжществуване, пълна съ страхъ и несполуки, които ме караха да се унисамъ въ областьта на измислицата. Единствената опасность, която тревожеше сърдцето ми, когато дойде врѣме за спане, бѣ мисъльта, дѣ ли ще се събудя утрѣ; но азъ я отпждихъ и отидохъ да спя напълно щастливъ, а слѣдъ нѣколко минути заспахъ безъ сънища.

XXI.

Нагорѣ по рѣката.

Когато се събудихъ на другия день бѣше чудесно слънчево утро; азъ скокнахъ отъ лѣглото съ извѣстенъ страхъ, но бързо се успокоихъ, когато се огледахъ въ малката си спалня и видѣхъ блѣднитѣ, но съ чисти бои нарисувани картини съ стихове подъ тѣхъ, нѣкои отъ които познавахъ. Азъ бърже се облѣкохъ въ приготвенитѣ за мене сини дрехи, толкова хубави, че менѣ ми бѣше май неловко да ги облѣка, и всичкото врѣме чувствувахъ възбудена радость, като че ми прѣдстоеше нѣкакъвъ празникъ; чувство, което добрѣ помня, но не бѣхъ изпитвалъ откогато, като ученикъ, си отивахъ прѣзъ лѣтната ваканция у дома.

Изглеждаше, че е съвсѣмъ рано, и азъ мислѣхъ, че ще бжда самъ въ залата, когато влѣзохъ въ нея отъ коридора, дѣто бѣ моята стая, но срѣщнахъ Ани, която, като остави метлата на страна, цѣлуна ме, страхъ ме е само, че то бѣ въ знакъ на праятелство, безъ никаква друга мисъль; — наистина, тя се изчерви, но не отъ срамежливость, а отъ приятелско удоволствие; послѣ тя пакъ взе метлата и продължи да си мете, като ми кимна съ глава, види се, искаше да ми каже, да не ѝ прѣча, а да я гледамъ, ако искамъ. Да си кажа правото, това бѣ за мене много приятно зрѣлище; още петь момичета ѝ помагаха, и тѣхнитѣ грациозни фигури, заети съ тази лека работа, бѣха достойни за любуване; тѣ метѣха по най-наученъ способъ, а веселиятъ имъ говоръ и смѣхъ приятно милваха слуха. Но Ани ми подхвърли нѣколко думи, отивайки на другия край на залата: — Гостенино, — каза тя, — драго ми е, че вий станахте толкова рано, но ний не искахме да ви смущаваме; нашата Темза е прѣлестна прѣзъ юний въ шесть и половина часа сутриньта; жално би било, ако пропуснѣхте такова утро; менѣ ми поржчаха да ви донеса една чаша млѣко и хлѣбъ, но не тука, а слѣдъ това да ви заведа до лодката. Дикъ и Клара сжщо сж готови. Почакайте минутка, докато свърша тази работа.

Послѣ тя пакъ остави метлата, приближи се, взе ме подъ ржка, заведе ме на терасата надъ рѣката, настани ме при една малка масичка, подъ клонитѣ, дѣто млѣкото и хлѣбътъ ми се сториха като най-отлична закуска, и самата тя седна при мене. Слѣдъ една-двѣ минути Дикъ и Клара дойдоха при мене; послѣднята изглеждаше много хубава и свѣжа въ лекото си копринено хубаво облѣкло, което се стори на моя непривикналъ погледъ много свѣтло и натруфено; Дикъ бѣше сжщо така много хубаво облѣченъ въ бѣла фанела, съ прѣлестенъ шефъ. Клара се допрѣ до дрехата си, поздрави ме и каза засмѣно: — Погледнете, гостенино! Виждате, че и ний сме тъй прѣмѣнени, както и ония, които толкова ви се искаше снощи да ги осждате; видите ли, ний не искаме този свѣтълъ день и цвѣтята да се срамуватъ отъ насъ. Е, сега карайте ми се!

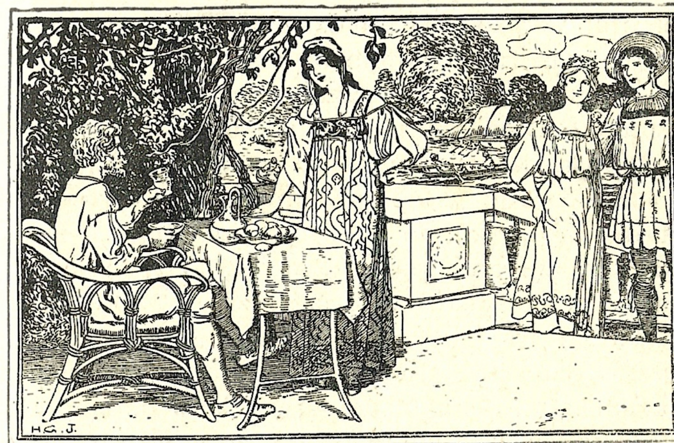

На терасата.

— Не, по никой начинъ, — отговорихъ азъ, — и двама вий като че сте се родили отъ този слънчевъ день; ако почна да ви се карамъ, то трѣба да се карамъ и на него.

— Знаете ли, — каза Дикъ, — това е особенъ день — разбирамъ всички тѣзи дни. Коситбата въ нѣкои отношения стои по-горѣ отъ жетвата, тъй като врѣмето е по-хубаво; ако не сте косили ливада въ хубаво врѣме, вий не можете си прѣдстави,

колко чудесно е това. И женитѣ сж толкова красиви на тази работа! — прибави той донѣйдѣ свѣнливо, — като се вземе всичко това прѣдъ видъ, ний имаме право, мисля, дѣто гледаме да украсимъ това врѣме по единъ простъ начинъ.

— Въ коприненй дрехи ли работятъ женитѣ? — попитахъ азъ усмихнатъ.

Дикъ искаше да ми отговори, но Клара му запуши устата съ своята ржчица и каза: — Не, не бива, Дикъ; не трѣба да му се разправя твърдѣ много, инакъ ще мисля, че си се обърналъ въ твоя старъ дѣдо. Нека самъ да види всичко, той не ще чака дълго врѣме за това.

— Да, — прабави Ани, — не му хвалете твърдѣ много онова, което той ще види, инакъ ще се разочарува, когато се дигне завѣсата. Азъ не искамъ, щото той да се разочарува. Но сега врѣме е да потеглите, ако не искате да изпуснитe най-хубавото врѣме на прилива, а сжщо и слънчевата зарань. Прощавайте, гостенино!

Тя ме цѣлуна съ свойствения ѝ приятелски искренъ изразъ, и моето желание да участвувамъ въ експедицията се изпари; но азъ се постарахъ да прѣодолѣя това чувство: бѣ ясно, че такава прѣлестна жена не можеше да си нѣма възлюбленъ, който да подхожда на годинитѣ ѝ. Ний слѣзохме по стжпалата и се качихме на една хубавичка, прѣлестно украсена лодка, не твърдѣ лека, за да можемъ удобно да се разположимъ въ нея съ нашия багажъ; и щомъ седнахме въ нея, дойдоха Бофинъ и тъкачътъ, за да ни изпратятъ; първиятъ бѣ прикрилъ сега своето великолѣпие съ простъ работнишки костюмъ, увѣнчанъ съ широкопола шапка, която той сне, за да я помаха на прощаване съ тържествена староиспанска любезность.

Слѣдъ това Дикъ тласна лодката навжтрѣ, наблегна силно лопатитѣ, и Хамерсмитъ съ неговитѣ благородни дървета и прѣкрасни крайбрѣжни кжщи почна полекичка да се отдалечава отъ насъ.

Докато плувахме, азъ не можахъ да се сдържа, редомъ съ обѣщаната отъ Дика картина на коситбата, да поставя друга, добрѣ позната на мене картина; особно живо си спомнихъ женитѣ въ врѣме на работа; редица отъ пустали фигури, сухи, плоскогръди, грозни, безъ никаква изящность на формитѣ или на лицето, облѣчени въ нескопосни басмени дрехи и грозни плоски шапки, отпуснато и механически мърдатъ граблитѣ. Колко често това ми отравяше прѣлестьта на юнския день; колко често азъ страстно искахъ да видя на тия ливади мжже и жени, достойни за чудесното изобилие на горещото лѣто, съ неговитѣ разкошни хубости и упоителни благоухания.

Сега свѣтътъ бѣ станалъ по-напрѣдналъ и помждъръ, и най-сетнѣ моята мечта бѣ готова да се осжществи.

XXII

Хъмптонъ-Кортъ. Единъ поклонникъ на старото врѣме.

И така, ний плувахме. Дикъ гребѣше свободно и леко, а Клара, седнала до мене, се любуваше на неговата мжжествена красота, на добродушното му открито лице и, както ми се струваше, за нищо друго не мислѣше. Колкото нагорѣ отивахме по рѣката, толкова по-малко бѣ разликата между Темза отъ това врѣме и прѣдишната

Темза. Това начало на селската Темза бѣ хубаво и въ старо врѣме, разваляха го тогава само вулгарнитѣ вили на забогатѣлитѣ буржуа. И въ туй врѣме, докато ний се плъзгахме между прѣлестната лѣтна зеленина, азъ чувствувахъ, че се подмладявамъ отново, сѣкашъ участвувамъ въ нѣкой отъ рѣчнитѣ излети, които толкова много обичахъ въ ония дни, когато бѣхъ твърдѣ щастливъ, за да мисля, че нѣкждѣ може да бжде злѣ.

Най-сетнѣ ний стигнахме при завоя на рѣката; отъ лѣва страна бѣ кацнало едно хубаво малко селце съ нѣколко стари кжщи, коитъ се спущаха направо къмъ водата, дѣто се намираше едно пристанище; задъ тия кжщи, затулени отъ брѣстове, ливадитѣ се завършваха съ редица високи върби, а отдѣсно една тѣсна пжтечка се извиваше по открито пространство къмъ огромни и стари дървета, украшение на старъ паркъ; тѣ се протакаха далече по брѣга на рѣката до самия край на завоя и се завършваха съ мъничекъ градецъ съ грациозни и хубави кжщички, стари и нови, съ издигната надъ тѣхъ дълга и съ островръхи зжбци стѣна на едно голѣмо здание отъ червени тухли, донѣйдѣ готически стилъ отъ послѣдния периодъ, донѣйдѣ стилъ на Вилхелма Холандски; но ослѣпителниятъ блѣсъкъ на яркото слънце, чудесната природа, заедно съ лъскавата синя повръхнина на рѣката, придаваха му нѣкаква своеобразна прѣлесть, въпрѣки околнитѣ чудесни здания отъ новото врѣме.

Вълни отъароматъ, посрѣдъ който особно личеше липовиятъ цвѣтъ, се носѣха къмъ насъ отъ невидими градини. Клара се надигна и викна:

— О, Дикъ, драгий ми, я да се спремъ въ Хъмптонъ-Кортъ за днеска, за да се поразходимъ

съ гостенина изъ парка и да му покажемъ тия мили, стари здания. Кой знай защо, — види се, защото си живѣлъ тъй близко оттука, — ти рѣдко си ме водилъ въ Хъмптонъ-Кортъ.

Дикъ спрѣ за минутка лопатитѣ и рече: — Домързѣло те е днесъ, Кларо. Менѣ не ми се щѣше да си спираме до Шепертонъ; не е ли по-добрѣ да се спремъ въ Хъмптонъ-Кортъ, за да се нахранимъ, а къмъ петь часа пакъ да потеглимъ?

— Добрѣ, — отвърна тя, — но менѣ ми се иска, нашиятъ гостенинъ да прѣкара два-три часа въ Парка.

— Въ парка ли? — каза Дикъ; — но по това врѣме цѣлиятъ брѣгъ на Темза е паркъ; а що се отнася до мене, азъ бихъ прѣдпочелъ да се изтегна подъ единъ брѣстъ край нѣкоя нива и да слушамъ бръмченето на пчелитѣ и шумоленето на класоветѣ покрай брѣздитѣ, отколкото да се разхождамъ въ нѣкой паркъ на Англия. Освѣнъ това....

— Освѣнъ това, — прѣкжсна го Клара, — тебѣ ти се ще по-скоро да стигнемъ на твоята възлюблена коситба и да покажешъ, колко красиво лѣгатъ тежкитѣ редове отъ покосена трѣва подъ пъргавия и силенъ размахъ на твоята коса.

Тя го изгледа съ очи изпълнени съ любовь и азъ видѣхъ, че тя вече си прѣдставя неговата красива фигура посрѣдъ ритмическитѣ звукове на коситѣ; слѣдъ това тя наведе погледъ върху мъничкото си хубаво краче и въздъхна излеко, като виждаше, какъвъ контрастъ прѣдставлява нейната слаба женска красота съ неговата мжжка хубость; тъй винаги мислятъ женитѣ, когато тѣ дѣйствително обичатъ и не сж изхабени отъ условнитѣ понятия.

Що се отняся до Дика, той съ възхищение я изгледа и най сетнѣ продума: — Да, Кларо, менѣ

дѣйствително ми се иска, да бждемъ по-скоро тамъ! Но, струва ми се, течението ни отнася. — Той пакъ наблегна лопатитѣ и подиръ двѣ минути ний стояхме на единъ каменливъ брѣгъ по-долу отъ моста, който, както можето си прѣдстави, не бѣ вече оня грозенъ желѣзенъ изродъ, но красива и солидна джбова постройка.

Като стигнахме въ Кортъ, ний влѣзохме направо въ голѣмата зала, която азъ толкова добрѣ помнѣхъ; тамъ бѣха нагласени масички за обѣдване и всичко бѣ устроено почти сжщо така, както въ Хамерсмитския хотелъ. Слѣдъ обѣдъ ний тръгнахме да поскитаме изъ старитѣ стаи, дѣто се пазѣха картини и гобелени, и нищо почти не бѣ измѣнено, белки само това: хората, които срѣщахме, имаха неизказано добри лица, всички тѣ сѣкашъ се чувствуваха като у дома си, напълно свободно; това се прѣдаде и на мене, и азъ чувствувахъ, че чудесното старо здание е мое въ найдобрия смисълъ на тази дума; и удоволствието, което съмъ изпитвалъ тука едно врѣме, се съедини съ това ново удоволствие и изпълни цѣлата ми душа съ радость.

Дикъ (който, въпрѣки закачкитѣ на Клара, добрѣ познаваше това мѣсто) ми каза, че старитѣ стаи на Тюдоритѣ, които, както добрѣ помнѣхъ, сж служили по-рано за жилище на нищожна глутница отъ придворни дармоѣдци, сега сж на разположението на хората, които идватъ и заминуватъ; колкото красива и да бѣ станала сега архитектурата, колкото прѣкрасна и да бѣ цѣлата повръхнина на страната, все пакъ нѣкаква традиция на красота и радость се съединяваше съ тази група отъ здания, и всички смѣтаха отиването въ Хъмптонъ-Кортъ за сжщо такова необходимо лѣт-

но развлечение, както и тогава, когато Лондонъ бѣше мръсенъ и отекчителенъ.

Ний минахме нѣколко едноврѣмешни стаи, които гледаха къмъ една стара градина; всички срѣщнати хора се отнасяха привѣтливо и веднага завързваха разговоръ съ насъ, като се вглеждаха съ вѣжливо полуочудване въ моето чуждо за тѣхъ лице. Освѣнъ тия прѣлетни птици и нѣколкото постоянни обитатели, въ ливадата до градината, по продължение на „Дългата Вода", както казваха, ний видѣхме много весели палатки и около тѣхъ мжже, жени и дѣца. Види се, тия жизнерадостни хора обичаха да живѣятъ въ палатки съ всичкитѣ имъ неудобства, които тѣ сж съумѣли да обърнатъ въ удоволствие.

Въ назначеното врѣме ний оставихме този старъ приятель; азъ направихъ слабо опитване да взема лопатитѣ, но Дикъ ме отстрани и, да си призная, това не ме огорчи; азъ се чувствувахъ напълно щастливъ, наслаждавайки се отъ чудесното врѣме и прѣдаденъ на своитѣ лѣниви и спокойни мисли.

Освѣнъ това, бѣ напълно справедливо да греби Дикъ; той бѣ силенъ като конь и изпитваше огромна наслада отъ всѣкакви физически упражнения, каквито и да били тѣ. Струваше ни извѣстенъ трудъ да го накараме да спре, когато стана почти тъмно; мѣсецътъ изгрѣ тъкмо когато бѣхме при Рънимедъ. Ний спрѣхме тука и почнахме да диримъ мѣсто, дѣ да нагласимъ нашитѣ палатки (тъй като вземахме съ нази си двѣ), но въ това врѣме приближи се до насъ единъ старецъ, поздрави ни и запита, имаме ли мѣсто за нощуване; като се научи, че нѣмаме, покани ни у тѣхъ. Ний нѣмахме нищо противъ и тръгнахме съ него; Кла-

ра го улови за ржката съ оная нѣжность, съ която тя, както забѣлѣзахъ, винаги се отнасяше къмъ старитѣ; и по пжтя, докато вървѣхме, тя каза нѣколко общи фрази за прѣкрасното врѣме; старецътъ изведнъжъ се спрѣ, изгледа я и рече: — Истина ли ви се харесва днешниятъ день?

— Да, — каза тя, много очудена, — а вамъ не се ли харесва?

— Какъ да ви кажа, — отговори той, — може и да ми харесва. Въ всѣки случай би ми харесвалъ, ако бѣхъ по-младъ, но сега ми се ще да бжде по-хладничко.

Тя нищо не отвърна и си продължи пжтя; нощьта наоколо ставаше все по-тъмна; най-сетнѣ ний стигнахме до една ограда при политѣ на единъ хълмъ; старецътъ отвори заключалката на вратнята и ни въведе въ градината; на дъното ѝ ний видѣхме една кжщица, малкитѣ прозорци на която вече желтѣеха отъ освѣтлението на свѣщитѣ. Даже при слабата свѣтлина на луната и послѣднитѣ отблѣски на залѣзването ний можехме да забѣлѣжимъ, че градината бѣше отрупана цѣла съ цвѣтя; и благоуханието на тия цвѣтя въ нощната прохлада бѣ тъй дивно хубаво, сѣкашъ въ тѣхъ именно се състоеше всичката омая на тази юнска нощь; всички неволно се спрѣхме и Клара изпусна едно леко „о“, като птичка, която запява.

— Какво стана? — попита старецътъ съ известно мъмране и я улови за ржката. — Тукъ нѣма куче; или да не сте настжпили трънъ и да сте си одраскали крака?

— Не, не, съсѣде, — отговори тя; — но колко хубаво е, колко хубаво!

— Разбира се, хубаво, — продума той, — но нима вамъ всичко това толкова ви се харесва?

Тя се засмѣ съ музикалния си смѣхъ, а ний ѝ пригласяхме съ нашитѣ груби гласове; слѣдъ това тя рече: — Не ще съмнѣние, че ми се харесва!

— Право да си кажа, не знамъ, — отвърна стариятъ чудакъ, и слѣдъ това прибави, сѣкашъ засраменъ: — Знаете, когато водата излиза отъ брѣговетѣ си и цѣлиятъ Рънимедъ е затопенъ, това съвсѣмъ не е толкозъ хубаво.

— На мене би се харесало, — забѣлѣза Дикъ. — Колко хубаво би било да се повози човѣкъ съ платна нѣкой студенъ януарски день!

— Би ви се харесало ли? — каза нашиятъ домакинъ. — Ехъ, нѣма да се прѣпираме сега по това, не си струва. Да идемъ да вечеряме.

Ний тръгнахме по постланата пжтека между розитѣ и влѣзохме въ една прѣхубава стая, украсена съ рѣзба, и чистичка като нова монета; но главното украшение на стаята бѣ една млада жена, съ свѣтла коса и сиви очи, но съ лице, ржцѣ и боси крака, съвършенно запечени отъ слънцето. Това бѣха първитѣ селски жители, които азъ срѣщахъ; макаръ тя да бѣ много леко облѣчена, но веднага се виждаше, че това не е по бѣдность, а защото така ѝ се ще; дрехитѣ ѝ бѣха отъ коприненъ платъ, а на ржцѣтѣ си носѣше скжпоцѣнни гривни. Тя лежеше на една овча кожа до прозореца, но скокна, когато ний влѣзохме, и, като зърна гоститѣ задъ стареца, заплѣска съ ржцѣ и викна отъ радость, сетнѣ ни събра въ срѣдата на стаята и почна да танцува наоколо ни въ пъленъ възторгъ отъ нашето общество.

— Какво значи това? — попита старецътъ. — Драго ли ти е? Нали, Еленъ?

Момичето, танцувайки, се завтече при него,

обви го съ ржцѣ и каза: — Да, драго ми е, и на тебе трѣба да ти е драго, дѣдо.

— Е, е, драго ми е, — продума старецътъ, — драго ми е, колкото може да ми е драго. Гости, насѣдайте, моля ви се.

Това ни се стори малко странно; странно, струва ми се, по-скоро на моитѣ другари, отколкото на мене; но Дикъ се възползува отъ минутата, когато старецътъ излѣзе съ внучката си отъ стаята, за да ми пришепне тихо: — Страшенъ мърморко, сега такива хора рѣдко се срѣщатъ. А по-рано, чувалъ съмъ, тѣ били сжщинска язва.

Старецътъ влѣзе въ това врѣме, когато той говорѣше и, като седна до насъ, дълбоко въздъхна; виждаше се, че му се искаше да обърнемъ внимание на неговата въздишка, но въ това врѣме влѣзе младото момиче съ храна, и стаканията му останаха напразно, тъй като всички ний бѣхме гладни, а моето внимание освѣнъ това бѣ заето отъ движенията на младото момиче, хубаво като картинка.

Яденето и питието, макаръ и да се отличаваха отъ онова въ Лондонъ, но все пакъ бѣха повече отъ хубави, а старецътъ, като погледна недоволно рибата, която бѣ главното ядене на масата, каза:

— Хмъ . . . Костуръ! Много съжалявамъ, че не мога да ви нагостя съ нѣщо по-хубаво. Бѣ врѣме, когато ний можехме да си доставяме чудесенъ лаксъ отъ Лондонъ; но сега настжпиха други врѣмена, оскждни и лоши.

— Но ти и сега би могълъ да го доставишъ, ако знаеше, че ще дойдатъ, — възрази момичето засмѣно.

— Ний сме криви за това, ний трѣбаше да вземемъ лаксъ съ себе си, — каза добродушно Дикъ. — Но ако лоши врѣмена сж настанали, то костуръть никакъ не е лошъ; ей-тоя въ срѣдата навѣрно е тежалъ цѣло кило, когато е плавалъ въ водата и е показвалъ на кротушкитѣ своитѣ тъмни ивици и червени перки. А що се отнася до лакса, съсѣде, то моятъ приятель, който е пристигналъ отъ далечни страни, бѣше много зачуденъ вчера сутриньта, като му казахъ, че въ Хамерсмитъ има безбройно много лаксове. Азъ никой пжть не съмъ чувалъ, че врѣмената сж станали по-лоши.

Изглеждаше, че нему му е неловко. А старецътъ се обърна къмъ мене и каза много любезно: — Сьръ, много ми е драго да видя човѣкъ отвждъ морето; непрѣмѣнно трѣба да се науча отъ васъ, нима не е по-добрѣ изобщо въ вашата страна, дѣто, доколкото мога да сждя по онова, което съмъ чувалъ, животътъ ви е по-веселъ и по-живъ, защото не сте се освободили още отъ конкуренцията. Знаете ли, азъ съмъ челъ доста книги отъ миналото врѣме, и намирамъ, че тѣ сж много по-интересни отъ тия, които пишатъ сега; тѣ сж писани при добра, здрава, неограничена конкуренция — ако не знаехме това отъ историята, то бихме го научили отъ книгитѣ. Въ тѣхъ вѣе духътъ на авантюризъмъ и способностьта да се извлича добро отъ самото зло, — нѣщо, което съвсѣмъ липсва въ днешната наша литература; и азъ не мога да не мисля, че нашитѣ историци и моралисти страшно прѣувеличаватъ нещастията на миналото, когато сж могли да се проявяватъ такива блестящи произведения на ума и въображението.

Клара го слушаше съ оживенъ погледъ, изглеждаше, че бѣ възбудена и доволна; Дикъ се

намръщи и сѣкашъ се чувствуваше още по-неловко, но мълчеше. И наистина, старецътъ, постепенно увлеченъ отъ прѣдмета си, напусна ироническия тонъ и говорѣше съвсѣмъ сериозно. Но прѣди да си съставя отговоръ и да го изкажа, намѣси се момичето.

— Книги, книги! Само книги, дѣдо! Кога ще разберете, че прѣди всичко насъ ни интересува свѣтътъ, въ който живѣемъ; свѣтътъ, часть отъ който съставяме ний и когото никога не може да обича човѣкъ достатъчно. Погледни, — каза тя, като широко разтвори прозореца и ни посочи бѣлата свѣтлина, която блестѣше между чернитѣ сѣнки на освѣтената отъ мѣсеца градина, дѣто прѣминаваше лекиятъ трепетъ на лѣтния вечеренъ вѣтъръ, — погледни! — ето нашитѣ книги въ тия дни! — и тия, — продължи тя, като се приближи бързо къмъ влюбенитѣ и сложи на тѣхнитѣ рамѣнѣ ржцѣтѣ си; — и тоя гостенинъ съ опита и знанието, които той носи прѣзъ-море; — па даже и ти, дѣдо (усмивка прѣмина по лицето ѝ), съ всичкото твое мнѣние и съ желанието ти да повърнешъ пакъ доброто старо врѣме, когато, доколкото зная, безврѣднитѣ, лѣнивитѣ, старитѣ хора като тебе трѣбало или да мратъ отъ гладъ, или да каратъ войската и други хора насила да отнематъ жизненитѣ припаси и облѣклото, и кжщитѣ отъ народа. Да, ето нашитѣ книги; пъкъ ако искаме повече, то нима не можемъ да си намѣримъ работа въ постройката на прѣкраснитѣ здания, които сме издигнали по цѣлата страна; зная, че нищо подобно не е имало едно врѣме, но сега човѣкъ може да развие всичко, каквото има въ него, а ржцѣтѣ му могатъ да осжществятъ онова, къмъ което се стремятъ умътъ му и душата му.

Тя се спрѣ за минутка, а азъ не можехъ да снема погледъ отъ нея и си мислѣхъ, че ако тя е книга, то рисункитѣ по нея сж прѣлестни. Нѣжнитѣ ѝ, загорѣли отъ слънцето бузи зарумениѣха; сивитѣ ѝ очи, които свѣтѣха на мургавото лице, умилно ни гледаха, когато тя говорѣше. Тя помълча малко, а послѣ отново продължи:

— Що се отнася до вашитѣ книги, то тѣ сж били добри въ ония врѣмена, когато интелигентнитѣ хора не сж имали други удоволствия и когато тѣ трѣбало да търсятъ спасение отъ жалката осждность на собствения си животъ въ въображаемия животъ на другитѣ хора. Но да си кажа направо, че въпрѣки тѣхния умъ и сила, въпрѣки тѣхната способность да пишатъ разкази, въ тѣхъ се забѣлезва нѣщо недостойно. Нѣкои отъ тѣхъ, наистина, тукъ-тамѣ изказватъ извѣстно съчувствие къмъ ония сжщества, които нашитѣ исторически книги зоватъ „бѣдни хора“ и за нещастния животъ на които ний имаме извѣстно понятие; но въ края на краищата тѣ всѣкога ги забравятъ и при свършека на разказа ний трѣба да се задоволимъ съ щастливия животъ на героя и героинята, живущи на блаженъ островъ посрѣдъ нещастията на другитѣ хора; и всичко това слѣдъ редица лъжливи безпокойства (или повечето пжти лъжливи), създадени отъ самитѣ тѣхъ, съ отекчичелни психологически глупости относително тѣхнитѣ чувства, стремежи и други такива; а животътъ пакъ си е вървѣлъ по старому; копаели, изсушавали, пекли, строили и дѣлали все заради тѣзи безполезни животни.

— Я гледай! — каза старецътъ, като се повърна отново къмъ своя сухъ и сърдитъ манеръ.

—Я гледай, какво краснорѣчие! Туй трѣба да ви се харесва, нали?

— Да, — отвърнахъ азъ съ възторгъ.

— Но сега, — продължи той, — когато бурята на краснорѣчието се поукроти, може би вий нѣма да откажите да ми отговорите на въпроса. Разбира се, само ако обичате, — добави той съ внезапна вѣжливость.

— На кой въпросъ? — попитахъ азъ. Трѣба да си призная, че странната и почти дивна хубость на Еленъ го пропжди отъ главата ми.

Той каза: — Прѣди всичко (простете ме за педантичностьта) сжществува ли конкуренцията, както у насъ въ старо врѣме, въ оная страна, отдѣто сте дошли?

— Да, — отговорихъ азъ, — тамъ тя е основата на живота. — И щомъ казахъ това, веднага ми дойде на умъ, какви нови усложнения може да докара този отговоръ.

— Втори въпросъ, — продължи старецътъ: — Нима изобщо вий не сте по-свободни, по-енергични, по-здрави, по-щастливи, благодарение на конкуренцията?

Азъ се усмихнахъ. — Вий не бихте говорили така, ако имахте извѣстно понятие за нашия животъ. Струва ми се, че вий живѣете тукъ на небесата въ сравнение съ страната, откждѣто съмъ дошълъ.

— Небесата ли? — каза той. — Харесватъ ли ви се небесата?

— Да, — отговорихъ азъ сърдито, — харесватъ ми се; — неговитѣ въпроси почнаха да ме ядосватъ.

— Азъ пъкъ никакъ не мога да кажа това за себе си, — продължи той. — Мисля, че въ живота може да се намѣри по-добра работа, отколкото да се седи на единъ сивъ облакъ и да се пѣятъ химни.

Мене ме дразнѣше тази непослѣдователность, и азъ отговорихъ: — Ето що, съсѣде, казано накъсо и безъ метафори: въ страната, отдѣто съмъ пристигналъ, дѣто конкуренцията е основа на живота и произвежда ония прѣкрасни литературни произведения, които ви се толкова много харесватъ, въ тази страна повечето хора сж много нещастни; а тука, поне мнозинството, както ми се струва, е много щастливо.

— Азъ не се обиждамъ, гостенино, не се обиждамъ, — отговори той; — но кажете ми . . но позволете ми да ви попитамъ: харесва ли ви се това?

Този въпросъ, който се повтаряше съ такава упорита настойчивость, ни накара всички да се разсмѣемъ, и даже старецътъ се присъедини къмъ нашия смѣхъ. При все това той не се сметна за побѣденъ и пакъ каза: — Отъ всичко, което съмъ чувалъ, мога да заключа, че такова хубаво момиче, като моята Еленъ, би била тамъ „леди“, както сж ги наричали въ старо врѣме, и тя не би носила прости копринени дрипи, или не би се пекла на слънцето, както сега. Какво ще кажите на това, а?

Тукъ се намѣси Клара, която мълчеше дотогава: — Моля ви се, не мислете, че тя би спечелила отъ това или би станала по-добра. Нима не виждате, че тя е облѣчена прѣлестно за такова чудно врѣме? А що се отнася до загоряването отъ слънцето, то азъ со надявамъ, че и мене нѣма да ме убѣгне, щомъ идемъ нагорѣ по рѣката. Поми-

слете си, нима малко слънце нѣма да бжде полезно за бѣлата ми кожа?

И тя си запретна ржкава и сложи ржката си редомъ съ тая на Еленъ. Право да си кажа, менѣ ми бѣше малко смѣшно да гледамъ, какъ Клара играе ролята на градска, изящна леди, тъй като тя имаше прѣкрасно тѣлосложение и напълно здравъ изгледъ.

Дикъ помилва малко плахо прѣкрасната ржка и отново спусна ржкава; Клара се изчерви отъ неговото допиране, а старецътъ каза засмѣно: — Изглежда, че това ви се харесва, нали?

Еленъ цѣлуна новата си другарка, и ний седѣхме мълчаливо нѣколко минути; сетнѣ тя запѣ една мелодична, звучна пѣсень, и ний се подчинихме подъ обаянието на чистия ѝ гласъ, а стариятъ мърморко любовно я гледаше. Послѣ младитѣ запѣха и тѣ отъ своя страна; сетнѣ Еленъ ни показа лѣглата въ малкитѣ стаички на котеджа, чисти и ароматни, споредъ идеала на старъ пастораленъ поетъ; и удоволствието отъ прѣкараната вечерь съвсѣмъ прѣмахна у мене страха отъ миналата нощь, че мога отново да се събудя въ стария, жалъкъ свѣтъ съ неговитѣ изтъркани радости и съ надеждитѣ му, наполовина прилични на боязливость.

XXIII.

Ранно утро въ Ранимедъ.

Макаръ да не ме разбуди никакъвъ силенъ шумъ, азъ все пакъ не можехъ да стоя въ лѣглото дълго врѣме на слѣднето утро, когато цѣлиятъ свѣтъ се пробуди и, въпрѣки стария мърморко,

събудихъ се бодъръ и щастливъ: станахъ, и макаръ че бѣше много рано, забѣлѣзахъ, че нѣкой е standalone станалъ още по-рано; тъй като въ малката столова всичко бѣ разтрѣбено, всѣко нѣщо бѣ на мѣстото си, и на масата бѣ сложена сутрѣшна закуска. Но при все това въ кжщи никой не се виждаше, и азъ излѣзохъ навънъ, обиколихъ два пжти чудната градина, а сетнѣ се спуснахъ по ливадата до брѣга на рѣката, дѣто бѣше прикрѣпена нашата лодка, която ме гледаше приятелски и умилно.

Коситба.

Азъ тръгнахъ малко нагорѣ край рѣката, наблюдавайки, какъ се извиваха надъ водата кжлба отъ лека мъгла, докато слънцето я разпръсна; гледахъ блѣскунитѣ, които лъщѣха въ водата подъ върбовитѣ клони, и хвърчещитѣ надъ тѣхъ мириади мушици, които имъ служеха за храна; слушахъ плѣскането на тежкитѣ вретенари, които

улавяха зазяпалитѣ се пеперудки, и ми се струваше, че отново съмъ се върналъ къмъ дѣтинството си. Послѣ пакъ завихъ къмъ лодката, постояхъ тамъ едва-двѣ минути и бавно тръгнахъ обратно по ливадата за въ кѫщи. Сега забѣлѣзахъ, че по склона на хълма въ една линия имаше още четире кѫщи. Ливадата, по която вървѣхъ, не бѣше за косене, но не далечъ отъ мене отъ двѣтѣ страни се издигаше плетъ, а отлѣво, на ливадата, отдѣлена отъ нашата, енергично работѣха по способитѣ отъ врѣмето на дѣтинството ми. Стѫпкитѣ ми неволно се отправиха къмъ нея страна; искаше ми се да зная, какъ изглеждатъ работницитѣ по коситба въ това ново по-хубаво врѣме, а така сѫщо се надявахъ да срѣщна Еленъ. Дойдохъ до плета и почнахъ да гледамъ прѣзъ него къмъ ливадата; азъ бѣхъ съвсѣмъ близо до края на една дълга редица отъ работещи хора, които разстилаха сѣно за изсушаване отъ нощната роса. Мнозинството отъ тѣхъ бѣха млади жени, облѣчени като Еленъ въ надвечерието, само че повечето бѣха не въ копринени дрехи, а въ облѣкло отъ лекъ вълненъ платъ съ красива изработка; всички мѫже бѣха облѣчени въ бѣли фанели съ шевъ.

Цѣлата ливада имаше изгледъ на огромна градина отъ лалета. Рѫцѣтѣ на всички работѣха живо, но добрѣ и равномѣрно, макаръ да се дигаше такъвъ шумъ, като въ гора, пълна наесень съ косове. Шесть души мѫже и жени се доближиха, рѫкосаха се съ мене, пожелаха ми добро утро и ми зададоха нѣколко въпроса, отдѣ ида и накѫдѣ отивамъ, и сетнѣ, като се сбогуваха, пакъ се върнаха на работата си. Еленъ, за мое разочарование, не бѣше между тѣхъ, но изведнъжъ видѣхъ една лека фигура по-нагорѣ на хълма, която отиваше къмъ кѫщи; тя бѣ Еленъ съ кошница въ рѫка. Но прѣди да дойде до вратцата на градината, оттамъ излѣзоха Дикъ и Клара и, като се спрѣха за минутка, тръгнаха надолу срѣщу мене и оставиха Еленъ въ градината; ний и трима тръгнахме къмъ лодката, приказвайки за разни дреболии. Спрѣхме се до лодката. Дикъ прибра нѣкои нѣща, тъй като на тръгване бѣхме взели съ себе си само онова, което росата можеше да поврѣди; сетнѣ отново завихме къмъ кѫщи; но когато се приближихме до градината, Дикъ ни спрѣ, сложи си рѫката на рамото ми и каза:

— Погледнете за минутка.

Азъ се обърнахъ и задъ низкия плетъ видѣхъ Еленъ: пазейки съ рѫка очитѣ си отъ слънцето, тя гледаше на коситбата; лекиятъ вѣтъръ ѝ развяваше златистата коса, нейнитѣ очи блещѣха като елмази на загорѣлото ѝ лице, на което слънцето като че бѣ прѣдало топлината си.

— Погледнете, гостенино,— каза Дикъ,— нима това не прилича на приказкитѣ на Грима, за които говорихме въ Блумсбери? Нà, ний, двама влюбени, странствуваме по свѣта и стигаме до една вълшебна градина; а въ нея сѫщинска фея: бихъ искалъ да зная, какво ще направи тя за насъ?

— Добра фея ли е тя? — попита Клара сдържано, но не сухо.

— О, да,— отговори той,— и — както се разправя въ приказкитѣ — тя би направила нѣщо повече, ако не бѣше гномътъ или таласъминътъ, нашиятъ старъ, милъ мърморко.

Ний се разсмѣхме, и азъ казахъ: — Вий май не отдѣлихте мѣсто за мене въ вашата приказка.

— Да,— продума той,— това е истина. Вий ще бѫдете нѣщо като притежатель на вълшебната

шапка: вий виждате всичко, а сами сте невидими.

Той се докосна до болното ми мѣсто, постоянната неувѣреность за моето прѣбивание въ тази прѣкрасна страна; но за да не влоша положението, азъ прѣмълчахъ, и ний всички се отправихме отначало въ градината, а послѣ въ кжщи. По пжтя забѣлѣзахъ, че Клара навѣрно чувствуваше контраста между себе си и тази селска жителка, защото тя бѣ се облѣкла като Еленъ, леко и свободно, а на краката си носѣше само леки сандали.

Старецътъ привѣтливо ни посрѣщна въ столовата и попита: — Е, разходихте се, помжчили сте се навѣрно до откриете нѣщо хубаво въ тази отекчителна мѣстность; мисля, че вчерашнитѣ ви илюзии малко сж се поразсѣели при сутрѣнната свѣтлина. Или ви се харесва, както по-рано, а?

— Много ми се харесва, — отговорихъ азъ сърдито, — това е едно отъ най-хубавитѣ мѣста покрай долнето течение на Темза.

— О! — извика той, — значи, вий познавате Темза?

Азъ се изчервихъ, тъй като видѣхъ, че Дикъ и Клара ме гледатъ, и не знаехъ, какво да кажа. Но тъй като споменахъ въ миналия си разговоръ съ хамерсмитскитѣ приятели, че познавамъ Епингската гора, то стори ми се, че ако кажа нѣколко общи думи, ще бжде по-добрѣ, отколкото направо да лъжа, и отговорихъ:

— Бивалъ съмъ и по-рано въ тази мѣстность; тогава ходихъ и на Темза.

— О, — бързо заговори старецътъ, – значи, вий сте били другъ пжть въ нашата страна? Е, кажете сега откровено, не намирате ли (но само независимо отъ всѣкакви теории), че всичко се е влошило?

— Съвсѣмъ не, — възразихъ азъ, — намирамъ, че всичко е станало по-хубаво.

— А, — каза той, — страхъ ме е, че у васъ говори прѣдвзето мнѣние, основано на нѣкаква теория. Но пъкъ врѣмето, когато сте били тука, е тъй близко до нашето, че никакво голѣмо влошаване не е могло да стане: тогава ний живѣехме при сжщитѣ условия, при които живѣемъ и сега. Думата ми бѣше за по-раншенъ периодъ.

— Съ една рѣчъ, — забѣлѣза Клара, — вий имате особна *теория* относително промѣната, която се е случила.

— Азъ имамъ факти, — възрази той. —

— Нà, погледнете! отъ този хълмъ виждате само четире малки кжщички, заедно съ нашата. А азъ зная сигурно, че въ старо врѣме, даже прѣзъ лѣтото, когато зеленината е по-гжста, оттукъ сж се виждали шесть голѣми прѣкрасни кжщи; а по-нагорѣ, покрай рѣката, сж се протакали градини до самия Виндзоръ; и въ всички градини е имало голѣми кжщи. О! Англия е била отлична страна въ ония врѣмена.

Той почна да ме сърди, и азъ отговорихъ:

— Навѣрно искате да кажете съ това, че страната е очистена отъ бездѣлницитѣ, че дармоѣдитѣ сж прѣмахнати и че днесь *всѣки* може да живѣе въ щастие и задоволство, а не само една шепа прѣзрѣни крадци, които сѣеха навсѣкждѣ вулгарность и развала, дѣто и да отидѣха; тѣ бѣха отнели на тази чудна рѣка нейната идилична красота и почти унищожили физическата ѝ хубость, когато ги прогониха.

Слѣдъ това избухване настжпи мълчание, но азъ не можехъ да се успокоя при спомена, колко много съмъ страдалъ отъ еснафщината и нейнитѣ

послѣдици при сжщата тази рѣка въ старо врѣме. Най-сетнѣ старецътъ каза съвсѣмъ спокойно:

— Драгий ми гостенино, да си кажа правото, никакъ не мога да разбера, какво разбирате подъ еснафи, бездѣлници и крадци; или защо само едно малко количество е могло да живѣе щастливо и доволно въ една богата страна? Виждамъ само, че сте сърдитъ и се страхувамъ, да не би да се сърдите на мене; затова, ако обичате, да промѣнимъ прѣдмета на разговора.

Азъ сметнахъ, че това е много мило и гостоприемно отъ негова страна, особно като се земе подъ внимание упоритостьта, съ която той подържаше своята теория, и побързахъ да кажа, че азъ никакъ не се сърдя, а само се поразпалихъ. Той се поклони съ сериозенъ изразъ и азъ помислихъ, че бурята вече е прѣминала, когато изведнъжъ се намѣси Еленъ:

— Дѣдо, нашиятъ гостенинъ се сдържа отъ вѣжливость, но онова, което той иска да ти каже, трѣба да бжде казано; и тъй като азъ много добрѣ зная, какъ стои работата, то ще го кажа вмѣсто него; както знаете, менѣ ми е извѣстно всичко това отъ хора. . . . .

— Да, — прѣкжсна я старецътъ, — Блумсберийскиятъ мждрецъ и други.

— О! – извика Дикъ, — значи, вий познавате дѣдо ми Хамондъ?

— Да, – отговори тя, – а така сжщо и други хора, както каза дѣдо ми, и тѣ ме научиха на нѣщо; ето сжщностьта на всичко това. Сега ний живѣемъ въ тази малка кжщица не защото нѣмаме по-голѣма работа отъ обработването на земята, а защото това ни се харесва; ако поискаме,

бихме могли да живѣемъ въ голѣма кжща въ обществото на симпатични хора.

Старецътъ измърмора: — Да, какъ не! Като че ли азъ мога да живѣя мѣжду тѣзи високомѣрни хора; тѣ всички биха ме гледали извисоко!

Тя умилно му се усмихна и продължи, като че ли не чуваше, какво той говори: — Въ миналитѣ врѣмена, когато е имало толкова много голѣми кжщи, за които разправя дѣдо, ний сме били *длъжни* да живѣемъ въ котеджъ, независимо отъ това, дали сме искали или не; а така нареченитѣ котеджи въ него врѣме били пусти и неудобни, и въ тѣхъ не е имало онова, което имаше днеска. Ний бихме страдали отъ недостатъчна храна; нашето облѣкло би било грозно, мръсно и зацапано. Ти, дѣдо, вече отдавна си забравилъ, какво е тежка работа, само се разхождашъ, четешъ книги и съ нищо не се умерявашъ; що се отнася до мене, азъ много работя, но само когато искамъ и защото обичамъ работата, обичамъ я, защото това ми е полезно, защото тя ме прави по-хубава, по-здрава и по-щастлива. Но въ ония дни ти би трѣбало много да работишъ, дѣдо, вcase прѣки старостьта си, и всѣкога би те измжчвалъ страхътъ, че ще те затворятъ въ нѣщо като тъмница заедно съ другитѣ старци и ще те държатъ тамъ полугладенъ и безъ всѣкакви развлечения. Ето, азъ съмъ на двайсеть години. Въ ония врѣмена за мене би се почнала вече срѣдната възрасть, и слѣдъ нѣколко години азъ бихъ била изтощена, погрознѣла, залисана, потисната отъ нужда и грижа, така че никога никой не би се сѣтилъ, че азъ съмъ била нѣкога си хубаво момиче. Нали това искахте да кажите, гостенино? – попита тя, съ сълзи

на очи при мисъльта за миналитѣ нещастия на хората като нея,

— Да, — казахъ азъ, много трогнатъ, — това и даже повече. Въ нашата страна често пѫти съмъ наблюдавалъ тази ужасна промѣна; хубаво младо селско момиче ставаше жалка нескопосна жена.

Старецътъ постоя мълчаливо, но сетнѣ отново се залови за своето, намирайки утѣха въ обичната си фраза:

— Харесва ли ви това? Е, нека да е тъй.

— Да, — каза Еленъ, азъ обичамъ живота повече отъ смъртьта.

— Е, като го обичашъ, обичай си го, — отговори той, — а що се отнася до мене, то азъ обичамъ да чета стари забавителни книги, като „Пазарьтъ на житейската суета“ отъ Текерея. Защо не се пишатъ такива книги сега? Задайте този въпросъ на вашия Блумсберийски мѫдрецъ.

Като забѣлѣзахъ, че Дикъ се изчерви отъ тази нападка и че слѣдъ това настѫпи мълчание, азъ рѣшихъ, че трѣба да се излѣзе нѣкакъ отъ това положение и казахъ: — Азъ съмъ само гостенинъ, приятели, но зная, че вий искате да ми покажите рѣката въ най-хубавия ѝ изгледъ, затова не мислите ли, че ще бѫде по-добрѣ да тръгнемъ вече, тъй като деньтъ изглежда че ще бѫде много горещъ?

XXIV.

Втори день нагорѣ по рѣката.

Тѣ изведнъжъ разбраха моето подсѣщане. И дѣйствително, що се отнася до врѣмето, то по-добрѣ би било за насъ да тръгнемъ вече, тъй като часътъ бѣ осемь, а деньтъ изглеждаше да бѫде много горещъ. И така ний станахме и се запѫтихме къмъ нашата лодка; Еленъ, замислена и разсѣена, старецътъ вѣжливъ и любезенъ, види се, искаше да изглади рѣзкостьта на своитѣ мнѣния. Клара бѣ весела и естествена, но, както ми се стори, малко нѣщо загрижена. Ней като че не ѝ бѣ жално, задѣто тръгваме, и тя често и плахо поглеждаше Еленъ, нейната странна и дивна красота. Ний се качихме на лодката, и Дикъ каза, като сѣдаше на мѣстото си:

„Деньтъ дѣйствително е прѣкрасенъ“, — а старецътъ още веднъжъ повтори: — Какъ? Харесва ли ви се? Наистина ли? — Сетнѣ Дикъ тихо зави лодката по спокойната, покрита съ водорасли вода. Азъ се огледахъ, когато влѣзохме въ срѣдата на рѣката, дигнахъ рѫка и поздравихъ нашитѣ приятели. Еленъ, облѣгната върху рамото на стареца, милваше здравата му алена буза, и азъ почувствувахъ, като я погледнахъ, какъ почти остра болка прониза сърдцето ми при мисъльта, че никога нѣма да видя това прѣкрасно момиче. Азъ настоявахъ да ми дадатъ лопатитѣ и гребихъ доста много, и това, разбира се, направи, щото много късно да стигнемъ до онова мѣсто, което Дикъ бѣ опрѣдѣлилъ. Клара бѣ особно мила къмъ Дика, както можахъ да забѣлѣжа отъ мѣстото си, а що се отнася до него, той бѣ добродушенъ и веселъ, както винаги, и менѣ ми бѣше драго, защото съ негова темпераментъ и той не би могълъ весело безъ смущение да приема нейнитѣ милувки, ако се намираше подъ влиянието на очарователната фея на нашето нощно прѣбивание.

Азъ нѣма да говоря много за красивитѣ брѣгове на тази часть на рѣката. Забѣлѣзахъ, раз-

бира се, липсата на вулгарнитѣ вили, за които толкова съжаляваше старецътъ. Забѣлѣзахъ сѫщо съ удоволствие, че старитѣ ми врагове, „готическитѣ“, висещи мостове сѫ замѣнени съ прѣкрасни дѫбови и каменни мостове. Сѫщо така и горитѣ, покрай които минавахме, бѣха изгубили сконтения си изгледъ на придворни хранилища на дивечъ и се простираха диви и прѣкрасни; но при все това забѣлѣзваше се, че дърветата се наглеждатъ много добрѣ. Азъ вече рѣшихъ да се престоря, че никакъ не познавамъ Итонъ и Виндзоръ, за да получа най-добри свѣдения; но Дикъ самъ почна да ми излага своитѣ знания, когато се спрѣхме до шюза въ Датчетъ. Той каза:

— Тамъ, по-нагорѣ, се намиратъ нѣколко прѣкрасни стари здания, построени за голѣмия коледжъ или училище отъ единъ срѣдневѣковенъ краль, Едуаръ VI, струва ми се*). (Азъ се усмихнахъ вѫтрѣшно при тази съвършенно естествена грѣшка). Той искалъ, щото синоветѣ на бѣднитѣ хора да се учатъ тука и да добиватъ достѫпнитѣ за онова врѣме познания; но, отъ само себе си се разбира, че въ тия врѣмена, които изглеждатъ да ви сѫ тъй добрѣ познати, хората сѫ гледали да развалятъ всичко добро, което основательтъ е ималъ прѣдъ видъ. Моятъ старъ роднина казва, че тѣ постѫпили съвършенно просто: вмѣсто да учатъ на нѣщо синоветѣ на бѣднитѣ, тѣ вземали синоветѣ на богатитѣ и нищо не ги учили. Отъ неговитѣ думи излиза, че това ще да е мѣсто, дѣто аристокрацията (не знамъ, дали разбирате тази дума — менѣ ми я обясниха) прѣдавала своитѣ момчета прѣзъ по-голѣмата часть отъ годината.

Итонскиятъ коледжъ е билъ основанъ отъ Хенриха VI въ 1446 год. (пр.)

Мисля, че стариятъ Хамондъ ще може да ви даде маса най-подробни свѣдения по това.

— Какво е сегашното имъ назначение? — попитахъ азъ.

— Зданието е значително развалено отъ нѣколкото послѣдни поколѣния отъ аристократи, които сѣкашъ мразили всички прѣкрасни стари здания и всичко, що напомняло миналото; но все пакъ това е прѣлестно мѣстенце. Разбира се, ний не можемъ да му дадемъ онова назначение, което основательтъ му е искалъ, тъй като нашиятъ възгледъ по възпитанието на дѣцата се различава много отъ тогавашния възгледъ. Сега въ него живѣятъ ония, които се занимаватъ съ науката, и хората се стичатъ отъ всички страни тука, за да се учатъ кой каквото ще; тука има и голѣма библиотека отъ най-добри книги. Азъ не мисля, че стариятъ, умрѣлиятъ краль би осталалъ недоволенъ, ако изведнъжъ възкръснѣше и видѣше, какво сме създали тука.

— Ба, — възрази Клара засмѣно, — азъ мисля, че момчетата би му се видѣли малко.

— Не винаги, драга ми, — отвърна Дикъ, — тука често пѫти има твърдѣ много момчета, които сѫщо идатъ да се учатъ, а сѫщо, — прибави той усмихнато, — да се учатъ да гребятъ и да плаватъ. Не е злѣ да се спремъ тука, но май че по-добрѣ ще бѫде да направимъ това на връщане.

Вратата на шлюзоветѣ се отвори, ний влѣзохме прѣзъ нея и потеглихме нататъкъ. Що се отнася за Виндзоръ, той не ми каза нито дума за него, докато азъ спрѣхъ лопатитѣ (понеже азъ гребѣхъ тогава) до Клюеръ и го попитахъ, загледанъ нагорѣ: „Какво е онуй здание тамъ горѣ?“

— Азъ нарочно чакахъ да ме попитате, — отговори той, — това е Виндзорскиятъ замъкъ. И за него искахъ да почакаме на връщане. Той изглежда много красивъ оттука, нали? Но голѣма часть отъ него е била построена или реставрирана въ епохата на упадъка, а ний не искахме да събаряме тия здания, щомъ ги заварихме готови. Така постжпихме и съ пазаря за изкуственото наторяване. Вий знаете, разбира се, че той е билъ дворецъ на нашитѣ стари срѣдневѣковни крале, а сетнѣ е служилъ за сжщото назначение на парламентскитѣ, комерческитѣ псевдо-крале, както ги нарича моятъ старъ роднина.

— Да, — рекохъ азъ, — зная всичко това. Ами сега за какво той служи?

— Тука живѣятъ много хора, — отговори той, — тъй като, въпрѣки всички недостатъци, това мѣсто е много мило. Тука се намира сжщо една прѣкрасно стъкмена колекция отъ разни древности — които заслужватъ да се пазятъ — музей, както биха го казали въ ония, добрѣ познати вамъ врѣмена.

При послѣднитѣ думи азъ пакъ наблегнахъ лопатитѣ и тъй бързо подкарахъ лодката, като че ли бѣгахъ отъ добрѣ познатитѣ ми врѣмена. Скоро ний стигнахме до брѣговетѣ при Медменхедъ, които по-рано бѣха отрупани съ буржуазни дачи, а сега бѣха сжщо тъй прѣлестни и весели, кикто и другитѣ брѣгове на рѣката.

Сутриньта бѣ въ пълния си разгаръ, утро на единъ отъ най-чудеснитѣ лѣтни дни; дни, които беспорно би направили нашия климатъ единъ отъ най-добритѣ климати, ако по-често се повтаряха нашитѣ острови. Лекъ вѣтрецъ подухваше отъ западъ; малкитѣ облачета, които се подигнаха наскоро прѣди нашата закуска, сѣкашъ улитаха все

по-нагорѣ и по-нагорѣ къмъ небесата и, въпрѣки жежкото слънце, ний не само не искахме да вали дъжъ, но даже се бояхме отъ него. Колкото горещо и да бѣ слънцето, въ въздуха се чувствуваше прохлада, и ний искахме такъвъ горещъ день и почивка край цвѣтущата пшеница подъ сѣнката на храсталацитѣ. Всѣки човѣкъ трѣбаше да се чувствува щастливъ нея сутрина, стига да не бѣ смазанъ отъ особно тежки горчила. Но трѣба да се признае, че каквито горчила и да се криеха подъ повръхнината на нѣщата, ний не бѣхме застрашени да се сблъскаме съ тѣхъ.

Ний минавахме край ливади, дѣто коситбата бѣ вече започната, но Дикъ, а особно Клара, толкова силно се стремѣха къмъ нашия празникъ нагорѣ по рѣката, щото не искаха да ми позволятъ да се спра. Азъ можехъ само да забѣлѣжа, че както мжжетѣ, така и женитѣ имаха здравъ и красивъ изгледъ, и че въ тѣхното облѣкло не се виждаше никаква слѣда отъ нескопосность, но сѣкашъ че нарочно тѣ бѣха се спретнали за случая съ леки, но весели платове съ много украшения.

Двата тия дни, днесъ, както и вчера, лесно може да си прѣдставите, че ний изпрѣварвахме или ни изпрѣварваха разни кораби. Повечето отъ тѣхъ се управляваха сжщо така съ лопати, както и нашата лодка, или съ платна, както често пжпи и едно врѣме бѣ нагорѣ по Темза. Но понѣкога ний срѣщахме гемии натоварени съ сѣно и други селски продукти, или съ тухли, варь, дървенъ материалъ и други такива; тия гемии се движеха безъ всѣкакви видими за мене изкуствени двигатели — само на кърмилото стоеше нѣкой, често пжти не самъ, а съ единъ-двама другари, които весело се смѣеха или разговаряха съ него.

Дикъ, който забѣлѣза, че азъ особно внимателно изглеждамъ една таквази гемия, каза: „Туй сж нашитѣ варки съ механически двигатели. Тѣ тъй леко се движатъ по водата, както и по суша“.

Азъ разбрахъ, че тия „механически двигатели“ сж замѣнили нашитѣ стари парни мотори, но се побояхъ да задамъ какъвто и да било въпросъ. Знаехъ добрѣ, че все едно не бихъ моглъ да разбера тѣхната направа, а съ старанието си да вникна въ това рискувахъ да се издамъ или да направя нѣкаква неловкость, която не мога обясни, и затова само казахъ: „Да, то се знае, разбирамъ“.

Излѣзохме на брѣга въ Бисхемъ, дѣто останкитѣ на старото абатство и на Елисаветина домъ, принаденъ къмъ него, бѣха спазени, безъ да погрознѣятъ ни най-малко отъ това, дѣто въ продължение на много години сж служили за жилище на хора, които сж ги цѣнили и грижливо сж ги пазили. Но повечето хора бѣха по полето, както мжжетѣ, така и женитѣ, така че ний срѣщнахме само двама старци и единъ младежъ, останалъ въ кжщи поради нѣкаква литературна работа, на която, мислѣхъ азъ, много ще побъркаме. Но при все това азъ забѣлѣзахъ, че този много заетъ човѣкъ май не особено се ядоса, задѣто му прѣкжснахме работата. Той твърдѣ настоятелно току ни канѣше да се побавимъ още, и ний заминахме чакъ кога настжпи вечерната прохлада.

Но за насъ това не бѣ важно. Нощитѣ бѣха свѣтли, тъй като грѣеше почти пълна мѣсечина; за Дика бѣ все едно: да гребе или да седи мирно въ лодката, и ний приминахме още голѣмо едно пространство. Вечерното слънце ярко освѣтяваше останкитѣ на старитѣ здания въ Медменхемъ, покрай които се издигаше една неправилна грамада на друго едно здание, много красиво, споредъ думитѣ на Дика.

Широката ливада отсрѣща въ политѣ на хълма сжщо бѣ покрита цѣла съ кжщи; види се, красивото разположение на Херлей е привличало хората да строятъ и да прѣкарватъ тамъ доста много врѣме. Почти залѣзващето слънце ни освѣти Хънлей, който твърдѣ малко бѣ измѣнилъ вънкашния си изгледъ отъ онова врѣме, откогато го помня. Дневната свѣтлина почти угасна, когато ний минавахме покрай прѣлестнитѣ брѣгове на Уоргревъ и Шиплекъ. Но сега задъ насъ се издигна мѣсецътъ. Щѣше ми се сега да видя съ собственитѣ си очи, какво е направилъ новиятъ строй съ нескопоснитѣ фабрични здания, съ които комерческата система обезобразяваше брѣговетѣ на широката рѣка при Ридинъ и Кевершемъ: наистина, тази ранна вечеря бѣше изпълнена съ такъвъ чудесенъ ароматъ, щото не можеше да се прѣдположи, че тука стоятъ още старитѣ безпорядъчни и мръсни тъй наречени манифактури, и като запитахъ Дика, какво прѣдставлява Ридингъ, той ми отговори:

— О, Ридинъ е доста красивъ градъ по своему. Прѣзъ последнитѣ сто годвни той значително се прѣстрои. Както сами може да видите по свѣтлинкитѣ въ политѣ на хълма, тукъ има твърдѣ много кжщи. Той дѣйствително е едно отъ найнаселенитѣ градчета по Темза въ тия мѣста. Гледайте да спазите своята бодрость, гостенино. Ний вече наближихме до самия край на нашето вечерно пжтуване. Трѣбаше да ви се извиня, дѣто не се спрѣхме въ нѣкоя отъ тия кжщи или малко понагорѣ. Но единъ приятель, който живѣе въ прѣ-

лестна кѫща на ливадитѣ въ Менль-Дърхемъ, много ни замоли съ Клара да го навѣстимъ, когато пѫтуваме нагорѣ по Темза, и азъ мисля, че нѣма да имате нищо противъ това нощно пѫтуване.

Той нѣмаше защо да ме принудва да спазвамъ добростьта си, и безъ това азъ бѣхъ съвършенно бодъръ; възбуждането отъ щастливия и спокоенъ животъ, който виждахъ наоколо си, наистина спадна полека-лека, но чувството на дълбоко задоволство, което нѣмаше нищо общо съ мъртвешкото равнодушие, застѫпи неговото мѣсто, и азъ се чувствувахъ като новороденъ.

Ний спрѣхме сега тъкмо на онова мѣсто, дѣто, споредъ моитѣ спомени, рѣката се извиваше на сѣверъ къмъ стария домъ въ Блънтъ; широки ливади се разстилаха отдѣсно, а налѣво се протакаше дълга редица отъ прѣкрасни, — стари, наклонени надъ водата дървета. Когато излѣзохме отъ лодката, азъ казахъ на Дика:

— Къмъ старата кѫща ли отиваме?

— Не, — отвърна той, — макаръ тя да прѣкарва втора младость и да е прѣпълнена съ обитатели; но азъ виждамъ, че вий много добрѣ познавате Темза. Приятельтъ ми Валтеръ Аленъ, който ме помоли да спремъ тука, живѣе въ една малка нова кѫща; тѣзи ливади толкова се харесватъ на всички, особно лѣтно врѣме, щото твърдѣ много палатки вече сѫ простнати по тѣхъ, и мѣстната община, недоволна отъ това, построи три кѫщи между Блънтъ и Кевершемъ, а сѫщо и единъ много голѣмъ домъ въ Безелдонъ, малко понагорѣ. Погледнете, ей-тамъ свѣти кѫщата на Валтеръ Аленъ.

Ний тръгнахме по ливадата, облѣта отъ лунната свѣтлина, и скоро стигнахме до една кѫща, ниска, квадратна, доста голѣма и отъ всички страни открита за свѣтлината на слънцето. Валтеръ Аленъ, приятельтъ на Дика, ни чакаше, облегнатъ на вратата, и ни въведе въ стаята безъ много приказки. Тамъ нѣмаше много хора, тъй като нѣкои отъ обитателитѣ бѣха отишли по коситба наблизо, а другитѣ, споредъ думитѣ на Валтера, се разхождали по ливадата и се наслаждавали отъ лунната нощь. Приятельтъ на Дика по вънкашность изглеждаше около четирсетгодишенъ; той бѣше човѣкъ високъ, съ черна коса, съ добро и замислено лице; но, за мое очудване, извѣстна сѣнка на скръбь бѣ легнала на лицето му, той изглеждаше малко разсѣенъ и невнимателенъ къмъ нашето бъбрене, въпрѣки явното му усилие да ни слуша.

Дикъ го поглеждаше отъ врѣме на врѣме съ извѣстно смущение и най-сетнѣ рече: — Слушай, старий ми приятелю, ако се е случило нѣщо слѣдъ като ми писа, което ний не знаемъ, то не е ли по-добрѣ да ни кажешъ всичко направо? Инакъ ний ще мислимъ, че сме дошли не на врѣме и че не сме толкова драги.

Валтеръ се изчерви; съ голѣма мѫка той можа да сдържи сълзитѣ си и най-сетнѣ отговори: — На всички ни е драго да те видимъ, Дикъ, тебе и твоитѣ приятели; но не сме разположени, въпрѣки прѣкрасното врѣме и чудесната коситба. У насъ се случи смърть.

Дикъ отвърна: — Но вий трѣба да се помирите съ това, съсѣде, тѣзи нѣща сѫ неизбѣжни.

— Да, — каза Валтеръ, — но тази смърть бѣ насилствена и изглежда, че ще повлече слѣдъ себе

си най-малко още една; и право да ти кажа, затуй сме тъй малко тази вечерь тука.

— Разправи ни цѣлата история, Валтере, — каза Дикъ, — може би това ще ти поразпилѣе мжката.

— Добрѣ, ще разправя, — отговори Валтеръ, — и ще гледамъ да направя това съ нѣколко думи, макаръ че то може да се проточи въ дълга история, както правѣха обикновено въ старитѣ повѣсти. Тука има едно прѣлестно момиче, което много ни се харесваше на всички насъ, а на нѣкои даже се повече отъ харесваше; а ней, то се знае, единъ ѝ се харесалъ повече отъ другитѣ. А други единъ отъ насъ (да не му казвамъ името) почти подлудѣ отъ любовь и стана неприятенъ до крайность, но разбира се не съ зълъ умисълъ; така че момичето, което отначало сжщо го харесваше, но безъ да го люби, просто го намрази. Разбира се, че ний, които го познавахме добрѣ, съвѣтвахме го да замине, тъй като всѣки день положението му се влошаваше. Но той не искаше да послуша нашия съвѣтъ (тамъ се крие главното зло), и ний му казахме, че той е *дълженъ* да замине, инакъ ний ще го изпратимъ въ Ковентри, тъй като неговата лична мжка толкова го бѣ налегнала, щото чувствувахме, че ний ще трѣба да заминемъ, ако той остане.

Той се отнесе къмъ това много по-добрѣ, отколкото ний смѣтахме. Но изведнъжъ нѣщо го накарало да се забрави: струва ми се, срѣща съ момичето и слѣдъ това рѣзко обяснение съ щастливия съперникъ; той грабналъ една брадва и се хвърлилъ върху съперника си; наблизо нѣмало никого; въ борбата, която се завързала, човѣкътъ, когото той нападалъ, съ единъ неловъкъ ударъ го

убилъ. А сега убиецътъ отъ своя страна толкова много страда, че иска да се убие, пъкъ ако той посегне на себе си, страхъ ме е, че и момичето ще се убие. И на всичко това ний не можемъ да попрѣчимъ, както и на земетресението по-миналата година.

— Много печално, — каза Дикъ, — но щомъ човѣкътъ вече е умрѣлъ и не може да се възкреси, а убиецътъ му не е ималъ зла умисъль, за нищо на свѣта не мога да разбера, защо той въ края на краищата да не надвие биенето на съвѣстьта си; при това справедливо е билъ убитъ оня, който нападналъ, не който се бранѣлъ. Нѣма защо да се измжчва човѣкъ вѣчно за една проста случайность. Е, ами момичето?

— Що се отнася до момичето, — отговори Валтеръ, — цѣлото това произшествие го порази по-скоро съ ужасъ, отколкото съ скръбь. Всичко, което ти казвашъ за този човѣкъ, е вѣрно или, по-право казано, може да се смѣта за вѣрно. Но, видишъ ли, възбуждането и ревнивостьта, които прѣдшествуваха цѣлата тази трагедия, създадоха трескавъ, лошъ елементъ наоколо му, отъ властьта на който той не може да се освободи. Ний го съвѣтваме да замине нѣкждѣ надалечъ прѣзъ-море. Но той се намира въ такова състояние, че, споредъ мене, не може да замине *самъ,* а нѣкой ще трѣба *да го вземе* и да го откара; мисля, че туй ще се падне на мене, а пъкъ такова едно пжтуване не ме радва.

— О, ти ще използвашъ пжтуването си, — възрази Дикъ, — и разбира се, че рано или късно той *трѣба* да погледне на цѣлото това произшествие отъ разумно гледище.

— А пъкъ сега, — продължи Валтеръ, — когато ми поулекна на душата, слѣдъ като ви доставихъ нѣколко тежки минути, нека туримъ край на този разговоръ. Ще ли покажите на гоститѣ си Оксфордъ?

— Да, разбира се, ний ще минемъ край него, като отиваме нагорѣ по течението на рѣката; но азъ рѣшихъ да не спираме тамъ, за да не закъснѣемъ за коситбата. Ето защо Оксфордъ и моята научна лекция за него, заета отъ втора ржка — отъ моя старъ роднина, — ще почакатъ връщането ни слѣдъ двѣ седмици.

Азъ изслушахъ цѣлата тази история съ голѣмо очудване и не можехъ да разбера прѣди всичко, какъ така да не хвърлятъ въ затвора единъ човѣкъ, който е убилъ другиго, докато се докаже, че е убилъ съперника си при самозащита. Но колкото повече мислихъ по това, толкова повече ми ставаше ясно, че никакви свидѣтелски показания не могатъ уясни нищо друго, освѣнъ извѣстното вече кърваво сблъскване между двамата съперници. Не можехъ сжщо да не си помисля, че биенето на съвѣстьта у тоя человѣкоубиецъ потвърждава мнѣнието на стария Хамондъ, който ми разправяше, какъ този страненъ народъ се отнася къмъ постжпки, които азъ съмъ навикналъ да наричамъ прѣстжпления. Наистина, въ дадения случай биенето на съвѣстьта бѣше прѣувеличено; но ясно бѣ, че убиецътъ носи върху си всички послѣдици на своето прѣстжпление и не чака обществото да го очисти, като го подложи на наказание.

Азъ вече не се бояхъ, че „светостьта на човѣшкия животъ“ ще пострада у моитѣ приятели поради липсата на бѣсилки и затвори.

XXV.

Трети день на Темза.

Когато на другата заранъ ний отидохме при лодката, Валтеръ не можа да се сдържи да се не повърне пакъ къмъ вчерашния ни разговоръ; но сега той бѣ по-спокоенъ и намираше, че ако не сполучели да изпратятъ нещастния човѣкоубиецъ задъ морето, въ всѣки случай можело да го поселятъ нѣкждѣ наблизо въ усамотение. Той даже самъ прѣдложилъ това. На Дика, а сжщо и на мене, право да си кажа, това лѣкарство ни се видѣ странно. Дикъ веднага си го каза.

— Приятелю Валтере, не трѣба да се оставя човѣкъ да размисля твърдѣ много за тази трагедия въ усамотение. Туй само ще усили въ него мисъльта, че той дѣйствително е извършилъ прѣстжпление, и въ края на краищата ще го накарате дѣйствително да тури край на живота си.

— Не знамъ, — продума Клара, — ако мога да си кажа мнѣнието, то, споредъ мене, по-добрѣ сега да се прѣдаде той на своята скръбь и сетнѣ, ако мога тъй да се изразя, да се събуди и да види, че не имало нужда толкова много да страда, и тогава той пакъ може да заживѣе щастливо. Колкото за самоубийство — не се бойте. Отъ всичко, което ни разправихте, виждамъ, че самъ той много обича тази жена, и докато любовьта му не бжде задоволена, той ще се държи за живота съ всичкитѣ сили на своята душа, ще се вкопчи въ него, ще се прилѣпи къмъ него, ако мога тъй да се изразя; и азъ мисля, че само така може да се обясни, защо той толкова трагично се отнася къмъ това произшествие.

Валтеръ се замисли и рече: — Да, може би, вий имате право, и може би ний всички би трѣбало да се отнесемъ по-леко къмъ това; но, видите ли, гостенино (обърна се той къмъ мене), такива нѣща се случватъ толкова рѣдко, че когато се случатъ, ний не можемъ да се владѣемъ добрѣ; но, разбира се, ний не обвиняваме нашия приятель, задѣто ни доставя толкова тежки минути; това той го прави отъ прѣувеличено уважение къмъ човѣшкия животъ и човѣшкото щастие. Но азъ нѣма вече да говоря по това; само ето що,— не можете ли ме прѣкара отвждъ рѣката,—искамъ да огледамъ тамъ нѣкое усамотено жилище за горкия мой приятель, щомъ той иска това; чувахъ, че тамъ имало една много подходна за насъ кжщица въ долината задъ Стритлей; ако ме откарате тамъ, азъ ще се кача на височината и ще огледамъ кжщата.

— Празна ли е? — попитахъ азъ.

— Не, — отвърна Валтеръ, — но човѣкътъ, който живѣе тамъ, ще си излѣзе, като разбере, че ни трѣба кжщата. Видите ли, ний мислимъ, че прѣсниятъ въздухъ на долината и тихата мѣстность ще бждатъ полезни за нашия приятель.

— Да, — забѣлѣза Клара усмихната, — и той ще бжде не толкова далечъ отъ своята възлюблена, че да се не срѣщатъ, щомъ поискатъ, — а тѣ, разбира се, ще поискатъ това.

Приказвайки така, ний стигнахме до лодката, качихме се на нея и потеглихме по чудесната широка рѣка. Дикъ бързо гребѣше по съвършено спокойната вода на ранната лѣтна зарань: часътъ нѣмаше още шесть. Скоро ний стигнахме до единъ бентъ, и когато се спрѣхме, издигайки се по-нагорѣ благодарение на прииждащата вода, азъ не можехъ да не изкажа очудването си, дѣто стариятъ мой приятель, язътъ, устроенъ най-просто по селски, не бѣ измѣстенъ съ нищо друго. „Все ми се виждаше чудно, — казахъ азъ, — когато минавахме бентъ слѣдъ бентъ, дѣто вий, хора, които живѣете при такова благоденствие и обичате интересната работа, не сте измислили нѣщо, за да се избавите отъ тежката необходимость да се качвате нагорѣ по рѣката съ помощьта на тия груби приспособления“.

Дикъ се засмѣ. — Драгий ми приятелю, — отговори той, — докато водата има лошия навикъ да тече отгорѣ надолу, мисля, че и за насъ ще бжде необходимо да се издигаме нагорѣ по течението, ако поискаме да се отдалечимъ отъ морето. Но, право да ви кажа, азъ не разбирамъ, защо не ви се харесва Мепълъ-Дърхемскиятъ бентъ? Споредъ мене, това е едно прѣлестно мѣстенце. — Азъ нищо не можахъ да възразя на послѣдната бѣлѣжка, когато погледнахъ клонитѣ на високитѣ дървета, които висѣха надъ водата, съ надничещото прѣзъ листитѣ ярко слънце, и ве вслушахъ въ пѣнието на косоветѣ, което се сливаше съ звука на падащата вода. Като не можахъ да обясня, защо съмъ противъ бента (въ дѣйствителность азъ не бѣхъ противъ), азъ прѣмълчахъ, но Валтеръ каза:

— Видите ли, гостенино! Нашето врѣме не е врѣме на изобрѣтенията. Послѣдната епоха извърши всичко това зарадъ насъ; сега ний само си служимъ съ ония изобрѣтения, които намираме за удобни, и оставаме на страна които не ни сж нужни. Азъ мисля, че прѣди нѣкое врѣме (не мога ви каза точната дата) вмѣсто бентове употрѣбявали единъ много изкусенъ механизъмъ, — макаръ, разбира се, хората никога не сж стигали дотамъ,

че да накаратъ водата да тече нагорѣ по коритото си. Но азъ мисля, че този механизъмъ е билъ много сложенъ, и проститѣ бентове съ капаци и дебела дигаща се грѣда повече сж отговаряли на назначението си. Тѣ лесно се поправятъ, когато затрѣба, тъй като материалътъ винаги е на ржка; за туй тѣ сж останали, както виждате.

— Освѣнъ това, — прибави Дикъ, — тия бентове сж много красиви, както сами можете да видите, а менѣ не знамъ защо ми се струва, че вашитѣ механически шлюзове, които се курдисвали като часовникъ, сж били грозни и навѣрно сж разваляли изгледа на рѣката. Разбира се, че това е било главното основание да се спазватъ такива бентове. Прощавай, стария другарю! — викна той къмъ бента, като съ силенъ ударъ на куката ни прѣкара прѣзъ портата, — живѣй дълго и нека златниятъ ти вѣкъ се продължи вѣчно!

Ние потеглихме нататъкъ. Изгледътъ на брѣговетѣ бѣ ми познатъ. Такива бѣха тѣ до онова врѣме, когато вулгарната буржуазия заплѣни и Пенкбърнъ. Сега Пенкбърнъ бѣ се обърналъ отново сѣкашъ на село, т. е. прѣдставляваше една малка, прѣлестна група отъ кжщи. Букови дървета покриваха височинитѣ, които се издигаха надъ Безлдонъ; но равнитѣ полета, които се разстилаха подъ тѣхъ, бѣха много повече застроени отъ едно врѣме; на тѣхъ се виждаха петь голѣми кжщи съ много красиви очертания, напълно подходни за характера на мѣстностьта. Долу, на зелената издадина въ рѣката, тамъ, гдѣто тя завива къмъ Хорингъ и Стритлей, петь-шесть момичета играеха на трѣвата. Като забѣлѣзаха, че сме пжтници, тѣ ни викнаха, когато минавахме оттамъ, и ний се спрѣхме на минутка, за да си поприказваме съ

тѣхъ. Тѣ токущо се кжпали, облѣчени бѣха много леко, боси и щѣли да ходятъ на Беркширскитѣ ливади, дѣто се почнала коситбата; та въ очакване да дойдатъ лодки отъ Беркширъ да ги вематъ, весело си прѣкарваха врѣмето. Тѣ настояваха, щото ний непрѣмѣнно да тръгнемъ съ тѣхъ, но Дикъ подържаше своето: да почнемъ коситбата нагорѣ по рѣката, — той се боеше, че пълнотата и цѣлностьта на удоволствието ми ще бждатъ развалени, ако почна тази работа по-рано другадѣ — и тѣ отстжпиха, макаръ и не съ удоволствие. Затуй пъкъ те ме отрупаха съ въпроси за страната, отъ която съмъ пристигналъ, и за тамкашния животъ, което ми бѣ доста трудно да отговарямъ и, безъ съмнѣние, за тѣхъ бѣ сжщо така трудно да разбератъ моитѣ отговори. Азъ забѣлѣзахъ, че тия хубавички момичета, както и всички, съ които се срѣщахъ, при липсата на сериозни новини, като оная, що чухме Меплдърхемъ, много силно се интересуваха отъ всички дреболии на живота: врѣмето, коситбата, послѣднята нова кжща, изобилието или липсата на нѣкои птици и тъй нататъкъ. И тѣ говорѣха всичко това не съ равнодушенъ и условенъ изгледъ, но съ дѣйствителна заинтересуваность. Освѣнъ това, азъ забѣлѣзахъ, че женитѣ знаеха всичко това сжщо тъй добрѣ, както и мжжетѣ: можеха да кажатъ името на цвѣтето и да опрѣдѣлятъ неговото качество, да разправятъ за свойствата на нѣкоя риба или птица и други такива.

Странно, до каква степень ме порази тази разлика въ познаването на селския животъ; едно врѣме винаги се казваше, и съвсѣмъ вѣрно, че селенитѣ, вънъ отъ всѣкидневната си работа, слабо познаваха страната и не можеха да разправятъ

нищо за нея; а тия хора съ такава любознателность се отнасяха къмъ всичко, което се вършеше по полетата, въ горитѣ и равнинитѣ, като че ли бѣха лондонска тълпа, токущо избавена отъ тиранията на тухлата и на варьта.

Трѣба да посоча сжщо така една подробность, която заслужва внимание: не само че значително бѣха се размножили птицитѣ отъ нехищна порода, но сжщото бѣ и съ тѣхнитѣ врагове — грабливитѣ птици. Единъ орелъ висѣше надъ главитѣ ни вчера, когато минавахме край Медменхемъ, изъ храститѣ често се срѣщаха свраки. Азъ видѣхъ нѣколко ястреба, а сега, тъкмо минавахме прѣзъ хубавичкия мостъ, който бѣ замѣнилъ Безилдонския желѣзнопжтенъ мостъ, нѣколко врани загракаха надъ главитѣ ни и литнаха татъкъ къмъ равнинитѣ. Отъ всичко това азъ заключихъ, че днитѣ, когато дивечътъ трѣбаше да се овардва, сж минали, и даже не счетохъ за нужно да запитвамъ Дика по това.

XXVI.

Вироглавцитѣ.

Прѣди да се раздѣлимъ съ момичетата, ний видѣхме двамина здрави младежи и една жена, които отплуваха отъ Беркширския брѣгъ; Дикъ намисли да се пошегува малко нѣщо съ момичетата, и той ги попита: защо не е имало съ тѣхъ никой мжжъ, който да имъ помогне да минатъ рѣката, и кждѣ сж се дѣнали лодкитѣ имъ. Най-младото отговори: — О, тѣ взеха една гемия, за да докаратъ камъни откъмъ горня Темза.

— Кои сж тѣ, драго дѣте? — попита Дикъ.

Най-голѣмото момиче каза засмѣно: — По-добрѣ идете сами да видите. — Погледнете, — прибави тя, като посочи къмъ сѣверо-западъ. — Нима не виждате, че тамъ строятъ?

— Да, — забѣлѣза Дикъ, — и менѣ ми е чудно това: въ такова врѣме прѣзъ годината . . . Нима тѣ не отиватъ на коситба заедно съ васъ?

Всички момичета се разсмѣха и, прѣди да замълкне тѣхниятъ смѣхъ, лодката отъ Берkülширъ се блъсна въ трѣвата, момичетата леко скокнаха въ нея, все още усмихнати, а новодошлитѣ ни поздравиха. Но прѣди да отплуватъ, високото момиче каза:

— Извинявайте за смѣха, драги съсѣди, но ний имахме приятелски закачки съ строителитѣ тамъ горѣ, а сега нѣмамъ врѣме да ви разправямъ цѣлата история, затова идете сами и ги разпитайте, тѣмъ ще имъ бжде приятно да ви видятъ, стига да не имъ попрѣчите на работата.

Тѣ пакъ се разсмѣха всички и привѣтливо ни махнаха съ ржка на прощаване, когато гребцитѣ възвиха лодката и ни оставиха на брѣга.

— Да идемъ при тѣхъ, — каза Клара: — Само да не бързате много за Стритлей, Валтере?

— О, не, — отвърна Валтеръ. — Драго ще ми бжде да прѣкарамъ малко повече въ вашето общество.

И така, ний оставихме лодката и почнахме да се изкачваме по полегатия склонъ на височината. Азъ бѣхъ малко нѣщо мистифициранъ и попитахъ Дика, защо се смѣятъ. „Каква бѣше тази работа?“

— Струва ми се, че се досѣщамъ, — отговори Дикъ. — Нѣкои отъ живущитѣ тамъ горѣ сж се

заловили на работа, която много ги е увлѣкла, и не имъ се ще да ходятъ на коситба. Това нищо не значи, тъй като за тази приятна и трудна работа винаги има много желаещи; но понеже коситбата е единъ видъ установенъ празникъ, то съсѣдитѣ имъ се смѣятъ добродушно.

— Разбирамъ, — казахъ азъ. — То е все едно, както въ врѣмето на Дикенса, нѣкои младежи толкова се вдаваха въ своята работа, че не искаха да празнуватъ Коледа.

— Съвършенно вѣрно, — отговори Дикъ. — Само че днесъ не се иска да бѫдешъ младъ за това.

— Но какво вий разбирате подъ думитѣ приятна и трудна работа? — попитахъ азъ.

— Нима азъ така се изразихъ? отговори той — Разбирамъ такава работа, която развива мускулитѣ, закрѣпва ги и ви изпълва съ чувството на приятна умора прѣдъ заспиване. Но тя никакъ не е тежка въ други смисъль на думата и не ядосва човѣка. Такава работа е винаги приятна, стига да не се прѣуморите. Само че добрата коситба изисква извѣстно искуство. Азъ съмъ доста добъръ косачъ.

Разговаряйки така, ний се приближихме до една не твърдѣ голѣма кѫща, която се строеше въ края на една прѣкрасна овощна градина, заградена съ стара каменна стѣна.

— О, разбирамъ сега, — рече Дикъ, — това е едно прѣкрасно мѣсто за кѫща; тука имаше единъ жалъкъ домъ отъ деветнайсетия вѣкъ и менѣ ми е драго, че го прѣстрояватъ; и пакъ съ камъни, макаръ това да не подхожда къмъ тая мѣстность. Честна дума, тѣ чисто работятъ, но азъ не бихъ я строилъ цѣлата съ неодѣлани камъни.

Валтеръ и Клара вече разговаряха съ единъ

високъ човѣкъ, въ зидарска блуза, наглeдъ четирсетгодишенъ, но въ дѣйствителность, както си мислѣхъ, по-възрастенъ. Въ рѫцѣтѣ си той държеше чукъ и длато. Долу подъ една стрѣха и по скелята работѣха нѣколцина мѫже и двѣ жени, и тѣ съ блузи. Една хубавичка млада жена, облѣчена въ елегантенъ костюмъ отъ синь платъ, която не участвуваше въ работата, дойде полекичка при насъ съ шевъ въ рѫка. Тя ни поздрави и каза съ усмивка: — И така, вий идвате отъ рѣката, за да видите „вироглавцитѣ“ ли? А дѣ косите вий, съсѣди?

Зидари на работа

— Надѣсно задъ Оксфордъ, — отвърна Дикъ. Тамъ коситбата позакъснѣ. Ами какво вий правите тука, хубавичка съсѣдке?

Тя отвърна засмѣно: — О, азъ съмъ отъ ония щастливци, които не искатъ да се трудятъ, макаръ понѣкога и азъ имамъ работа. Азъ служа за моделъ на мистрисъ Филипа, когато ѝ затрѣба. Тя

ни е главната ваятелка, да идемъ при нея.—И тя ни поведе къмъ вратата на недовършената кѫща, дѣто една мъничка жена работѣше на стѣната съ чукче и длато. Тя бѣ толкози прѣдадена на работата си, че даже не се обърна, когато ний се приближихме; но друга една жена, по-висока отъ нея, нагледъ съвсѣмъ младо момиче, което работѣше при нея, прѣстана да дѣла и съ възхитени очи изглеждаше Дика и Клара. Никой другъ не обърна на насъ никакво внимание.

Момичето съ синия костюмъ сложи рѫка връху рамото на ваятелката и каза: — Е, Филипа, ако така гълтате работата си, то скоро тя ще се привърши, и тогава какво ще правите?

Ваятелката нетърпеливо се изборна, и ний видѣхме една жена на около четирсеть години (поне така изглеждаше). Тя каза малко ядосано, но съ мекъ гласъ:

— Не приказвайте глупости, Кетъ, и недѣйте ми бърка, моля ви се.—Но, като ни видѣ, тя млъкна и се приближи до насъ съ оная умилна усмивка, съ която ни посрѣщаха навсѣкждѣ.

— Благодаря ви, дѣто сте ни навѣстили, съсѣди; вѣрвамъ, не ще ме смѣтнете за нелюбезна, ако си продължавамъ работата, особно като ви кажа, че цѣлия априлъ и май съмъ била болна и неспособна за нищо, а тука въздухътъ на открито, слънцето и работата, всичко заедно, както и настроението, ме каратъ да скѫпя всѣки свой часъ. Извинявайте, ще трѣба пакъ да си гледамъ работата.

И тя почна да работи, като изрѣзваше на барелефа цвѣте и фигури, но продължаваше да говори изпомежду ударитѣ на длатото си: „Видите ли, ний всички намѣрихме, че това е най-хубавото мѣсто за кѫща по цѣлия брѣгъ; а то е било толкова дълго врѣме заето съ нищо и никаква постройка, щото ний, зидаритѣ, рѣшихме да сложимъ всичко на карта и да построимъ най-красивата кѫща, каквато можемъ до измислимъ. Така че . . . на, така . . .“

Тукъ тя отново се прѣдаде на работата си, но дойе единъ високъ разпоредитель и каза: „Всичко това е така, съсѣди: ний строимъ домъ съ неодѣлани камъни, той като искаме да го окичимъ съ гирлянди отъ цвѣтя и фигури. Все нѣщо ни попрѣчваше: ту това, ту онова, между другото и болестьта на Филипа, и макаръ, че можехме да направимъ гирлянди и безъ нея . . .“

„Биха могли? вижъ ли какъ!“ промърмори Филипа, безъ да се обърне.

— Но, въ всѣки случай, тя ни е най-добрата ваятелка, и отъ наша страна не би било добрѣ да започваме работата безъ нея. Сега сами видите,—продължи той, като гледаше Дика и мене, —че не можемъ да участвуваме въ коситбата, нали така, съсѣди? Но сега нашата работа върви тъй бързо, благодарение на чудесното врѣме, щото азъ мисля, че ще можемъ да откѫснемъ една седмица или десетина дни за жетва. Колко пъргаво ще подкараме ний жетвата! Елате тогава на нивитѣ, на сѣверъ и на западъ оттука вий ще видите добри жетвари, съсѣди!.

Ура! ехъ, че се хвали!— викна единъ гласъ отъ скелята.—Нашиятъ разпоредитель мисли, че това е по-леко забавление, отколкото да се слага камъкъ връзъ камъкъ.

При тия думи се раздаде всеобщъ смѣхъ, къмъ който се присъедини разпоредительтъ. Слѣдъ това ний видѣхме единъ младежъ, който донесе и

постави въ сѣнката на стрѣхата една мъничка маса, сетнѣ пакъ излѣзе и се върна съ неизбѣжната голѣма плетена бутилка и високи чаши. Разпоредительтъ ни покани тогава да седнемъ на подобаващо стжпало отъ каменни буци и каза: — Е, съсѣди, да пиемъ за туй, щото моята похвала да излѣзе истина; инакъ ще мисля, че вий дѣйствително не сте ме повѣрвали. Ей, вий тамъ, — обърна се къмъ скелята, — ще дойдете ли да пийнете съ насъ по една чашка вино? — Трима отъ работещитѣ слѣзоха отъ стълбата съ бързи свикнали стжпки. Но другитѣ не отговориха нищо, а самъ шегаджията (ако може тъй да се нарѣче) викна, безъ да се обърне:

— Извинявайте, съсѣди, но азъ не мога да слѣзя, трѣба да продължавамъ. Моята работа не е да наглеждамъ, като на оня старецъ; но вий, другари, изпратете ни тука по чаша вино, и ний да пиемъ за здравето на косачитѣ.

Филипа, то се разбира отъ само себе си, не се откжсна отъ своето любимо занятие, но другата ваятелка дойде.

Тя излѣзе дъщеря на Филипа; бѣ тя високо силно момиче, съ черна коса, съ цигански типъ на лицето и съ необикновено важна фигура. Другитѣ се събраха наоколо ни и затракаха чашитѣ, а работещитѣ на скелята се обърнаха къмъ насъ и сжщо пиха за наше здраве. Но мъничката дѣятелна жена при вратата сѣкашъ нищо не чуваше и само сви рамѣнѣ, когато дъщеря ѝ отиде при нея и я бутна съ ржка.

Слѣдъ това ний си стиснахме ржцѣтѣ и тръгнахме отъ „вироглавцитѣ“ надолу по наклона къмъ нашата лодка. Още не бѣхме изминали нѣколко крачки и ето че чухме гръмкитѣ звукове на тракащитѣ чукове, които се сливаха съ бръмченето на пчелитѣ и пѣенето на чучулигитѣ, пѣещи високо надъ мъничката Безилдонска долина.

XXVII.

Горня Темза.

Ний оставихме Валтера на Беркширския брѣгъ посрѣдъ чуднитѣ красоти на Стритлей, а сами продължавахме своя пжть къмъ мѣстностьта, която се смѣташе по-рано за едно затънтено село, въ политѣ на хълмоветѣ Уайтъ-Хорсъ; контрастътъ, който сжществуваше по-рано между донѣйдѣ сварилото вече да приеме градски изгледъ село и спазилата всичката си дѣвствена неприкосновеность природа, не сжществуваше вече, и чувството на възторгъ ме обхвана (както се случваше и по-рано), като видѣхъ познатия изгледъ на съвсѣмъ неизмѣненитѣ хълмове на Беркширската верига.

Въ Велинкфордъ ний се спрѣхме да похапнемъ; разбира се, че всѣка слѣда отъ мръсота и мизерия бѣ изчезнала отъ улицитѣ на този старъ градъ; много грозни кжщи бѣха съборени и на тѣхно мѣсто издигнати нови, хубави. Но странно нѣщо, — градътъ все пакъ приличаше на онова старо градле, което азъ тъй добрѣ помнѣхъ. Той бѣ такъвъ, какъвто трѣбаше да бжде оня едноврѣменъ градъ.

На ядене ний се запознахме съ единъ старъ, но много веселъ и уменъ човѣкъ, който въ селски смисълъ бѣ второ издание на стария Хамондъ. Той притежаваше необикновено обширни знания по старата история на тази мѣстность, отъ Ал-

фреда до Парламентскитѣ войни, много отъ събитията на които сж станали при Велинкфордъ; но, което бѣ много по-интересно за насъ, той имаше подробни свѣдения за прѣходния периодъ, който се завършилъ съ съврѣменото положение на нѣщата. Той ни разправи за него твърдѣ много работи и особно за „изхода" на народа отъ градоветѣ въ село и за постепенното възвръщане на градскитѣ жители отъ една страна и на селскитѣ отъ друга къмъ отдавна забравенитѣ отъ еднитѣ и отъ другитѣ условия на живота. По едно врѣме работата дошла дотамъ, както той ни разправяше, че не само било невъзможно да се намѣри дърводѣлецъ или ковачъ въ село или въ нѣкой малъкъ околийски градецъ, но че хората въ тия мѣстности се отучили даже да пекатъ хлѣбъ и че въ Велинкфордъ, напримѣръ, хлѣбъ (приготвянъ по особенъ начинъ, обяснението на който не можахъ да разбера) изпращали съ сутрѣшния тренъ отъ Лондонъ, заедно съ вѣстницитѣ. Той ни каза, че градскитѣ жители, като идвали въ село, опознавали се съ земедѣлското изкуство, старателно изучвайки механизма на машинната работа, и прѣдставлението за ржчния трудъ у тѣхъ се съединило съ машинитѣ. По него врѣме нивитѣ се обработвали съ машини, и работницитѣ управлявали машинитѣ, безъ да разбиратъ тѣхната направа. Отъ друга страна, старитѣ хора измежду земедѣлцитѣ гледали все пакъ да научатъ младежьта на малки домашни занаяти, като напримѣръ употрѣбяването на пилата, ковачеството и други такива. Въ ония врѣмена се смѣтало за голѣмо умѣние и даже за рѣдкость, ако човѣкъ можелъ да прикрѣпи дръжката за граблитѣ съ ржчна работа; изисквала се машина, струваща хиляда английски лири, нѣколко работници и половинъ день пжтуване, за да се извърши една работа, която струвала петь шилинга. Между другото той ни показа отчетитѣ на нѣкои селски съвѣти, които изглежда да сж имъ отнемали твърдѣ много врѣме, и тия отчети поразяваха по сериозностьта, съ която се трактуватъ въ тѣхъ прѣдмети, смѣтани въ отдавна миналитѣ врѣмена за крайно прости, като напримѣръ количеството на лугата и лойта за варене на сапуня, нуженъ за пране въ село, или точната температура на водата, необходима за сваряване на овнишки крака — и всичко това, при пълната липса на разногласия, каквито винаги е имало даже въ селскитѣ събрания на по-раншната епоха. Всичко това е било много смѣшно и въ сжщото врѣме поучително.

Сжщиятъ старецъ, на име Хенри Морсомъ, ни заведе слѣдъ обѣдъ въ една огромна стрѣха, дѣто се намираше голѣма колекция отъ разни орждия на манифактурната промишленость отъ послѣднитѣ врѣмена на машинния периодъ до ново врѣме. Той съ голѣма охота ни показваше и обясняваше всички колекции. И наистина, всичко това бѣ много интересно, тъй като можеше да се види постепенния прѣходъ отъ машинния начинъ на производство (достигналъ до най-лошитѣ си прѣдѣли малко по-късно слѣдъ споменатата по-горѣ Гражданска Война) къмъ първитѣ години на новия ржченъ периодъ. Разбира се, имаше много междинни периоди, тъй като новата епоха на ржчния трудъ се развивала много бавно.

— Не забравяйте, — казваше стариятъ антикваръ, — че ржчниятъ трудъ не бѣ резултатъ на тъй наречената икономическа необходимость. Напротивъ, по онова врѣме машинитѣ бѣха толкова

много усъвършенствувани, щото почти всичката необходима работа можеше да се извърши отъ тѣхъ. И дѣйствително, мнозина по него врѣме и по-рано мислѣха, че машинното производство съвършенно ще измѣсти ржчния трудъ, и това можеше да се вижда вѣроятно, наспоредъ онова, което ставаше; но имаше и друго мнѣние, съвсѣмъ не толкова логично и разпространено само повечето между богатитѣ хора на прѣдосвободителната епоха, което не изчезна обаче и сетнѣ, когато настжпи тази епоха. Това мнѣние, което, отъ всичко що съмъ чулъ, се виждало тогава толкова естествено, колкото днеска то се вижда нелѣпо, се състоеше въ слѣдното: докато простата катадневна работа трѣба да се извършва изключително по автоматически начинъ, съ машини, енергията на другата, по-интелигентната часть отъ човѣчеството трѣба да бжде насочена къмъ занятия съ вишитѣ форми на изкуството, както и съ науката, и съ изучване на историята. Нали е странно, дѣто у тѣхъ до такава степень липсвалъ всѣки стремежъ къмъ пълно равенство, което ний смѣтаме днеска за основа на всѣко щастливо човѣшко общество?

Азъ не отговорихъ нищо и се вдадохъ на своитѣ мисли; Дикъ сжщо се замисли и сетнѣ каза: — Странно нѣщо, съсѣде, нали? Не знамъ, какъ да кажа. Често съмъ чувалъ отъ моя роднина, че единствената цѣль на едноврѣмешнитѣ хора била — да избѣгватъ работата или поне тѣ мислили, че това трѣбало да имъ бжде цѣльта. Така че работата, къмъ която ги *принуждавалъ* всѣкидневниятъ дѣлниченъ животъ, имъ се виждала по-тежка отъ оная, която тѣ сж *можели* да изберать сами.

— Много вѣрна бѣлѣжка, — отговори Морсомъ. — Въ всѣки случай тѣ скоро видѣха своитѣ

грѣшки и разбраха, че при машинния способъ на работене можеха да живѣятъ само роби и робовладѣлци.

Клара се намѣси въ разговора, като се поизчерви при това:

— Нима тѣхната грѣшка не е била прѣдизвикана отъ влиянието на околния робски животъ? животъ, който гледалъ на всичко сжществуващо вънъ отъ човѣка, одушевено и неодушевено, съ една рѣчь — на *природата*, както тогава сж каз-

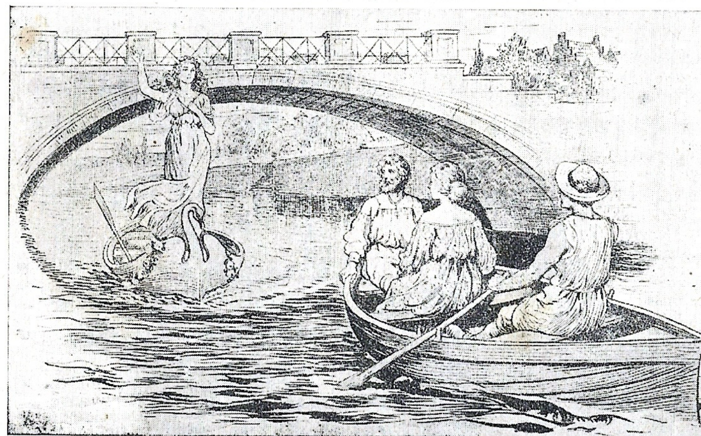

Срѣщата съ Еленъ.

вали, като на едно, а не човѣчеството, като на нѣщо особено. Много естествено, при подобенъ мирогледъ хората сж се стремили да поробятъ „природата“, щомъ сж мислили, че „природата“ е нѣщо вънъ отъ тѣхъ.

— Съвършенно вѣрно, — забѣлѣза Морсомъ; — и тѣ не знаеха, какво да правятъ, докато се не възмутиха противъ механическия животъ. Това се започна прѣди Великата Промѣна — между хора,

които имаха свободно врѣме да мислятъ за такива нѣща, и незабѣлѣзано се разпространи. Най-сетнѣ, работата, която доставяше удоволствие и затова не се смѣташе за мѫка, почна да измиста полека-лека механическия трудъ, отъ който никога не мечтаеха да се отърватъ съвършенно, макаръ и да се надяваха да го съкратятъ, а по-сетнѣ изгубиха и тази надежда.

— Ами кога се започна тази революция? — попитахъ азъ.

— Въ срѣдата на вѣка слѣдъ Великата Промѣна, — отвърна Морсомъ, — това особено се забѣлѣза. Машина слѣдъ машина прѣставаха да работятъ на туй основание, че машинитѣ не можеха да даватъ произведения на изкуството, а пъкъ търсенето на такива произведения на изкуството ставаше все по-голѣмо и по-голѣмо. Нà, погледнете, — каза той, — тукъ се намиратъ нѣколко произведения отъ онова врѣме: грубъ и неизкусенъ е още рѫчниятъ трудъ, но основателенъ и вече съ извѣстна любовь къмъ работата.

— Това е много интересно, — казахъ азъ, като взехъ въ рѫката си едно глинено издѣлие измежду рѣдкоститѣ, които ни показваше антикварътъ, — съвсѣмъ не приличатъ на работата на дивакъ или варваринъ, а все пакъ въ тѣхъ се чувствува умраза къмъ цивилизацията, както я казваха тогава.

— Да, — продължи Морсомъ, — тука вий не трѣба да търсите изящность, въ него периодъ съ тия работи се занимаваха хора, които въ сѫщность бѣха роби. Но сега, видите ли, — каза той, като ме заведе малко нататъкъ, — ний одолѣхме рѫчния трудъ и съединяваме техническото съвършенство съ свободната фантазия.

Азъ погледахъ и се очудихъ на красивата и изкусна работа. Най-сетнѣ хората почнаха да гледатъ на живота като на удоволствие, а на задоволяването общитѣ нужди на човѣчеството и на подготвянето комъ тѣхъ — като на трудъ достоенъ за най-добритѣ прѣдставители на човѣчеството.

— Но какво ще стане сетнѣ?

Старецътъ се засмѣ: — Не знамъ, — отговори той, — когато дойде това новото, ний ще го присрѣщнемъ.

— А засега, — намѣси се Дикъ, — да присрѣшнемъ нашата цѣль. И така, на открито и къмъ брѣга! Не искате ли да се разходите съ насъ, съсѣде? Нашиятъ приятель жадно слуша разказитѣ ви.

— Ще дойда съ васъ до Оксфордъ. Трѣба да взема една-двѣ книги отъ Бодлиенската библиотека. Вѣрвамъ, че ще нощувате въ стария градъ, нали?

— Не, — отговори Дикъ, — ще идемъ по-нагорѣ, тамъ ни чака коситбата, както знаете.

Морсомъ поклати глава, ний излѣзохме на улицата и се качихме на една лодка малко по-горѣ отъ градския мостъ. Но тъкмо въ туй врѣме, когато Дикъ влагаше лопатитѣ да гребе, подъ нисската арка на моста се чу шумъ отъ весла. То бѣ една хубава малка лодчица, боядисана зелено и по нея нарисувани красиви цвѣтя. Когато тя излѣзе изподъ арката, една фигура, сѫщо тъй свѣтла както лодката, се издигна въ нея: тя бѣ една тънка дѣвойка, облѣчена въ тъмно-синя копринена дреха, която се развяваше отъ вѣтъра измежду аркитѣ на моста. Нейната вънкашность ми се видѣ позанта, и когато тя си обърна главата къмъ насъ и ни показа прѣлестното си лице, азъ съ радость видѣхъ, че тя бѣ добрата фея отъ чуд-

ната градина въ Рънимедъ, — Еленъ. Ний се спрѣхме да я посрѣщнемъ. Дикъ стана правъ въ лодката и весело я поздрави, азъ искахъ да го послѣдвамъ, но не сполучихъ, Клара ѝ махна съ изящната си ржчица, а Морсомъ кимна съ глава и любезно я изгледа. Що се отнася до Еленъ, красивото ѝ загорѣло лице бѣ облѣно съ руменина, когато тя стигна до нашата лодка и каза:

— Видите ли, съсѣди, азъ не бѣхъ увѣрена, че пакъ ще минете прѣзъ Рънимедъ и че ще се спрете тамъ, въ случай че минете; освѣнъ това, азъ не знаехъ, ще ли бждемъ тамъ, азъ и баща ми, подиръ една-двѣ седмици; нему му се ще да навѣсти брата си, на сѣверъ, пъкъ азъ не искамъ да го пущамъ самъ. Бояхъ се, че вече никога нѣма да ви видя, а това ми бѣ тежко, ето защо тръгнахъ подирѣ ви.

— Отлично, — каза Дикъ, — вѣрвамъ, че на всички ни е драго това, но бждете увѣрени, че ний съ Клара непрѣмѣнно щѣхме да ви навѣстимъ и бихме дошли втори пжть, ако на първия не ви заваримъ. Но, драга съсѣдке, вий сте сама въ лодката и много сте гребли досега; мисля, че ще ви бжде приятно сега да си отпочините; по-добрѣ ще е да се раздѣлимъ на двѣ.

— Да, — отговори Еленъ, — азъ се сѣтихъ за това и взехъ кормилото на моята лодка; моля ви се, помогнете ми да го настаня. — Тя отиде до кърмилото на лодката си, и така я възви, че Дикъ можа да я достигне съ ржка; той колѣничи въ нашата лодка, тя въ своята, и почнаха да настаняватъ кърмилото. Никаква промѣна не бѣ станала, както можете да си прѣдставите, въ устройството на такова просто нѣщо като кърмилото на лодката. Когато двѣтѣ прѣкрасни лица се наведоха надъ кърмилото и, както ми се стори, много близко едно до друго, макаръ това да трая само минутка, нѣщо като че ме прониза. Клара седѣше на мѣстото си и не се озърташе, сетнѣ тя каза съ едва забѣлѣзана сухость на гласа:

— А какъ да се раздѣлимъ? Може би ти, Дикъ, ще отидешъ при Еленъ, защото, безъ да искамъ да обидя нашия гостенинъ, ти си по-добъръ гребачъ.

Дикъ стана, сложи си ржката на рамото ѝ и каза:

— Не, не, нека нашиятъ гостенинъ си опита силитѣ, и той трѣба да упражни силитѣ си. При това ний не бързаме. Трѣба да минемъ малко по-горѣ отъ Оксфордъ, и даже ако закъснѣемъ, ще ни свѣти мѣсецътъ, а лунната нощь никакъ не е по-лоша отъ сивия день.

— И азъ отъ своя страна ще се помжча по-добрѣ да управлявамъ лодката, — забѣлѣзахъ азъ, — така че навѣрно течението нѣма да я унесе надолу.

Всички се засмѣха, като че ли казахъ нѣщо много остроумно, и азъ намѣрихъ, че смѣхътъ на Еленъ даже между смѣха на другитѣ звучеше толкова красиво, както никога не съмъ чувалъ.

Накъсо казано, азъ влѣзохъ въ лодката ѝ съ извѣстна гордость и, като взехъ лопатитѣ, веднага почнахъ да гребя, за да ме видятъ всички. Да си призная ли?... стори ми се, че даже този щастливъ свѣтъ стана още по-щастливъ отъ близостьта ми къмъ това чудно момиче. Трѣба да кажа, че отъ всички лица, съ които съмъ се срѣщалъ въ новия свѣтъ, тя бѣше най-оригиналната и най-малко приличаше на онова, което можехъ да си прѣдставя. Клара напримѣръ, въпрѣки нейната

хубость и веселость, все пакъ приличаше на много любезна и проста млада леди, а другитѣ момичета сжщо така бѣха само по-съвършенни типове отъ онова, което съмъ срѣщалъ въ миналитѣ врѣмена. Но това момиче бѣ не само своеобразно красиво и нѣмаше нищо общо съ млада леди, но оригинално въ всѣко отношение. Азъ никога не можехъ прѣдварително да си прѣдставя, какво тя ще каже и направи, но всичко въ нея ме възхищаваше и ми се харесваше. Въ всичко, което говорѣше и правѣше, нѣмаше нищо поразително; но всичко то бѣ нѣкакъ особено и всѣкога пълно съ оня неизказанъ интересъ и жизнерадость, които забѣлѣзахъ повече или по-малко въ всички, но които въ нея бѣха повече забѣлѣзани и попрѣлестни, отколкото въ когото и да било другиго. Скоро ний потеглихме и вървѣхме покрай прѣлестни брѣгове между Бенсингтонъ и Дорчестеръ. Сега бѣ вече почти пладня, бѣ топло, но не горещо, и съвсѣмъ тихо. Високитѣ, леки, бѣли като маргаритъ и блестящи облаци смекчаваше слънчевата горещина; но прѣзъ тѣхъ на много мѣста се виждаше блѣдно-синето небе, което изглеждаше нѣкакъ особно високо и твърдо. То имаше изгледъ на нѣкакъвъ сводъ, както понѣкога го казватъ поетитѣ, а не на безпрѣдѣлно въздушно пространство; но този сводъ бѣ толкова безграниченъ и толкова изпълненъ съ свѣтлина, че никакъ не ни потискаше. Навѣрно за такъвъ день е мислилъ Тенисонъ, когато казваше въ своитѣ „Lotos Eaters“ за страната, дѣто царува вѣчното слѣобѣдно врѣме.

Еленъ бѣ се облегнала на кърмилото и сѣкашъ напълно се отдаваше на радостьта на живота. Азъ забѣлѣзахъ, че тя дѣйствително всичко

виждаше наоколо си и нищо не пропущаше, и когато я гледахъ, неприятното чувство, че тя може би е малко нѣщо увлечена отъ хубавия, и изкусенъ Дикъ и затова е тръгнала слѣдъ насъ, съвсѣмъ изчезна отъ моята душа. Ако това бѣ така, то тя, разбира се, не би могла да се възхищава толкова много отъ чуднитѣ изгледи. Извѣстно врѣме тя почти не говорѣше, но когато минавахме подъ Шилингфордския мостъ (новопостроенъ, но приличенъ на стария), тя ме помоли да спремъ лодката, за да се полюбуваме на пейзажа, прѣзъ прѣлестната арка. Послѣ тя се обърна къмъ мене и каза:

— Не зная, да се радвамъ ли или да скърбя, дѣто за пръвъ пжть виждамъ тѣзи брѣгове; наистина, да види човѣкъ всичко това за пръвъ пжть е голѣмо удоволствие, но ако бѣхъ тука прѣди една или двѣ години, колко хубави спомени бихъ имала, и какъ чудно тѣ биха се слѣли съ живота ми, и на сънь, и на явѣ; много ми е драго, че Дикъ гребе бавно, ний можемъ по-дълго да прѣкараме тука. А вамъ какъ се харесватъ тия мѣста, — нали за пръвъ пжть идвате тука?

Не мислѣхъ, че тя иска да ме постави на тѣсно, но при все това азъ се излъгахъ и отговорихъ:

— За пръвъ пжть ли? . . . Съвсѣмъ не за пръвъ пжть идвамъ азъ тука. Азъ много добрѣ познавамъ тѣзи брѣгове и мога да кажа съ право, че познавамъ всѣко кжтче на Темза отъ Хамерсмитъ до Крикледъ.

Забѣлѣзахъ, какви усложнения може да докаратъ моитѣ думи, само когато тя устреми къмъ мене пълния си съ любопитство погледъ, както често пжти се случваше и по-рано въ Рънимедъ, когато казвахъ нѣщо странно, което правѣше нео-

бяснимо за другитѣ моето положение между тия хора. Азъ се изчервихъ и казахъ, за да изгладя моята неловкость:

— Чудя се, какъ не сте били досега тука. Вий живѣете на Темза и гребете толкова добрѣ, че за васъ това не съставлява голѣмъ трудъ, безъ да говоря, — прибавихъ азъ любезно, — че всѣки би билъ щастливъ да гребе вмѣсто васъ.

Тя се засмѣ, но не на комплимента ми (бѣхъ увѣренъ, че тя е свикнала на фрази отъ подобенъ характеръ), но на нѣщо, което мина прѣзъ ума ѝ; тя, както и по-рано, умилно ме гледаше, но въ очитѣ ѝ се виждаше любопитство и проницателность; послѣ тя каза:

— Може би това е странно, но въ кѫщи азъ имамъ много работа, а освѣнъ това трѣба да се грижа за татка и да уреждамъ отношенията си къмъ двама-трима младежи, на които особно се харесвамъ, но на които не мога наведнъжъ да угодя... Но вий, драгий съсѣде? . . . менѣ ми се вижда още по-чудно, дѣто толкова добрѣ познавате горня Темза, отколкото че азъ не я познавамъ. Доколкото разбрахъ, вий само отпрѣди нѣколко дена сте въ Англия. Но може би искахте да кажете, че сте чели нейното описание въ книгитѣ и сте виждали картини, — макаръ че това далечъ не е сѫщото.

— Съвършенно вѣрно, — отвърнахъ азъ, — но азъ съвсѣмъ нищо не съмъ челъ за Темза; това бѣ сѫщо така една отъ нелѣпоститѣ въ нашето врѣме; никой не помисли да напише прилична книга върху единствената — справедливо може да я наречемъ така — рѣка въ Англия.

Още не излѣзли тѣзи думи отъ устата ми, и азъ забѣлѣзахъ, че направихъ нова грѣшка. Доядѣ ме, тъй като не искахъ да влизамъ въ дълги обяснения или да почна нова серия

на измислици като Одисея. Стори ми се, че Еленъ ме разбра и не се възползува отъ моята неловкость. Любопитството въ очитѣ ѝ се смѣни съ умилно добродушие.

— Въ всѣки случай, много ми е драго, че се случи съ васъ да бѫда тука, щомъ толкова добрѣ познавате нашата рѣка. Азъ малко я познавамъ отъ Пенгборнъ, и вий можете да ми разправите, което искамъ да зная. — Тя помълча малко и послѣ продължи: — Но онова, което зная, сѫщо така добрѣ го познавамъ, както и вий; би ми било мѫчно, ако си помислѣхте, че азъ не се интересувамъ отъ такава чудесна и такава интересна рѣка, като Темза.

Тя каза това съвсѣмъ сериозно, съ приятелско довѣрие къмъ мене, което много ми се хареса; но азъ забѣлѣзахъ, че тя само скри своитѣ съмнѣния относително мене за друго врѣме. Сега ний пристигнахме при Дейския бентъ, дѣто Дикъ ни чакаше съ двамата си спѫтници; той искаше да излѣзя на брѣга, за да ми покаже нѣщо, което никога не съмъ виждалъ. Азъ нѣмахъ нищо противъ и тръгнахъ подирѣ му заедно съ Еленъ къмъ добрѣ познатата ми могила, съ една дълга черкова на нея, служеща и сега за разни нужди на добродушнитѣ обитатели на Дорчестеръ.

Селскиятъ ханъ, дѣто се спирахъ обикновено въ ония дни, когато гостеприемството се купуваше и продаваше, както по-рано бѣ украсенъ съ изображението на Ирида. Този пѫть азъ се преструвахъ ужъ, че нищо не ми е познато; но когато се спрѣхме за извѣстно врѣме до политѣ на могилата срѣщу Синоденъ съ неговитѣ ясно очертаващи се зѫбци, и урвата Уитенхемъ, азъ се почувствувахъ въ малко неловко положение прѣдъ

сериозния и внимателенъ погледъ на Еленъ, и почти извикахъ: „Колко малко се е измѣнило тука“. Ний пакъ се спрѣхме въ Ебингдонъ, който сѫщо тъй както и Уолингфордъ ми бѣ познатъ и непознатъ, тъй като отъ една страна бѣ разчистенъ отъ разрушителното дѣйствие на XIX вѣкъ, а отъ друга той почти никакъ не бѣ се измѣнилъ.

Слънцето вече захождаше, когато се приближихме къмъ Оксфордъ при Уозеней. Ний се спрѣхме за една-двѣ минути при стария замъкъ, за да слѣзе Хенри Морсомъ. Отъ само себе си се разбира, че доколкото можеше да се види отъ рѣката, азъ не изпуснахъ нито една кула, нито едно острие въ този градъ, прѣпълненъ едно врѣме съ професори. Но ливадитѣ наоколо му въ ония врѣмена ставаха все по-безплодни и по-безплодни, и на тѣхъ лежеше вече печатътъ на „духовниятъ животъ на XIX вѣкъ“. Сега тѣ бѣха изгубили „интелектуалния си изгледъ“ и станали сѫщо така прѣкрасни, както нѣкога, и малкиятъ хълмъ Хинксей съ двѣ-три прѣхубавички кѫщички весело гледаше надолу широката вода, клатещата се трѣва, сега посивѣла отъ залѣзаващото слънце, съ почти пожелтѣли стъбла. Желѣзниятъ пѫть бѣ изчезналъ, а заедно съ него и еднообразнитѣ висещи мостове надъ Темза. Скоро стигнахме до Медлейлокъ и до широката вода, която миеше пристанището Мидо, съ неговото многобройно население отъ гѫски, което никакъ не бѣ се намалило съ течение на врѣмето; и азъ помислихъ, че тѣхното име и употрѣбление сѫ прѣживѣли древния несъвършенъ общински периодъ, че сѫ прѣживѣли врѣмето на смѫтната борба и тирания на частната собственость и сѫ доживѣли до днешния периодъ на спокойствие и щастие на пълния комунизмъ.

Азъ пакъ слѣзохъ на брѣга въ Ходстоу, за да видя останкитѣ на единъ старъ мънастиръ, запазени почти въ сѫщия видъ, както ги помнѣхъ, и отъ високия мостъ, прѣкаранъ надъ канала, виждаше се даже въ драчината, колко прѣлестно бѣ малкото селце съ сиви каменни кѫщи. Тука бѣ страната на камънитѣ . . . всѣка кѫща, и стѣнитѣ, и покривитѣ бѣха построени отъ сиви плочи и се сливаха въ едно съ пейзажа.

Сетнѣ отново продължихме пѫтя си. Еленъ почна да гребе въ нашата лодка. Минахме покрай рибарски върши и слѣдъ три мили вече при лунната свѣтлина стигнахме въ малкия градъ. Тамъ се спрѣхме да нощуваме, въ много малко населена кѫща, защото голѣма часть отъ обитателитѣ живѣеха въ палатки на ливадитѣ.

XXVIII.

Малката рѣка.

На другата сутрина излѣзохме рано: още прѣди шесть часа, защото ни оставаха още двайсеть и петь мили до мѣстото, дѣто отивахме, а Дикъ искаше да стигнемъ до вечерьта. Пѫтуването бѣ приятно, макаръ че оня, който не познава горня Темза, малко може да каже за нея. Както и порано, азъ стояхъ въ лодката на Еленъ, макаръ че Дикъ отъ вѣжливость ме помоли да се прѣмѣстя при него и да прѣдоставя само на женитѣ да управляватъ зеленага играчка. Но Еленъ не позволи и ме повика като най-интересенъ отъ спѫтницитѣ.

— Азъ дойдохъ отъ далеко, — каза тя, — и не искамъ да ми дадатъ за другарь човѣкъ, който

прѣзъ всичкото врѣме ще мисли за другиго, а не за мене. Гостенинътъ е единственийя човѣкъ, който ще се занимава само съ мене. Дѣйствително азъ така мисля,— това не го казвамъ само отъ любезность.

Клара се изчерви и изглеждаше да е много доволна. Струва ми се, че досега тя се страхуваше малко нѣщо отъ Еленъ. Що се отнася до мене, то азъ се чувствувахъ подмладенъ, и страннитѣ мечти на моята младость се смѣсваха съ удоволствието на сегашното, почти разрушавайки го и смисайки съ него чувството на нѣкаква болка.

Като минавахме между лѫкатушнитѣ брѣгове на рѣката, която тукъ бѣ много тѣсна, Еленъ каза:

— Колко ми се харесва тази малка рѣка! Привикнала съмъ къмъ широкия просторъ на водата, и ми се струва, при всѣки завой, че вече не може се мина нататъкъ. Мисля, че тази вечерь Англия ще ми се вижда много малка страна, щомъ можахме тъй скоро да стигнемъ до края на най-голѣмата ѝ рѣка.

— Тя не е голѣма, — казахъ азъ, — но е много красива.

— Да, — отговори тя, — и нали е мѫчно да си прѣдстави човѣкъ ония врѣмена, когато хората сѫ гледали на тази малка хубава страна, като на грозна безформена пустиня, когато не сѫ смѣтали за нужно да пазятъ хубавитѣ ѝ мѣста, не сѫ чувствували радость отъ освѣжителното влияние на годишнитѣ врѣмена, отъ промѣнливото врѣме, отъ различнитѣ свойства на нейната почва и отъ всичко друго. Какъ сѫ могли хората да бѫдатъ толкова жестоки къмъ самитѣ себе си!

— И помежду си, — забѣлѣзахъ азъ. — Мене изведнъжъ ме обхвана внезапна рѣшителность, и азъ казахъ: — Драга съсѣдке, иска ми се най-сетнѣ да ви кажа, че азъ мога по-лесно да си прѣдставя всичко това грозно минало, отколкото вий, защото самиятъ азъ принадлежахъ къмъ него. Струва ми се, че вий вече се сѣтихте, и мисля, че ще ми повѣрвате, ако ви разправя за него. Вече нищо нѣма да крия отъ васъ.

Тя помълча малко и каза: — Приятелю, вѣрно сте ме разбрали, и право да ви кажа, азъ тръгнахъ слѣдъ васъ отъ Рънимедъ, за да ви задамъ много въпроси, тъй като забѣлѣзахъ, че не сте отъ нашитѣ. Това ме заинтересува, хареса ми се и азъ желая да бѫдете възможно по-щастливи. Да ви кажа правото, имаше извѣстенъ рискъ, — продължи тя изчервена; — думата ми е за Клара и Дика. Трѣба да ви кажа, щомъ като искаме да сме близки приятели, че даже между насъ, дѣто има толкова много хубави жени, често пѫти азъ страшно нарушавахъ спокойствието на мѫжетѣ. Това е една отъ причинитѣ, задѣто живѣя сама съ баща си въ Рънимедския котеджъ. Но и това не съвсѣмъ отговаря на цѣльта. Хората, разбира се, идватъ и тамъ, тъй като тамъ не е пустиня, и тѣ, види се, ме намиратъ още по-интересна, защото живѣя сама, и измислятъ за мене разни истории — зная, че и вий мислите сѫщото, приятелю мой. Но нека оставимъ това. Довечера или утрѣ сутриньта ще ви направя едно прѣдложение, което много ми се харесва и което, мисля, нѣма ди ви обиди.

Азъ побързахъ да кажа, че за нея съмъ готовъ да направя всичко на свѣта, и наистина, въпрѣки годинитѣ ми и явнитѣ признаци отъ тѣхъ (макаръ чувството на повърналата се младость бѣ, струва ми се, не само мимолѣтно усѣщане), въпрѣки годинитѣ си, казвамъ, азъ се чувствувахъ напълно щастливъ въ компанията на това очаро-

вателно момиче и се приготвихъ да чуя нейната изповѣдь, като очаквахъ повече, отколкото тя, може би, искаше.

Тя се засмѣ и умилно ме погледна.

— Отлично, но засега да оставимъ това, — каза тя, — азъ трѣба да видя тази нова за мене мѣстность. Погледнете, какъ рѣката отново измѣни своя характеръ: сега тя е широка, брѣговетѣ ѝ сж дълги и много наклонени. Вижте: тамъ се минава отъ единя брѣгъ на другия.

Азъ ѝ казахъ названието на мѣстностьта и спрѣхъ лодката, за да прѣхвърля вжжето на сала прѣзъ нашитѣ глави; слѣдъ това продължихме пжтя си покрай брѣговетѣ, покрити съ джбова гора отъ лѣва страна. Послѣ рѣката стана по-тѣсна, а брѣговетѣ по-високи, и ний заплувахме между една стѣна отъ високи тръстики, населени съ весели и пъргави врабци и други птички, които подскачаха и чуруликаха при движението на лодката прѣзъ зелената тръстика въ тихия топълъ сутрѣшенъ въздухъ. Тя се усмихваше отъ удоволствие и лѣнивото ѝ наслаждение отъ новитѣ пейзажи я правѣше още по-красива, когато тя се облѣгаше на възглавницата, макаръ и да не бѣ никакъ уморена. Лѣностьта ѝ бѣ лѣность на силенъ, здравъ както тѣлесно, така и душевно човѣкъ, който съзнателно си почива. — Вижте! — каза тя, като изведнъжъ скокна отъ мѣстото си безъ особно усилие и пазейки равновѣсие съ чудна грация и лекость, — вижте този чуденъ старъ мостъ.

— Нѣма защо да го гледамъ, — отвърнахъ азъ, безъ да снемамъ очи отъ прѣлестното ѝ лице. Азъ го зная, макаръ (съ усмивка) у насъ той да не се казваше старъ мостъ.

Тя умилно ме изгледа и каза: — Колко е хубаво да пжтуваме сега, когато вий вече не се стѣснявате отъ мене. — И тя продължаваше да стои права, замислено гледайки ме, докато трѣбаше да седне, тъй като минавахме прѣзъ ниската арка на единъ отъ най-старитѣ мостове на Темза.

— О, чудесни ливади! — извика тя. — Азъ нѣмахъ никаква прѣдстава за прѣлестьта на една съвсѣмъ мъничка рѣка като тази. Малкиятъ размѣръ на всичко това, лжкатушнитѣ брѣгове и бързата смѣна на изгледитѣ кара човѣка да мисли, че отива нѣйдѣ надалечъ, че трѣба да достигне нѣщо неизвѣстно, като че ли го очакватъ нѣкакви приключения. На просторната вода азъ не съмъ изпитвала това.

Азъ я погледнахъ съ възторгъ. Гласътъ ѝ ме милваше, и тя говорѣше именно онова, което азъ всѣкога съмъ мислилъ. Тя улови погледа ми и загорѣлитѣ ѝ бузи пламнаха, но тя каза просто:

— Трѣба да ви кажа, приятелю, че когато баща ми напусне Темза прѣзъ лѣтото, той ще ме вземе съ себе си въ едно мѣсто при Римската стѣна въ Кумберландъ, така че това ми пжтуване е моето „послѣдно прости“ на югъ. Разбира се това става съ мое съгласие, но все пакъ ми е мжчно. Не се рѣшихъ да кажа вчера на Дика, че ний напущаме Темза за винаги, но не мога да не кажа това на васъ.

Тя се спрѣ, дълбоко се замисли и послѣ продължи усмихнато:

— Трѣба да ви кажа, че не обичамъ да се мѣстя отъ едно мѣсто на друго — човѣкъ понѣкога толкова свиква съ всички мили подробности на околния животъ! Тѣ тъй хармонично и щастливо се сливатъ съ личния ти животъ, че почватъ от-

ново да доставятъ особно страдание. Но азъ мисля, че въ оная страна, отдѣто сте дошли, вий смѣтате това за дребнаво и нищожно и, току-вижъ, че сте си помислили лошо за мене.

Тя умилно ми се усмихваше, като казваше това, а азъ побързахъ да ѝ отговоря:

— О, не! никакъ. Вий пакъ отговаряте на моитѣ мисли. Но никакъ не очаквахъ, че така ще говорите. Отъ всичко, което видѣхъ и чухъ, изглежда, че въ тази страна хората обичатъ, напротивъ, да мѣнятъ жилището си.

— Да, разбира се,—отговори тя,— ний можемъ свободно да мѣнимъ нашето мѣстожителство, но съ изключение на разни пжтувания за удоволствия, особно въ врѣме на коситба, като сегашното ни пжтуване напримѣръ, не мисля, че ний обичаме да си мѣнимъ мѣстото. Прочемъ, азъ съвсѣмъ не съмъ такава неподвижна, както ви се е сторило, и бихъ желала да пропжтувамъ съ васъ цѣлия западенъ край, безъ да мисля за нищо,— свърши тя усмихнато.

— Азъ бихъ ималъ много за мислене, — отвърнахъ ѝ.

XXIX.

Почивка при горня Темза.

Ний се спрѣхме тамъ, дѣто рѣката течеше по широки ливади, за да си отпочинемъ и подкрѣпимъ. Разположихме се на единъ прѣлестенъ брѣгъ, който би могло да наречемъ почти хълмъ. Широки ливади се разстилаха прѣдъ насъ и върху тѣхъ енергично работѣха коситѣ. Азъ забѣлѣзахъ една промѣна въ спокойната красота на полетата — а именно: тукъ-тамѣ тѣ бѣха посадени съ дървета, често пжти плодни, и не се забѣлѣзваше скжпернишката жадность къмъ всѣки педей земя, както бѣше едно врѣме, доколкото помня. И макаръ да подстригваха дърветата както едно врѣме (или ги обрѣзваха — така казватъ въ тази мѣстность), това се правѣше съ голѣмо внимание тъмъ тѣхната красота. Искамъ да кажа, че не отрѣзваха, както едно врѣме, почти всички клони, при което съвсѣмъ се разваляше красотата на пейзажа; но тѣ имаха особна обмислена система, тъй че нийдѣ не се виждаха оголени дървета. Съ една рѣчь, за полетата се грижеха като за градина, която служи въ едно и сжщо врѣме и за удоволствие, и за полза: именно така, както ми разправи стариятъ Хамондъ.

На този брѣгъ или склонъ ний похапнахме; бѣ рано за обѣдъ, но ний и рано тръгнахме. Темза като тѣсна лента се извиваше подъ насъ межградинитѣ, за които говорихъ; малко нанапрѣдъ се виждаше едно прѣлестно островче, обрасло съ хубави дръвчета; по склона на хълмоветѣ откъмъ западъ се простираше горичка съ разнообразна растителность, която заобикаляше една тѣсна ливада; а на сѣверъ се протакаше широка ивица отъ ливади, които се почваха отъ самитѣ брѣгове на рѣката. Малко по-нататъкъ между дърветата се издигаше изященъ върхъ на старо здание съ малка група сиви кжщи наоколо му; а по-близо до насъ, на разстояние една миля и половина, се издигаше една напълно съврѣменна каменна кжща — широкъ едноетаженъ квадратъ, който изглеждаше много нисъкъ. Между кжщата и рѣката нѣмаше градина, а само единъ редъ крушеви дър-

вета, още много млади и тънки, и макаръ кжщата да не бѣ много украсена отвънъ, но въ нея имаше нѣкаква природна изящность, сжщо както и въ дърветата.

Ний седѣхме и се любувахме по-скоро щастливи, отколкото весели въ този мекъ юнски день. Еленъ, която седѣше до мене, обгърнала съ ржцѣ колѣното си, наведе се къмъ мене и каза тихо, — което Дикъ и Клара би могли да забѣлѣжатъ, ако тѣ не бѣха погълнати отъ своята щастлива безмълвна любовь: — Приятелю, въ вашата страна кжщята на земевладѣлцитѣ приличатъ ли на тая?

Азъ отговорихъ: — Въ всѣки случай, кжщитѣ на нашитѣ богаташи не приличаха на тази: — тѣ бѣха сжщински мръсни петна върху повръхността на земята.

— Мжчно мога да разбера това, — каза тя. — Разбирамъ, защо работницитѣ, които сж били толкова потиснати, не сж можели да живѣятъ въ хубави кжщи; трѣба свободно врѣме и не отрупанъ съ грижи умъ, за да може да се строятъ хубави жилища: много добрѣ разбирамъ, че беднитѣ хора не сж могли да си наредятъ живота така, щото да иматъ всички тѣзи необходими (за насъ) прѣкрасни нѣща. Но защо богатитѣ хора, които сж имали свободно врѣме и необходимия метериалъ за постройки, не сж могли да си градятъ красиви кжщи, — това никакъ не мога да разбера. Зная, какво ще ми кажите, — продължи тя, гледайки ме право въ очитѣ изчервена, — ще ми кажите, че тѣхнитѣ кжщи и всички пристройки около тѣхъ се отличавали обикновено съ своята грозота и грубость, ако само случайно не сж били древни останки отъ постройкитѣ на нашитѣ прадѣди (и тя посочи върха); — тѣ сж били — чакайте да си спомня . . . какъ бѣше тази дума . . .

— Вулгарни, — отговорихъ му. — Ний говорихме — продължихъ азъ, — че грознитѣ и вулгарни постройки на богатитѣ хора бѣха необходимо отражение на мръсния и мизеренъ животъ, къмъ който тѣ принуждаваха бѣдния народъ.

Тя смръщи вѣжди и се замисли, сетнѣ обърна къмъ мене своето свѣтнало лице, като че ли я озари нѣкаква мисъль, и каза: - Да, приятелю, разбирамъ, какво искате да кажете, понѣкога ний сме говорили по това; разбира се, ония отъ насъ, които се интересуватъ отъ такива нѣща, тъй като, трѣба да ви кажа, до насъ сж достигнали твърдѣ много спомени за тъй пареченото изкуство прѣди настжпване периода на равенството въ живота; и мнозина казватъ, че причината на всичката тази грозотия се намирала не въ обществената наредба; че тѣхниятъ животъ билъ безобразенъ, тъй като това имъ се харесвало; че тѣ би могли да се оградятъ съ прѣкрасни нѣща, стига да искатъ; съвършенно така, както и сега, всѣки отдѣленъ човѣкъ или група отъ хора могатъ да създаватъ по-красиви и не толкова красиви произведения — почакайте, азъ се сѣщамъ, какво искате да кажите.

— Тъй ли? — попитахъ азъ усмихнато, но сърдцето ми затупка.

— Да, — продължи тя, — азъ зная, какво искате да кажите, макаръ и да не сте произнесли вашитѣ думи. Вий искате да ми кажите, че въ врѣмето на неравенството главното условие на живота за богатитѣ хора е било липсата на желание сами да се грижатъ за украшение на своя животъ; тѣ възлагали тази длъжность именно на ония, които заставяли да живѣятъ осжденъ и мръсенъ жи-

вотъ, и този осжденъ мрьсенъ животъ, неговата безобразна ограниченость сж се отражавали въ произведенията, които сж украсявали живота на богатитѣ хора, и изкуството почнало да измира полека-лека. Това ли искахте да кажите, приятелю?

— Да, да, — отговорихъ азъ, като я гледахъ съ възторгъ.

Тя се изправи тази минута и застана до края на склона; лекиятъ вѣтъръ развяваше въздушната ѝ дреха, едната ѝ ржка бѣ сложена на гърдитѣ, другата, отпусната надолу, нервно се свиваше.

— Това е вѣрно, — продължи тя, — вѣрно е. Ний доказахме, че то е вѣрно.

Стори ми се, че въпрѣки всичкия ми интересъ къмъ нея, даже нѣщо повече отъ интересъ и възхищение, азъ започвахъ да се боя: — какъ ли ще се свърши всичко това? Въ мене сѣкашъ трепкаше страхътъ, какво ли може да се случи послѣ? Страхъ ме бѣ прѣдъ мисъльта, може ли дори този новъ вѣкъ да даде нѣщо въ замѣна на оногова, който си отдава цѣлото сърдце. Но въ тази минута Дикъ скокна и завика съ всичкото си добродушие: „Съсѣдке Еленъ, какво се току карате съ нашия гостенинъ, или сте го измжчили да ви разправя нѣща, които трудно могатъ да се обяснятъ като на насъ прости хора?

— Нито едното, нито другото, драгий съсѣде, — отвърна тя. — Много далече бѣхъ отъ скарване съ него, а, напротивъ, старахъ се да бжде той, доколкото е възможно, доволенъ и отъ себе си, и отъ мене. Нали така, драгий гостенино? — попита тя, като ме гледаше отгорѣ съ прѣлестната усмивка на увѣреностьта, че ще я разбера.

— Разбира се, — отговорихъ азъ.

— Освѣнъ това, — продължи тя, — трѣбва да ви съобща, че той се изказа напълно, така че азъ прѣкрасно го разбирамъ сега.

— Отлично тогазъ! — забѣлѣза Дикъ, — когато за пръвъ пжть ви видѣхъ въ Рънимедъ, азъ веднага разбрахъ, че сте особно проницателенъ; това не е просто любезность, за да ви се харесамъ, — прибави той бързо, — това е цѣла истина, и азъ бихъ искалъ да ви опозная по-отблизо. Но да вървимъ, врѣме е, още половината пжть ни остава, а пъкъ до залѣзване на слънцето непрѣмѣнно трѣба да стигнемъ.

И, като улови Клара за ржката, той я поведе надолу по хълма. Но Еленъ продължаваше да стои замислено загледана надолу, и когато я уловихъ за ржката, за да тръгнемъ слѣдъ Дика, тя съ обърна и рече:

— Вий можете още много работи да ми разправите и разясните, само да искате.

— Да, — отговорихъ азъ, — само за това ме бива, и за нищо друго, — такъвъ старъ човѣкъ, като мене.

Тя не забѣлѣза горчивината, която прозвуча помимо моята воля въ гласа ми, когато казвахъ това. Тя продължи: — Много драго щѣше да ми бжде да мечтая за миналото и да идеализирамъ поне хората, които сж живѣли тогава, щомъ не може да се идеализиратъ ония врѣмена. Но мене ми се струва, че хората често пжти много небрѣжно се отнасятъ къмъ историята на своето минало — тѣ сж наклонни всецѣло да я прѣдоставятъ на стари учени като Хамонда. Кой знае? . . колкото щастливи и да сме ние, врѣмената могатъ да се измѣнятъ, насъ може да ни обхване желанието за промѣна, може би ще ни се покажатъ

примамливи и привлекателни много нѣща, и ний не ще можемъ да имъ противостоимъ, ако не знаемъ, че всичко това вече го е имало по-рано и че то е измамливо, грозно и гибелно.

И когато ний полекичка тръгнахме къмъ нашитѣ лодки, тя пакъ започна:— Не само за себе си се интересувамъ, драгий приятелю; азъ ще имамъ дѣца и може би даже много — надявамъ се; и макаръ да не мога имъ да̀ нѣкакво специално знание, но все пакъ бихъ искала да приличатъ на мене не само по тѣло; ще ми се да възприематъ отъ мене и моя начинъ на мислене, онова, което е било главната основа на моето сѫщество, онова главно, което се създава не само отъ настроенията подъ влияние на околнитѣ събития и обстоятелства. Какъ вий мислите?

Азъ бѣхъ увѣренъ въ едно, че нейната красота, нейната нѣжность и пламенность ме караха̀ да мисля като нея, а тя отъ своя страна цѣла се разкриваше срѣщу моитѣ мисли. Азъ отговорихъ, и то съвършенно искренно, че намирамъ всичко това за много важно; и отново бѣхъ съвършенно очарованъ отъ грацията, съ която тя се качи въ лодката и ми подаде рѫка. И ний пакъ потеглихме нагорѣ по Темза — или накждѣ? . . . .

XXX.

Краятъ на пѫтуването.

Ний продължавахме своя пѫтъ. Въпрѣки новото чувство на възбуждане, което прѣдизвика въ мене Еленъ, въпрѣки възникналия страхъ, къмъ какво ли би могло да докара всичко това, азъ съ

непрѣкѫснатъ интересъ наблюдавахъ рѣката и нейнитѣ брѣгове; и Еленъ пакъ се любуваше на промѣнливитѣ изгледи и изглеждаше всѣки педей на цвѣтущитѣ брѣгове и шуртящата струя задъ кърмилото съ сѫщото онова възхищение, съ което нѣкога бѣхъ изпълненъ азъ и което не бѣхъ изгубилъ даже сега, въ това странно измѣнено общество съ всичкитѣ негови чудесии; и на Еленъ ѝ се харесваше, когато обръщахъ внимание на грижливостьта, съ която се отнасяха̀ къмъ тази рѣка: гриженето за хубавитѣ мѣста, изкуството за построяване на разни водни приспособления, така че най-необходимитѣ и полезни работи имаха красивъ и естественъ изгледъ. Всичко това, казвамъ, страшно ми се харесваше, а ней се харесваше, но сѫщо така очудваше я моето удоволствие.

— Струва ми се, че се очудвате, — каза тя, като минахме една воденица*), която заемаше почти цѣлия ручей, съ изключение на една тѣсна ивица за прѣминаване, красива като готическа катедрала, — струва ми се, чудно ви се види, дѣто тази воденица е толкозъ красива.

— Да, — отговорихъ азъ, — това ме очудва донѣйдѣ, макаръ, собствено казано, не разбирамъ пъкъ, защо да не бѫде красива.

— А! — викна тя, като ме гледаше съ възхищение, но и една усмивка се мѣрна по лицето ѝ. — Вий толкова добрѣ познавате историята на миналото! . . . Кажете ми, защо едно врѣме хората не сѫ се отнасяли тъй грижливо къмъ това малко поточе, което придава такава прѣлесть на

*) Нека забѣлѣжа, че по продължение на цѣлата Темза се издигаха много воденици, построени за различни цѣли. Нито за една отъ тѣхъ не можеше се каза, че не е красива; нѣкои пъкъ бѣха поразително хубави, а градинитѣ, които ги ограждаха, бѣха чудесно изящни.

мѣстностьта? Нали винаги е било толкова лесно да се грижи човѣкъ за тази малка рѣчица. Ахъ, да, азъ забравихъ, — прибави тя, когато погледътъ й се срѣщна съ моя, — че въ ония дни, за които ни е думата, въ такива работи хората не намирали удоволствие. Но какъ сѫ се грижили за рѣката въ ония врѣмена, когато вий — „сте живѣли“ — искаше да каже тя, но се поправи и рече: — въ ония врѣмена, които вий помните?

— Тѣ я разваляха, — отговорихъ азъ. — До първата половина на деветнайсетия вѣкъ, когато тя служеше малко или много като главенъ пѫть на съобщение за селскитѣ жители, за рѣката и за нейнитѣ брѣгове все още се погрижваха, макаръ и да не мисля, че нѣкому е минавало прѣзъ ума да се грижи за красотата на нейния вънкашенъ изгледъ; но когато се въведе желѣзницата, за която трѣба да сте чували, градскитѣ жители вече не можеха да си служатъ съ естественитѣ и изкуственитѣ водни пѫтища; послѣднитѣ ги имаше сѫщо твърдѣ много. Когато идемъ по-нагорѣ, по всѣка вѣроятность ний ще видимъ единъ отъ тѣхъ и то единъ отъ най-важнитѣ, но желѣзницата тури окончателно край на служенето съ тѣхъ, и народътъ трѣбаше да изпраща стокитѣ си по тия нови пѫтища, които съставляваха частна собственость, така че можеше да се опрѣдѣля най-висока тарифа.

Еленъ весело се разсмѣ. — О, — каза тя, — това не е достатъчно разяснено въ нашитѣ исторически книги, но то заслужва да се знае. Въ всѣки случай, тогавашнитѣ хора трѣба да сѫ били невѣроятно лѣниви. Ний съвсѣмъ не сме свадливи и не обичаме да се караме, но ако отъ насъ поискаха такава глупость, ний бихме започнали

непрѣмѣнно да си служимъ съ водни пѫтища, кой каквото ще и да казва; навѣрно, това би било много просто. Спомнямъ си сега други примѣри за тѣхната глупость. Когато бѣхъ на Рейнъ прѣди двѣ години, помня, че ни показваха развалинитѣ на стари замъци, и тѣ, както ни разправяха; струва ми се, служили сѫ за сѫщата цѣль, както и желѣзнитѣ пѫтища. Но азъ прѣкѫснахъ вашата история на рѣката. Продължавайте, моля ви се.

— Това е кратко и глупаво въ сѫщото врѣме, — отговорихъ азъ.— Рѣката е изгубила своето практическо и комерческо значение, т. е. не е можела вече да бѫде срѣдство за добиване на пари.

Тя кимна съ глава. — Разбирамъ, какво значи тази странна дума, — забѣлѣза тя, — продължавайте.

— Нея съвсѣмъ я зарѣзаха и най-сетнѣ тя стана сѫщинска зараза.

— Да, —добави Еленъ, — разбирамъ: сѫщо както желѣзнитѣ пѫтища и разбойницитѣ.—Нали?

— Тогава тѣ обърнаха внимание на нея и създадаха цѣло управление въ Лондонъ, и то отъ врѣме на врѣме, за да покаже, че върши нѣщо, причиняваше нѣкоя друга врѣда, — сѣчеше дърветата и така разваляше брѣговетѣ, чистѣше рѣката (дѣто съвсѣмъ не трѣбаше) и я отвеждаше на полята, за да ги развали, и други такива. Но въ повечето случай хората проявяваха „пълна бездѣйность“, както се казваше тогава. Това значи, че тѣ получаваха заплатата си и нищо не вършеха.

— Получаваха заплата ли? — каза тя. — Разбирамъ; това значи, че имъ се позволявало да вегматъ излишека отъ произвежданата отъ други хора стока зарадъ бездѣлието си. Ако тамъ бѣше всичката работа, това би било още нищо; особно ако

не е могло да се намѣри друго срѣдство, за да се държатъ мирно; но менѣ ми се струва, че щомъ сж имъ плащали, тѣ не сж могли да се сдържатъ да не правятъ нищо, а каквото сж правили, винаги е било зло, тъй като — прибави тя съ внезапно ядосване — цѣлото тѣхно дѣло се е основавало на лъжата и на погрѣшни прѣдставления. Думата ми не е само за тѣзи пазачи на рѣката, но за всички разпоредители, за които съмъ чела.

— Да, — отговорихъ, азъ — колко сте щастливи, че сте се освободили отъ тиранията на притеснителитѣ.

— Защо въздишате? — попита тя умилно и съ извѣстно безпокойство. — Вий сѣкашъ мислите, че това нѣма да трае дълго врѣме ли?

— За васъ това ще трае, — отговорихъ ѝ.

— А защо не и за васъ? — попита тя. — То ще бжде, разбира се, за цѣлия свѣтъ, и ако вашата страна е останала малко назадъ, то и тя ще дойде скоро до сжщото. — Или, — бързо прибави тя, — да не мислите скоро да се връщате назадъ? Ще ви направя прѣдложението, за което ви говорихъ, и това, може би, ще тури край на вашето безпокойство. Искахъ да ви прѣдложа да живѣете съ насъ тамъ, дѣто ний се мѣстимъ. Струва ми се, като че ли сме стари приятели и ще ми бжде мжчно да ви изгубя. — Тя ми се усмихна и продължи: — Знайте ли, подозирамъ, че искате да страдате отъ фалшива скръбь, като смѣшнитѣ герои въ нѣкои комични стари романи, които съмъ прѣлиствала.

Азъ и самъ почнахъ да подозирамъ това, но само че не искахъ да си призная. И така азъ прѣстанахъ да въздишамъ и почнахъ да съобщавамъ на прѣлестната си съпжтница извѣстни свѣдения върху историята на рѣката и нейнитѣ околности; врѣмето минаваше доста приятно, и ний (тя гребѣше по-добрѣ отъ мене и изглеждаше неуморима) почти не оставахме назадъ отъ Дика и, въпрѣки горещия день, много бърже напрѣдвахме.

Ний стигнахме до другъ единъ старъ мостъ и потеглихме нататъкъ покрай ливадитѣ, заградени отъ двѣтѣ страни съ огромни брѣстове, примѣсени съ нѣжни, млади, но много високи лѣщащи, покрай други широко проснати ливади, и изглеждаше, че дърветата растатъ само по склоноветѣ и около кжщитѣ, и само брѣговетѣ до самата рѣка сж навсѣкждѣ покрити съ върби. Една широка ивица трѣва почти не се прѣкжсваше. Дикъ съ възбуди, надигаше се въ лодката и ни извикваше имената на това или онова поле и неговиятъ възторгъ отъ тѣзи ливади и отъ прѣдстоящата коситба ни заразяваше и ний гребѣхме съ все сила.

Най-сетнѣ влѣзохме въ тѣсна водна струя; отъ едната страна се издигаше високъ брѣгъ съ гжста шумяща тръстика; отъ другата още по-високиятъ брѣгъ бѣ покритъ съ върби, надвиснали до самата вода, и високи стари брѣстове. Тукъ видѣхме веселитѣ фигури на нѣкакви си хора, които вървѣха по самия брѣгъ и като че ли се вглеждаха въ нѣщо. Това бѣ дѣйствително така, и ний, т. е. Дикъ съ неговата компания, бѣхме лицата, които тѣ изглеждаха. Дикъ наблегна лопатитѣ и ний послѣдвахме примѣра му. Той весело ги поздрави, и тѣ всички заедно му отговориха съ високъ и веселъ викъ. Тѣ бѣха повече отъ дванайсеть души мжже, жени и дѣца. Една висока хубава жена съ черна, гжста коса и дълбоки

сиви очи се изстжпи на брѣга, грациозно ни махна съ ржка и каза:

— Дикъ, приятелю мой, измжчихме се да ви чакаме. Какво ще кажите за извинение на вашата робска точность? Защо не ни направихте сюрпризъ и не дойдохте вчера?

— О, — отговори Дикъ съ едва забѣлѣзано помръдване на главата къмъ наша страна, — не искахме много бързо да пжтуваме по водата. Ония, които никога не сж били тука, иматъ много нѣщо за гледане.

— Истина, истина, — каза величествената леди, „величествена“ е най-подходната дума за нея... — И намъ ни е драго, че тѣ добрѣ сж се опознали съ нашия източенъ воденъ пжть, тъй като сега тѣ често ще се ползватъ отъ него.

— Хайде, излизайте на брѣга, Дикъ, и вий, драги съсѣдки. Тука има проходъ въ тръстиката и хубаво пристанище ей-тамъ при завоя. Ний ще вземемъ вашитѣ нѣща или ще пратимъ младитѣ да ги зематъ.

— Не, не, — каза Дикъ. — По-леко се пжтува по вода; макаръ съвсѣмъ малко да ни остана, но азъ искамъ да докарамъ приятеля си до самото мѣсто. Ний ще стигнемъ до Фордъ, а вий можете да разговаряте съ насъ отъ брѣга. Ще се движимъ полека.

Той размаха лопатитѣ по водата и ний отново потеглихме, завихме около острия жгълъ и тръгнахме малко на сѣверъ. Сега прѣдъ насъ се издигаше брѣгъ покритъ съ брѣстове, което ни накара да подозираме, че има кжща между тѣхъ, макаръ че азъ напразно търсихъ сиви стѣни, които очаквахъ да срѣщна тука. И когато пжтувахме, хората отъ брѣга говорѣха съ насъ, и тѣхнитѣ

умилни гласове се смѣсваха съ куканeто на кукувица, съ приятното и силно пѣене на косоветѣ, съ непрѣкжснатото, еднообразно крѣкане на пждпждъка, който се криеше въ високата трѣва на ливадата, и съ аромата на цъвналата детелина. Слѣдъ нѣколко минути ний се спрѣхме при единъ хубавъ брѣгъ, покритъ съ дребни камъни, излѣзохме отъ лодката и се намѣрихме въ обятията на нашитѣ приятели. Пжтуването ни се свърши.

Като се освободихме отъ веселата тълпа, азъ се покачихъ на голѣмия пжть, който минаваше покрай рѣката нѣколко стжпки надъ нея, и почнахъ да разглеждамъ. Долу, налѣво отъ мене, течеше една рѣкичка по широката ливада, пожелтѣла отъ узрѣлата трѣва, сетнѣ блѣскавата брѣзда на водата се губѣше задъ завоя на брѣга, но отзадъ ливадата се виждаше заострениятъ покривъ на здание върху онова мѣсто, дѣто, както знаехъ, бѣ бентътъ и дѣто сега изглеждаше че има и воденица.

Нискиятъ край на гората завършваше рѣчната долина откъмъ югъ и юго-изтокъ, отдѣто пристигнахме, и нѣколко ниски кжщи лежаха въ подножието на хълма и по склоноветѣ му. Азъ погледнахъ надѣсно и прѣзъ клонитѣ на глога и дългитѣ стъбла на шипкитѣ видѣхъ цѣлата плоска страна, която се разстилаше далечъ подъ слънцето въ спокойния вечеренъ въздухъ и се свършваше съ нѣщо като хълмове, заобикалящи я съ нѣжна синя линия. Прѣдъ мене брѣстоветѣ все още скриваха голѣма часть отъ кжщитѣ, които служеха за жилища, но надѣсно отъ голѣмия пжть тукътамѣ се виждаха нѣколко сиви постройки отъ найпроста направа.

Тамъ стояхъ азъ, потъналъ въ мечтателность и си триехъ очитѣ, като мислѣхъ, че не съмъ се събудилъ добрѣ и почти очаквахъ, че тази весело облѣчена група отъ хубави мжже и жени ще се превърне въ двама или трима тънкокраки и прѣгърбени мжже, болезнени съ блуждаещъ тжпъ погледъ жени, които нѣкога ходѣха по тази земя съ безнадежни тежки стжпки изъ день въ день, година слѣдъ година. Но прѣвръщането не стана, и сърдцето ми се изпълни съ радость, когато си помислихъ за всички тия прѣкрасни сиви села, проснати отъ рѣката до равнинитѣ, отъ равнинитѣ до планинитѣ: прѣдставихъ си ги, населени сега съ щастливъ и милъ народъ, освободенъ отъ богатства и достигналъ благоденствие.

XXXI.

Една стара кжща между новъ народъ.

Еленъ, като се отдѣли отъ нашитѣ щастливи приятели, които още стояха на брѣга, дойде при мене. Тя ме улови за ржката и ми каза нѣжно: — Изпратете ме до въ кжщи, нѣма защо да чакаме другитѣ, — азъ поне.

Искахъ да й кажа, че не зная пжтя и че подобрѣ рѣчнитѣ обитатели да ни заведатъ, но почти въпрѣки моята воля краката ми се запжтиха напрѣдъ по добрѣ познатия ми пжть. Качвайки се все по-нагорѣ, ний стигнахме до едно малко поле, заградено отъ едната страна съ единъ рѣченъ протокъ, отдѣсно се виждаше група отъ малки кжщи и стрѣхи, нови и стари, а прѣдъ насъ сива, каменна стрѣха и почти обрастнала съ бръшлянъ

стѣна, надъ която се издигаха нѣколко сиви зжбци. Селскиятъ пжть се свършваше при поменатия малъкъ ржкавъ. Ний минахме прѣзъ пжтя и пакъ, въпрѣки моята воля, ржката ми бутна ключалката на пжтната врата и ний се озовахме на една каменна пжтека, която водѣше къмъ старата кжща, дѣто сждбата, въ лицето на Дика, тъй странно ме доведе въ този новъ свѣтъ отъ хора. Моята съпжтница изглеждаше приятно очудена и весела, и това не ме очудваше, тъй като градината между стѣната и кжщата бѣ изпълнена съ юнски цвѣтя, и розитѣ цъвтѣха една надъ друга съ чудно изобилие, което се срѣща само въ малкитѣ добрѣ отгледвани градини, дѣто у зрителя изчезва всѣка друга мисъль, освѣнъ наслада отъ красотата. Косоветѣ пѣеха колкото можеха по-високо; гължбитѣ гугукаха по краищата на покрива; гарванитѣ прѣхвъркаха между младитѣ листи на брѣста, лѣстовицитѣ се виеха надъ върховетѣ; кжщата приличаше на стражъ на всичката тази хубость въ пълния разгаръ на лѣтото. Еленъ пакъ отговори на моята мисъль, като каза: — Да, приятелю, това именно искамъ да видя. Това е една стара кжща, построена отъ прости селени на отдавна миналото, настрана отъ градския и придворенъ шумъ, която и досега е запазила своята хубость даже и срѣдъ красотитѣ на днешното врѣме; не се очудвамъ, задѣто нашитѣ приятели толкова я пазятъ и треперятъ надъ нея. Струва ми се, че тя е дочакала тѣзи щастливи дни, грижливо запазила въ себе си останкитѣ отъ щастието на размирното и бурно минало.

Тя ме заведе много близо до кжщата, сложи си хубавата загорѣла ржка на обраслата съ мъхъ стѣна, като че искаше да я обгърне, и извика: —

О, Боже, Боже! Колко обичамъ земята и природата, и всичко, що се отнася до земята, и всичко, което расте на нея, и всичко, всичко!

Азъ не можехъ да ѝ отговоря и не продумахъ ни дума. Нейното възхищение и радость бѣха толкова пълни, толкова силни, а хубостьта ѝ, изящна и енергична въ сжщото врѣме, тъй добрѣ изразяваше всичко, което тя чувствуваше, — че всѣка моя дума можеше да бжде вулгарна и неумѣстна. Бояхъ се да не дойдатъ и да не развалятъ омаята, съ която тя ме заобиколи. Ний стояхме тукъ извѣстно врѣме въ жгъла на дебелата стѣна, но никой не дойде. Послѣ азъ чухъ приближаващи се весели гласове и се сѣтихъ, че тѣ отиватъ покрай рѣката на голѣмата ливада отъ другата страна на кжщата и градината.

Ний се отдалечихме малко и почнахме да гледаме кжщата: вратата и прозорцитѣ бѣха отворени срѣщу ароматния чистъ въздухъ; отъ горнитѣ прозорци се спущаха гирлянди отъ цвѣтя въ честь на празника, като че ли всички сподѣляха любовьта къмъ тази кжща.

— Да влѣземъ! — каза Еленъ. — Мисля, че и вжтрѣ е сжщо така хубаво, макаръ да не съмъ увѣрена въ това. Да вървимъ. Послѣ трѣба да се присъединимъ къмъ другитѣ. Тѣ тръгнаха къмъ палаткитѣ. Навѣрно тѣ сж разпънали палаткитѣ зарадъ косачитѣ — увѣрена съмъ, че кжщата не може да побере въ себе си толкова хора.

Тя ме поведе къмъ вратата, шепнейки едва чуто, като че дишаше: — Земята и всичко, което е на нея, и животътъ на земята! Ако бихъ могла да покажа, колко я обичамъ! — Влѣзохме и не намѣрихме жива душа нито въ една изъ стаитѣ; ний се скитахме отъ стая въ стая, отъ покрития съ цвѣтя входъ до фантастичнитѣ малки чердачета подъ голѣмитѣ грѣди на покрива, дѣто едно врѣме живѣеха ратаитѣ и овчаритѣ, а сега, като се сжди по малкитѣ кревати и цѣла купчина безполезни нѣща — китки отъ изсъхнали цвѣтя, пера отъ птици, черупки на яйца, червеи съ пръсть и други такива, — живѣеха дѣцата.

Имаше много малко мебели, и тѣ бѣха найнеобходими и най-прости. Необикновената любовь къмъ укашенията, която забѣлѣзахъ въ този народъ на друго мѣсто, тукъ отстжпваше мѣсто на друго чувство: тази кжща сама по себе си, съ всичкитѣ ѝ постройки, бѣше като украшение за селския животъ — уцѣлѣли останки отъ старитѣ врѣмена, — и да я украсишъ, значеше да я лишишъ отъ естествената ѝ хубавина.

Ний седнахме най-послѣ въ стаята до стѣната, която Еленъ милваше и която цѣла бѣ покрита съ стари килими, които не сж имали по-рано никаква художествена цѣна; но сега избѣлѣлитѣ прѣлестни тонове чудно хармонираха съ това тихо мѣсто, и замѣнянето имъ съ по-блѣстящи и весели украшения само би развалило тази хармония.

Азъ зададохъ на Еленъ нѣколко случайни въпроса, но почти не слушахъ нейнитѣ отговори и седѣхъ мълчаливо, безъ да съзнавамъ нищо друго, освѣнъ че азъ пакъ бѣхъ въ старата стая; а прѣзъ прозореца, срѣщу мене, се носѣше гугукането на гължбитѣ отъ покрива на стрѣхата и гължбарницата.

Съзнанието ми се повърна слѣдъ една-двѣ минути, които ми се сториха въ този сънь наявѣ цѣли часове, и азъ видѣхъ Еленъ, седнала до мене, пълна съ животъ, щастие и стремежи, живъ контрастъ на сивитѣ, избѣлѣли килими, на тази ни-

щожна рисунка, не много лоша само защото едвамъ личеше.

Тя умилно ме погледна, като че ли ми проникваше въ душата, и каза: — Вий пакъ се заловихте съ вашето безконечно сравнение между миналото и настоящето. Нали?

— Имате право, — отговорихъ азъ. — Мислѣхъ си, какво ли би станало съ васъ, съ вашитѣ способности, съ вашия умъ, съ вашата любовь къмъ удоволствието, съ вашето неумѣние да се подчинявате на каквото и да било принуждение, какво би станало съ васъ въ това минало? И даже сега, когато всичко вече отдавна е постигнато, сърдцето ми се свива отъ болка, като си помисля, колко хора сж пропаднали напразно въ продължение на толкова години.

— Толкова вѣкове, — прибави тя, — толкова хилядилѣтия.

— Имате право, — продумахъ азъ, — имате пълно право, — и пакъ замлъкнахъ.

Тя стана и каза: — Да вървимъ, не искамъ отново да потъвате въ вашитѣ мечти. Ако ще ви загубимъ, азъ искамъ да видите всичко, което е възможно, прѣди да се върните назадъ.

— Да ме загубите ли, — повторихъ азъ, да се върна назадъ ли? Нима не отивамъ на сѣверъ заедно съ васъ? Какво искате да кажите?

Тя се усмихна малко печално и каза:

— Не трѣба! Да не говоримъ по това. Но за какво мислите сега?

Азъ отговорихъ смутено: — казвахъ си: минало . . . - сегашно . . . по-вѣрно би било да се каже контрастътъ между сегашното и бждащето . . . слѣпото отчаяние и надеждата.

— Азъ се сѣтихъ, — отговори тя. — Послѣ ми взе ржката и каза възбудено: — Да вървимъ, докато още има врѣме, да вървимъ! — И тя ме изведе отъ стаята и когато слѣзохме долу и отъ кжщата въ градината прѣзъ малката странична врата, която водѣше въ оригинална сайвана, тя ми каза съ спокоенъ гласъ, като че искаше да ме накара да забравя внезанната си нервность: — Да вървимъ. Ний трѣба да се присъединимъ къмъ другитѣ, прѣди да ни търсятъ. Позволете ми да ви кажа, приятелю, че вий сте склонни да се отдавате на безцѣлна мечтателность. Разбира се, защото не сте свикнали на нашия животъ, пъленъ съ спокойна енергия, посрѣдъ работа, която доставя наслада, и посрѣдъ наслада, възбуждана отъ работата.

Тя помълча малко, и когато излизахме отъ прѣлестната градина, пакъ продължи: — Приятелю! Вий токущо казахте, че можите си прѣдстави, каква бихъ била азъ въ миналитѣ дни на притѣснение и борба. Струва ми се, че достатъчно съмъ изучила историята, за да зная това. Азъ щѣхъ да бжда бѣдна, защото баща ми, когато работѣше, бѣше простъ земедѣлецъ. Това азъ не бихъ могла да понеса. Моята хубость, моятъ умъ и веселость (тя говорѣше безъ да се черви, безъ присторена усмивка и безъ лъжлива свѣнливость), всичко би било продадено на богатитѣ хора, и моятъ животъ би билъ разрушенъ. Чела съмъ достатъчно, за да зная, че за мене не би имало изборъ; че не бихъ имала власть надъ живота си; че азъ никога не бихъ могла да си купя нѣкакво удоволствие отъ богатитѣ хора, нито даже възможность за самостоятелни дѣйствия, което би могло да ми достави сжщинска радость. Азъ бихъ заги-

нала и така или иначе животътъ ми би билъ загубенъ или отъ мизерия, или отъ разкошъ. Нали така?

— Да, това е вѣрно! — отговорихъ азъ.

Тя искаше да каже още нѣщо, но въ това врѣме малката вратца на оградата, която заграждаше малкото покрито съ брѣстове поле, се отвори, влѣзе Дикъ, бързо се доближи до насъ, изправи се помежду ни и, като сложи ржцѣ на рамѣнѣтѣ ни, весело каза: — Съсѣди, азъ така си и мислѣхъ, че вий ще поискате да разгледате старата кжща сами, съвсѣмъ спокойно, безъ другитѣ. Нали тази кжща прилича на маргаритъ? Сега да вървимъ, вече наближава обѣдъ. Но, може би, гостенино, искате да се окжпите, прѣди да се почне пиршеството, което ще се продължи навѣрно доста дълго врѣме.

— Да, — отговорихъ азъ, — съ удоволствие.

— Тогава до виждане, съсѣдко Еленъ, — каза Дикъ. — Ето че иде Клара, тя ще се погрижи за васъ, тъй като мисля, че тя повече се чувствува като у дома си между тукашнитѣ ни приятели.— Клара дойде въ това врѣме, азъ хвърлихъ погледъ на Еленъ, обърнахъ се и тръгнахъ слѣдъ Дика, като се съмнявахъ, да си кажа правото, дали ще я видя пакъ.

XXXII.

Началото на празника, — край.

Дикъ ме поведе по малкото поле, което видѣхъ отъ градината; покрито съ разноцвѣтни палатки, разстлани въ правилни редове. Помежду имъ бѣха налѣгали и насѣдали на трѣвата около петдесеть-

шейсеть мжже, жени, и дѣца въ най-весело и радостно разположение на духа — празнично настроение, както се казва.

— Вий навѣрно мислите, че ний сме много малко, — забѣлѣза Дикъ. — Но трѣба да знайте, че утрѣ ще бждемъ повече; на коситба може да се намѣри работа даже на хора, които не сж много изкусни въ селскитѣ работи; би било жестоко да лишишъ отъ коситба всѣки, който води заседналъ животъ — така напримѣръ ученитѣ и другитѣ хора на науката; — изкуснитѣ работници съ изключение на косачитѣ, необходими за работата, и разпоредителитѣ, се дръпватъ тогава настрана и се ползуватъ съ заслужена почивка, независимо отъ това, искатъ ли тѣ, или не искатъ, или пъкъ отиватъ на друго мѣсто, както направихъ напримѣръ азъ, като дойдохъ тука. Видите ли, ученитѣ, историцитѣ и въобще учещитѣ се не сж желателни, докато се почне събиране на сѣното, а това нѣма да бжде по-рано отъ вдруги день.

Ний излѣзохме отъ малкото поле на нѣщо подобно на шосе, прокарано по ливадата надъ рѣката, сетнѣ завихме налѣво по малката пжтека, която минаваше между висока и гжста трѣва, и се доближихме до рѣката надъ бента задъ воденицата. Тука прѣкрасно се окжпахме въ широката вода на бента, дѣто рѣката бѣ малко по-широка.

— Сега ний сме въ нужното настроение за ядене, — каза Дикъ, когато се облѣкохме и пакъ тръгнахме по трѣвата. Отъ всички празнични пиршества най-веселото е въ врѣме на коситба, по-весело даже отколкото въ врѣме на жетва, защото тогава лѣтото е къмъ края се и, въпрѣки всичкото веселие, човѣкъ не може да се сдържи отъ скръбното очакване на мрачни дни, голи полета

и опустошени градини, а пролѣтьта е още много далечъ, да се мисли за нея. Есенно врѣме човѣкъ почти може да повѣрва въ смъртьта.

— Колко страно приказвате, — забѣлѣзахъ азъ, — и то за такива необикновени и неизбѣжни нѣща, като промѣната на годишнитѣ врѣмена.

И дѣйствително, тѣзи хора ми напомняха дѣцата въ нѣкои отношения: тѣ, както ми се струва, съ прѣувеличенъ интересъ се отнасяха къмъ врѣмето, къмъ хубавитѣ дни, къмъ тъмнитѣ или лунни нощи и други такива.

— Странно ли? — забѣлѣза той. — Споредъ васъ странно ли е да се интересува човѣкъ отъ годишнитѣ врѣмена и отъ онова, което тѣ ни даватъ, и което отнематъ отъ насъ?

— Въ всѣки случай, — казахъ азъ, — ако вий, глецате на годишнитѣ врѣмена като на прѣкрасна и интересна драма, а вий, доколкото забѣлѣзахъ, така именно се отнасяте къмъ тѣхъ, то би трѣбало сѫщо така да се радвате на зимата, съ нейната печаль и страдание, и сѫщо така да се интересувате отъ нея, както и отъ чудното разкошно лѣто.

— Азъ така и правя, — горещо възрази Дикъ, — Само че азъ гледамъ на всичко това не така, както ако бѣхъ на театъръ и прѣдъ мене се играеше пиеса, въ която не вземамъ никакво участие. Много е мѫчно, — продължи той усмихнато, — за единъ нелитературенъ човѣкъ като мене да намѣри подходенъ изразъ, както това лесно се удава на прѣлестната Еленъ; но искамъ да кажа, че азъ съмъ часть отъ всичко това и изпитвамъ самъ и скръбь, и радость. Не че нѣкой отвънъ ме заставя да изпитвамъ всичко това, но азъ самъ

вземамъ въ него участие сѫщо така, както ямъ, пия и спя.

Азъ видѣхъ, че Дикъ сѫщо така, както и Еленъ, страстно обичатъ земята, което бѣ рѣдкость между хората отъ ония врѣмена, които познавахъ. Прѣобладаващото настроение тогава между интелигентнитѣ хора бѣ единъ видъ отвращение къмъ тази промѣна на годишнитѣ врѣмена, къмъ живота на земята и къмъ цѣлото сѫществуване на хората. Въ ония дни се смѣташе за поетично и красиво да се гледа на живота като на нѣщо, което трѣба да се търпи, но отъ което не може да се наслаждава човѣкъ.

Азъ мислѣхъ за всичко това, докато смѣхътъ на Дика ме повърна къмъ Оксфордскитѣ полета.

— Едно нѣщо ми се струва странно, — каза той, — че азъ сега посрѣдъ разкошно и изобилно лѣто се безпокоя за зимата съ нейната мъртвина. Ако по-рано това не се случеше съ мене, то бихъ помислилъ, че го длъжа на васъ, гостенино, че вий ме омагьосахте. Но, — изведнъжъ добави той, — това е само на шега, и не трѣба да го вземате присърдце.

— Разбира се, — отговорихъ азъ, — то се знае. — Но все пакъ не ми стана добрѣ отъ тѣзи думи. Прѣминахме прѣзъ шосето въ това врѣме, но не завихме къмъ кѫщи, а тръгнахме по пѫтеката, покрай нивята, вече почнали да цъвтятъ. Азъ казахъ: Нѣма да обѣдваме нито въ кѫщи, нито въ градината ли? прочемъ, така и мислѣхъ, но дѣ ще се съберемъ? Доколкото виждамъ, всички кѫщи сѫ много малки.

— Да, — отговори Дикъ, — имате право. Въ тази мѣстностность тѣ сѫ много малки. Тукъ сѫ се запазили толкова много хубави, стари кѫщи,

че хората повечето продължаватъ да живѣятъ въ отдѣлни малки кѫщи. Нашето пиршество ще стане въ черквата. Азъ бихъ искалъ зарадъ васъ, щото тя да бѫде толкова голѣма и красива, както черковитѣ въ старитѣ римски градове на западъ и на сѣверъ*). Но както и да е, тя ще ни побере всички ни, и макаръ да не е голѣма, но е красива по своему.

Менѣ ми се стори малко страненъ този обѣдъ въ черковата и азъ помислихъ за „church ales", черковнитѣ гуляи въ срѣднитѣ вѣкове; но нищо не отговорихъ, и ний влѣзохме въ пѫтя, който минаваше прѣзъ селото. Дикъ се огледа и, като видѣ само двѣ малки групи отпрѣдѣ ни, каза: — Струва ми се, че сме закъснѣли малко нѣщо, тѣ вече всички сѫ тамъ и разбира се ще ви чакатъ, като гостенинъ надъ гоститѣ, тъй като сте пристигнали отдалечъ.

Той ускори вървежа, и азъ побързахъ слѣдъ него. Влѣзохме въ малка липова алея, която водѣше право къмъ черковния входъ; отъ отворенитѣ врата се чуваха звукове на весели гласове, смѣхъ и смѣсенъ веселъ говоръ.

— Да, — каза Дикъ, — това е най-прохладното мѣсто за такава гореща вечерь. Да влѣземъ, приятно ще имъ бѫде да ви видятъ.

И дѣйствително, макаръ да бѣхъ кѫпанъ, азъ чувствувахъ, че въздухътъ е тежъкъ и задушливъ, както никой пѫть не е било прѣзъ всичкото врѣме на нашето пѫтуване. Ний влѣзохме въ черквата — мъничко просто здание съ мъничъкъ придѣлъ, отдѣленъ отъ главната часть съ три завити арки, съ олтарь, съ много просторенъ за такова малко здание транцептъ, съ прозорци отъ изящния оксфордски стилъ на XIV вѣкъ. Въ нея нѣмаше никакви съврѣменни архитектурни украшения. Сѣкашъ никоя рѫка не бѣ се допирала до нея, откато пуританитѣ сѫ замазали съ бѣло всички срѣдневѣковни светци и цѣлата свещена история по стѣнитѣ. Но при все това тя бѣ красиво украсена за празника. Гирлянди отъ цвѣтя кичеха аркитѣ и голѣми букети стърчаха въ вази, наслагани по земята. Подъ западния прозорецъ висѣха кръстосани двѣ коси. Тѣхнитѣ лъскави бѣли острила блещѣха прѣзъ цвѣтята на гирляндитѣ, съ които бѣха окичени. Но най-доброто украшение бѣ тълпата отъ красиви и щастливи мѫже и жени, които бѣха насѣдали около трапезата; съ весели лица, съ гѫста коса, която се спущаше върху яркото имъ празнично облѣкло, тѣ имаха изгледъ, според израза на персийския поетъ, на „градина отъ

*) Той искаше да каже навѣрно за Чиренчерстеръ и Берфордъ.

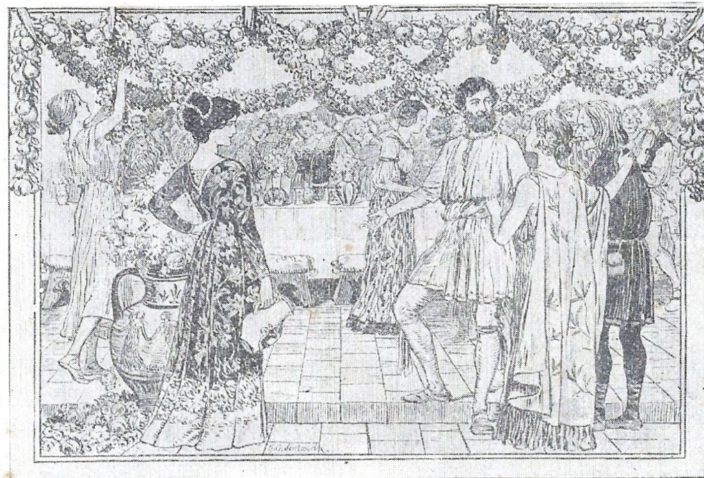

Пиршество въ черковата.

лалета, освѣтена отъ слънцето“. Макаръ черковата да бѣ мъничка, но мѣсто имаше напълно достатъчно. Малката черковка е голѣма кѫща. Тази вечерь не бѣ нужно даже да се поставятъ напрѣчно маси покрай транцепта, но, безъ съмнѣние, на другия день, когато, споредъ казването на Дика щѣли да дойдатъ учени хора, за да вематъ скромно участие въ коситбата, това би трѣбало да се направи. Азъ стояхъ на прага съ усмивката на очакването, като човѣкъ готовъ да вземе участие въ празника и да се наслади. Дикъ стоеше до мене и изглеждаше цѣлото общество съ израза на собственикъ, както ми се стори. Срѣщу мене седѣха Клара и Еленъ, и между тѣхъ имаше празно мѣсто за Дика. Тѣ се усмихваха, но тѣхнитѣ прѣкрасни лица бѣха обърнати къмъ съсѣдитѣ имъ отъ двѣтѣ страни, тѣ разговаряха съ тѣхъ и сѣкашъ не ме забѣлѣзваха. Азъ се обърнахъ къмъ Дика, като се надявахъ, че той ще ме заведе напрѣдъ, и той се обърна къмъ мене, но странно: макаръ да се усмихваше и да бѣ веселъ както винаги, но той не отговори на моя погледъ. Изглеждаше, че той съвсѣмъ не вижда моето присѫтствие, и азъ забѣлѣзахъ, че никой отъ присѫствуващитѣ не ме гледа. Тежко чувство ме прониза, сѣкашъ отдавна очакваното нещастие е настѫпило най-сетнѣ. Дикъ се прѣмѣсти малко нанапрѣдъ, безъ да ми каже нито думица. Азъ не бѣхъ далече отъ двѣтѣ жени, които, макаръ отскоро да бѣхме познати, бѣха станали дѣйствително, както си мислѣхъ, мои приятелки. Лицето на Клара сега бѣ обърнато къмто мене, но и тя сѣкашъ не ме виждаше, макаръ азъ и да се мѫчехъ да уловя нейния погледъ съ умолителнитѣ си очи. Обърнахъ се къмъ Еленъ, и тя сѣкашъ ме позна за минутка.

Нейното весело лице се помрачи, тя разтърси глава съ печаленъ изгледъ, но слѣдъ минута всѣко съзнание за моето присѫствие изчезна отъ лицето ѝ.

Азъ се почувствувахъ съвършенно самотенъ и не мога изказа, колко тежко ми стана. Постояхъ още малко, сетнѣ излѣзохъ навънъ и тръгнахъ полека по липовата алея къмъ голѣмия пѫть; а косоветѣ чуруликаха съ все сила изъ храсталацитѣ наоколо въ тази топла юнска вечерь.

Още веднъжъ, и то противъ волята си, азъ се обърнахъ къмъ старата кѫща при рѣката. Но когато завихъ задъ ѫгъла къмъ останкитѣ отъ старото село, азъ се сблъснахъ съ единъ човѣкъ, който прѣдставляваше страненъ контрастъ съ веселия и красивъ народъ въ черковата. Този човѣкъ приличаше на старецъ, но по навикъ, който сега е вече забравенъ, азъ знаехъ, че въ дѣйствителность той не бѣше по-възрастенъ отъ петдесеть години. Лицето му по-скоро бѣ грубо и покрито съ бръчки, отколкото мръсно, очитѣ му безцвѣтни и безжизнени; кръстътъ му бѣ приведенъ, нозѣтѣ тънки и слаби, вървежътъ тежъкъ и несигуренъ. Облѣклото му се състоеше отъ мръсни дрипи, които толкова добрѣ познавахъ едно врѣме. Когато минавахъ край него, той побърза да си снеме шапката, умилно и угодливо.

Страшно поразенъ, азъ го отминахъ набързо и се устремихъ нататъкъ по пѫтя, който водѣше покрай селото къмъ рѣката. Но изведнъжъ азъ видѣхъ, че насрѣща ми се изви единъ черенъ облакъ, като кошмарътъ на дѣтинскитѣ ми години, и извѣстно врѣме азъ не виждахъ вече нищо друго освѣнъ мракъ, и не мога да кажа, дали съмъ вървѣлъ, лежалъ или съмъ билъ седналъ.